

ATHENAEUM

PHILOSOPHIAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

✱

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. PAUER IMRE,

OSZTÁLYTITKÁR.

F 1922/23-140.

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK SZÁM.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1896.

TARTALOM.

I. A KORONAŐRI INTÉZMÉNY A MAGYAR ALKOTMÁNYBAN. (III.) — <i>Dr. Rátvay Gézá</i> tól	529
II. NIETZSCHE ÉS VILÁGNÉZETE. — <i>Dr. Szlávik Mátyá</i> stól	561
III. AZ AESTHETIKAI ÉRZÉSEK PSYCHOLOGIÁJA. (VI.)— <i>Dr. Pekár Károly</i> tól	578
IV. A SZEGÉNYSÉG ÉS A NŐ. — <i>Feszl Gézá</i> tól	589
V. RENAN ERNŐ. — <i>Bodnár Zsigmond</i> tól	604
VI. IRODALOM. <i>Dr. Moriz Benedikt: «Die Seelenkunde des Menschen als reine Erfahrungswissenschaft.»</i> — <i>«Revue politique et parlementaire.»</i> — <i>«Revue philosophique.»</i> — <i>«Revue d'oeconomie politique.»</i> — <i>Descamps: «Essai sur l'Organisaton de l'arbitrage international.»</i> <i>Ferenczy Árpád. — A müncheni nemzetközi psychologiai congressus.»</i> — <i>ó — «A magyar nemzet története» milleniumi kiadásának IV. kötete. n—r.</i> — <i>Dr. Fayer László: «A magyar büntetőjog kézikönyve.» n—r.</i> — <i>«A Pallas nagy lexiconának államtudományi cikkei.»</i> <i>Dr. B. A. — «Philosophiai program-értekezések.»</i> <i>H—i. — «Válasz Dr. Serédi P. L. bírálatára.»</i> <i>Dr. Szlávik Mátyás</i>	63

Az «ATHENAEUM» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául.

Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára 5 fit. Előfizethetni az Akadémia könyvkiadó-hivatalában (Akadémia palotája).

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az Akadémia palotájába intézendők.

A szerkesztésért kizárólag a szerkesztő felelős.

A KORONAŐRI INTÉZMÉNY A MAGYAR ALKOTMÁNYBAN.

— Harmadik közlemény. —

IV.

A koronaőri intézmény Habsburg-királyaink alatt.

Mohácsnál a török által véresen eltiporva, a Habsburg-dinasztiával behurczolt birodalmi eszme lidércznyomása alatt görnyedve, a politikai és vallási viszályok lázától gyötörve, három részre forgácsolva — alkotmányos önállásának sötét sírja előtt állott koldus-betegen Nagy Lajosnak és Mátyásnak egykor a hatalom, dicsőség és virágzás fényes polczán állt nemzete. A nemzet és az ország nagy-léte Mohácsnál sirba szállott — úgymond nagy történetírónk — erő, jólét, dicsőség eltűnt, százados szenvedések, kínos sorvadozás, végkimerültség szomorú korszaka állott be.¹

1. Szent koronánk, oly fényes századok tanúja, a siralom e gyászteréről külföldre bujdokolt, mintha kerülni akarta volna a nagyszerű halált, a hol a temetkezés fölött egy ország gyászban áll.

A mohácsi gyásznapot követő időben már a honi földön is kalandos sors jutott osztályrészeül az ádáz trónversengés következtében, mely szerte e hazán dúlt.

A fellépett trónkövetelők egyaránt arra törekedtek, hogy

¹ Horváth : i. m. III., 423.

a koronát kézre kerítsék, a mi Szapolyaynak előbb sikerült, mint Ferdinándnak, mert ekkor a koronának ő maga volt őre Perényi Péterrel, ezt pedig nem volt nehéz megvesztegetnie fényes ígéretekkel.

Hogy különben Lajos király halála után a korona mi-ként került Szapolyay kezébe, még nincs földerítve. Perényi-nek fogságában tett vallomása igazolni látszik a corpus juris kiadóinak János király életrajzi adatai között olvasható azon nézetét, hogy Szapolyay a szent koronát, melynek az ország végzeménye szerint ő és Perényi Péter voltak őrei, Visegrád várából erőszakkal magához ragadta: «imperium regni (corona sacra, cujus ipse et Petrus Perényi decreto regni custodes extiterant, Visegrado privata vi desumpta) arripuit».

De Perényi önző jelleménél fogva Ferdinándnak sem maradhatott elzárva az út a koronához, a ki mindent elkö-vetett Perényinek megnyerésére. Maga ír Perényinek levelet, melyben «a becsület, hűség, igazság és méltányosság iránt különös szeretettel viseltető férfiút» szives bocsánatáról és kegyelméről biztosítja, ha ezentúl az ő pártját fogja követni és növelni, a mi által magának «örök hasznú dolgot» fog cse-lekedni.¹ E fejedelmi levél és ígéret nem is maradt hatás nélkül Perényire; midőn álnok szándékának híre már János király füléhez is ért, ez levélben emlékeztette őt eskü alatt tett erős fogadalmára, őseinek hírnevére, melyet — mint reményli — ő is mocsoktalanul átszállítandó utódaira.² Hiú remény, mert Perényi ekkor már végre is hajtotta — az árulást!

Midőn két évvel később Szulejmán roppant sereggel jött be az országba védenczének, János királynak segedelmére, Buda megvétele után táborát Bécs felé indítá: ekkor

¹ Jászay. 441. l.

² Pray: Epist. Proc. I. 315.

a szent korona biztonsága iránt aggódó Ferdinánd többször felszólítá Báthory nádort és koronaőrt, hogy a szent ereklyét, ha Visegrád biztonságban nincs, Pozsonyba szállítsa, de a nádor mindig megnyugtatólag válaszolt, míg utolsó felszólítására válaszul azt nyerte, hogy a korona veszélyben van ugyan, de miután őt eskü köti, hogy őrtársa, Perényi nélkül ahhoz nem nyúl, ez pedig már fogoly, arról másként már nem lehet gondoskodni. Ferdinánd e válasz vétele után rögtön német segélycsapatokat küldött a korona megmentésére, de mire e dandár a Dunán leúszott, Visegrád és vele a korona már török kézen volt.¹

Bécs alól hazatérőben Szulejmán Pesten megállapodván. magához hívatta a magyar urakat, hogy hűségre intse őket János király iránt. A koronát még innen is magával vitte, de harmadnap visszaküldte azt Budára.²

János király halála után a jobb hazafiak körében mindinkább tért hódított azon vélemény, hogy az ország fenmaradása csak a két párt egyesülése és a török elleni közös végerőfeszítés által lehetséges. Fráter György megértvén a közvélemény szavát, a királynéval egyetértve, az 1541. év őszén követeket küldött Ferdinándhoz egyezkedés végett. Ennek alapjául mindkét részről a nagyváradi békekötés lön elfogadva. Ferdinánd nevében Serédy Gáspár, Izabellában pedig Fráter György, Petrovics és Statileo Gyulán 1541. decz. 29-én egy általános szerződést írtak alá, mely szerint az ország a váradi béke feltételei alatt Ferdinándra lészen szállandó. Ferdinánd azután a következő év ápril 23-án, Izabella pedig ugyanazon év július 26-án erősítette meg a szerződést, melynek tárgyunkra vonatkozó egyik kikötése az volt, hogy Izabella «a szent koronát, melylyel Magyarország törvényesen

¹ Horváth: i. m. IV. 65.

² Horváth: i. m. IV. 66.

választott királyai a magyar nemzet ősi és országul helybenhagyott szokása szerint megkoronáztatni szoktak, felséges Ferdinánd király úr hatalmába adja».¹

A szerződés azonban csak 1551. évben lőn végrehajtva az ország és a szent korona tényleges átadásával. A koronát, melyet Izabella saját kezeivel adott át Castaldónak, Báthory Tokajba, s onnan a reá ott várakozó gróf Pallavicini Sforza és Serédy Gáspár Bécsbe vitték.² Ezen időtől fogva — több mint félszázadon át — koronánk csupán a koronázások alkalmával hozatott le néhány napra Pozsonyba.³

II. Mátyás koronázása előtt azonban már erősen nyilvánul a nemzet óhaja a koronának az országba hozatala és őrizete iránt. Bocskay és párthíveinek 1605. évben Korponán tartott gyűlése a béke egyik föltételül tűzte, hogy a szent korona az országban őriztessék: erre a királyi válasz ekkor még az volt, hogy e föltétel a háborúk veszélyei miatt nem teljesíthető. Bocskayék erre úgy ezen, valamint a többi részint módosított, részint el nem fogadott békepontokat bővebb indokolás kíséretében újabban fölterjesztették, fölterjesztésükben ismételve határozottan követelvén, hogy a korona Pozsonyban magyarok által őriztessék, mert a koronának nem külföldön, hanem az országban a helye. Mátyás főherczeg 1606. február 9-én kelt okmányában, melyet a király márczius 21-én minden ellenvetés nélkül megerősített, a békeföltételeket többé-kevésbé, a koronára vonatkozót pedig akként módosította, hogy a korona az ország határaihoz közelebb ugyan, de Ausztriában tartassék. A rendek ismét csak elégületlenséggel fogadták a királyi békeokmányt és felháborodással annak azon

¹ Wagner: *Analecta Scepusii*. I. 43—45.

² Horváth: i. m. IV. 228.

³ Virozsilnak azon állítása tehát, hogy a korona az 1552-ik év óta Pozsonyban őriztetett, egyszerű tévedés, mint ez az alábbiakból is kitűnik.

föltételét, hogy a korona idegen földön tartassék. Ennek folytán egy élesen indokolt újabb fölterjesztést fogalmaztak, melybe már a fegyvervillogtatás zaja is belevegyül.¹ Végre 1606. június 23-án elkészülvén a békeokmány, augusztus 6-án a király által is megerősítettett, mely aztán a «bécsi békekötés» czíme alatt törvénytárunkba iktattatott; ennek 4. pontjában végeztetett, hogy a korona a békésebb idők beálltával Magyarországra, Pozsonyba hozassék vissza. A nemzet vágyának teljesülését a Rudolf és Mátyás főherczeg között kitört viszály csak sietteté, mert a főherczeg mindenkép azon volt, hogy a nemzet rokonszenvét a maga részére megnyerje, s erre a korona visszahozatalát különösen alkalmas eszköznek tartotta. Jól számított. Midőn Prágában a koronát átvette, Lépes Bálint püspök mint Magyarország arany szabadságának kiküzdőjét üdvözölte őt, a ki ezért méltán jutalmaztatik a szent korona elnyerésével, mely az ország első szent királyának égből adatott.²

A nagy lelkesedés közt azonban, melylyel a szent korona visszahozatala fogadtatott,³ nem feledkezett meg a nemzet a szent korona őrzésének helyéről és módjáról is gondoskodni. Törvény rendelte, hogy a korona a bécsi czikkek értelmében — az ország régi szokása is így kívánván — azonnal Pozsonyba hozassék és a koronázás után választandó koronaörök őrizete alatt az országban hagyassék (1608: k. e. 4.). A koronázás után e törvény akként hajtatott végre, hogy a pozsonyi várban — mint erről bennünket maga a koronaőr Révay értesít — az ország tanácsának rendelete értelmében a tornyok egyike

¹ Katona. XXVIII. köt. 436—451., 495., 522. l.

² Ut Pannoniam in auream illam pristinae libertatis formam vindicaret et restitueret — — — sacram coronam divo olim Hungarorum primo regi coelitus concessam assignaverit. Révay: De monarchia et s. cor. 122. l.

³ Kovachich: Solemnia inauguralia. 54.

jelöltetett ki a korona őrhelyéül,¹ a hol a korona a többi jelvényekkel együtt, a törvény rendelete szerint, lajstromba foglalva néhány előkelő és országlakó jelenlétében az uraknak átadatott s a nádor, három főpap és három zászlósúr pecsétjével ellátott tartályba helyeztetett; koronaörökül pedig Révay Péter turóczi és Pálffy István pozsonyi főispán választott meg (1608: k. u. 16. t.-cz.).

Néhány évvel később villám sújtotta a vár azon tornyát, melyben a korona őriztetett (1618.);² ezen elemi csapásban a nemzet szomorú előjelét látta a bekövetkezendő kalandos jövőnek.

Bethlen Gábor harczainak tüze örökös veszéllyel fenyegette a szent koronát: az égi tüztől Isten kegyelme, a földitől a nagy koronaőr, Révay Péter ébersége, lelkiismeretessége és önfeláldozása óvta, a miben különben a fejedelem önuralmának is része volt.³ A corpus juris kiadói ellenben a fejedelem megkoronáztatásától való tartózkodásának indokát egyrészt a bosszuló Isten haragjától való félelmében, másrészt — mások véleménye alapján — abban keresik, hogy az esztergomi érsek, kinek tisztében áll királyokat koronázni, pártjához csatlakozni semmikép nem akart.⁴

E kérdés eldöntése azonban nem ide tartozván, megjegyezzük, hogy Révay, koronaőri esküjéhez híven, a veszélyben forgó koronát, mint szerető anyja üldözött gyermekét, városról-városra követte — saját egészségének feláldozásával. Szklabinyai várának magányában visszavonultan élt a koronaőr, midőn arról értesült, hogy Bethlen hadaival Pozsony felé közeledik. Gyengülő egészsége daczára feláldozván magánya

¹ Révay: i. m. 127. l.

² Ipolyi: i. m. 60. l.

³ Lásd e dolgozat I. részét.

⁴ A corpus jurisnak II. Ferdinánd királyra vonatkozó életrajzi adatai.

nyugalmát, mire oly nagy szüksége volt, Pozsonyba siet, hogy a rábízott kincs biztonságáról gondoskodjék. Bethlennek a vár feladását és a korona kiadását sürgető felszólítására e szavakkal felelt: «Halálunkig a korona mellett kell maradnunk s azt nem hagyhatjuk el!» És úgy történt. Midőn a korona Bethlen hatalmába került és Ferdinánd diadalai után Zólyomba, innen Kassára, majd Eperjesre és innen az ecsedi várba vitetett, mint ezt II. Ferdinánd életrajzának a corpus jurisban olvasható adatai igazolják: ő hű vándortársa volt a koronának. A felvidék tiszta hegyi levegőjéhez szokott koronaőr az ecsedi lápok sorvasztó legében is megrongált egészségével őrizte a koronát. Végre a nikolsburgi békekötés értelmében a korona Trencsénbe hozatott; midőn itt Révay a korona átadásával utolsó kötelességét teljesítette — meghalt.¹

Ezek után az 1622. évi országgyűlés megemlékezvén, hogy az ország szent koronája az előbbi évek roppant zavarai alatt törvényszerű helyéből elmozdítva, nem kis vándorutat tőn (*non parum peregrinationis confecisset*), elhatározta, hogy a szent korona a hozzá tartozó jelvényekkel együtt «*gratia perlustrationis et recognitionis*» az ország gyűlésébe hozassék, meg szemlélés és megvizsgálás után pedig ismét előbbi helyére, a pozsonyi várba helyeztessék vissza (1622: 4. t.-cz.) A törvényhozás ezen intézkedése következtében a korona 1622. július 26-án ágyúk dörgése és dob pergése között Pozsonyba hozatott.²

Ugyancsak ezen országgyűlésen történt először, hogy a királyi hitlevél a koronának őrzésére vonatkozó ponttal bővítetett, mely ezen időtől fogva napjainkig a hitlevél kiegészítő részét alkotja.

Hogy a magyar király alkotmányos uralkodásának kez-

¹ Szilágyi S.: Révay Péter és a szent korona.

² Ipolyi: i. m. 60—62. l.

detét jelző ezen «szent oklevélben», melyben az ország alkotmánya (1), területi és politikai integritása (3), a nemzet királyválasztási joga (4), a trónralépő király hitlevélkiadásából és eskületételéből álló kötelezettségének folytonossága (5) biztosítottatik, a koronának az országban való őriztetését (2) is esküvel fogadja, csakis a nemzetnek a szent István koronájához fűződő ama sajátságos politikai hitvallásáról tesz tanúságot, mely annak hű megőrzésében szemléli fenmaradásának alapföltételét; innen van, hogy valahányszor a nemzet a szent koronát veszélyeztetve látta, szívet a megsemmisülés aggálya fogta el. Pedig hányszor kellett a nemzetnek ily aggodalom keserveit átszenvedni!

Hiszen már az 1644. évben a Rákóczy-féle mozgalom miatt ismét a korona megmentéséről kellett gondoskodni: ekkor Győrbe vitették.

Az 1683. évben, midőn Kara-Musztafa hadaival Bécs alá hömpölygött, a korona ismét vándorútra kelt, előbb Bécsbe, ennek ostroma miatt Linzbe, majd Passaubá vitetvén, ezen útjában mindig a koronaőrök egyike: Erdődy József kísérte;¹ míg 1687. évben I. József megkoronáztatása alkalmával régi lakhelyére térhetett vissza. A korona azonban nem sokáig maradhatott Pozsonyban. A második Rákóczy-féle mozgalom kitörése következtében a szent korona a bécsi császári kincstárban helyeztetett el; de III. Károly alkotmányunk és törvényes szabadságaink ezen palladiumát trónraléptekor a nemzet óhajára minden ellenvetés nélkül ünnepélyesen kiszolgáltatta Pálffy Miklós és Kollonics Ádám koronaőröknek. A koronaőröknek e szentséggel és a többi országos jelvényekkel Pozsonyba

¹ Quae (sacra corona) a caesare, metu Turcarum, Vienna fugiente, accepta est Lincium et Passavium, comitante semper conservatore coronae. c. Christophoro Erdődy. I. Lipót. IV. decretumának előbeszédjéhez csatolt c) alatti jegyzet a corpus jurishan.

való megérkezésekor a király- és hazáért való élet új lángja lobogott fel a magyarok kebelében — mondja Fessler.¹

Valahányszor koronánk az ország határain túl vitetett, a törvény és alkotmány e nyílt megsértése mindig az ország szomorú közállapotával volt indokolható; egyrészt pártviszály, mint a két Rákóczy-féle mozgalom, másrészt a töröktől való félelem volt ennek oka, de soha fejedelmi önkény, mely a nemzetnek a korona távolléte miatt érzett keservét fokozta volna. Azonban ez utóbbit is meg kellett érnie a nemzetnek — II. József császár alatt.

Valóban alig érte a nemzetet valaha nagyobb gyász, mint akkor, midőn II. József — túltéve magát Magyarországot szentesített törvényein, melyek a koronának az országban való őrizetét szigorúan előszabják, túltéve magát királyaink hitlevelein, melyeknek a korona őrzését illető biztosítását királyaink esküvel fogadták — abszolút hatalommal rendeletileg Bécsbe viteti fel a nemzet önállóságának szent jelvét. «Magyarországra a legszomorúbb gyásznak, a Pozsonyban időző honfiakra pedig, kik a korona elvitelében az alkotmány, a szabadság, a haza romlását látták, a félelemnek és megdöbbenésnek, magára Józsefre is a boldogtalanságnak napja virradt fel, mert reá nézve a magyarok szeretete és bizalma visszahozhatlanul elveszett» — mond Fessler.²

Az inaugurált abszolutismus teljébe merült császár ezen rendelete magyar fordításban következőleg hangzik: «Nem tudom elképzelni a korona átszállításának nehézségeit, ide a kincstárba, a hol minden korona őriztetik. Valóban méltóbb helyet számára alig lehet találni, és a hol a király, ott legyen koronája is, mely mintegy bútorául tekintendő. Bécsset Magyarországnak tekintem, és míg a birodalom minden lakója

¹ Fessler : i. m. X. köt. 7. l.

² Fessler : i. m. X. köt. 504. l.

nem látja be, hogy ereje az összes részek, nemzetek és vallások egységében áll. a rendelkezések nem fogják előmozdítani az állam és haza igazi hasznát, azt a hasznot, melyet szívem óhajt nekik és melyre fáradhatatlanul törekszem. A korona tehát a két koronaőr és négy nemes testőr által, kik ugyanazon kocsira ülnek fel, ide a kincstárba hozassék és a kulcsok, miként azelőtt, a koronaőrök által őriztessenek, és ezen athelyezés illő módon, de minden feltűnés nélkül történjék.»¹

Alig van II. Józsefnek rendelete, mely a centralisatióra és autokrátiára törekvő császárt hívebben jellemezné. A központosítás réme kísért agyában, midőn kinyilatkoztatja, hogy Bécsot Magyarországnak tekinti, az autokratia eszméjét költi áldástalan életre, midőn fejedelmi intézkedéseinek alapjául a törvény és alkotmány helyett — saját szívének jóindulatát teszi. Ezért van, hogy rendeletének minden szava a nemzetnek vértanuságok árán szerzett alkotmánya és a szent korona iránti százados kegyelete ellen szórt metsző gúny és fitymáló kicsinylés posványából forrasoz, minden szavából a lélektelen cynizmus és a nyers erőszakra támaszkodó elbizakodottság szól.

Nem tudja elképzelni, hogy mi képezheti a korona átvitelének számbavehető akadályát, a miből következik, hogy ő ily akadálnak a szentesített törvény rendelkezését nem tekinti; méltóbb helyet a nemzet ősi koronája számára nem ismer — a bécsi császári kincstárnál, a hol az uralkodóház magánvagyonát képező többi császári, királyi, herczegi koronák diszlenek — drága ékköveik hideg fényében, minden alkotmányos jelentőség nélkül; ezek és a magyar szent korona között — talán anyagi értékük különbségén kívül — más egyeb különbséget fölfedezni képtelen a hatalmának törvénye-

¹ A latin szövegű rendeletet Marczali Henrik közli «Magyarország története II. József korában» című nagybecsű munkája II. kötetének függelékében, 523. lapon.

sítésétől irtózó — autokrata. A nemzet nyolczszázados államiságának emlékét, nyolczszázados függetlenségének symbolumát, nyolczszázados alkotmányának és szabadságának védpaizsát, nagy politikai beccsel és államjogi jelentőséggel bíró ereklyéjét, s mindezért nyolczszázados kegyeletének és vallásos tiszteletének szent tárgyát, melyet mint a saïsi képet a mysterium varázsfátyola fed: a honrendező szent király koronáját, melynek birtokához van kötve Magyarországon a királyi hatalom törvényes és teljes gyakorlata — egyszerűen császári tulajdonnak declarálván, bütorául tekinti, melynek nem lehet dicsőbb hivatása, mint ha a császári kincstár díszévé — silányíttatik.

A császár rendelete ellen felirnak Magyarország kormányzékei: a cancellaria, a helytartótanács, felir az ország-bíró, felirnak a koronaörök (gróf Balassa Ferencz és gróf Keglevich József), hivatkozva törvényre és alkotmányra; de mindezen hazafias aggodalmak és tiltakozások özönére a császár végzése e rövidke sor volt:

«Risum teneatis amici ex Horatio. Josephus».¹

És a császár akarata végrehajtva lőn. A két koronaőr és négy nemes testőr 1784. évi április 13-án hirtelen támadt égi háború között, a miben a nemzet Isten ujját látta, indult útnak a szent koronával. Midőn Mózes a hegyen a szent táblákat vette át — zengi ezen kor bánatos dalnoka — hatalmas mennydörgés reszketteté a levegőt, midőn Téged, szent koronánk, József fogad Bécsben, villámlik és hirtelen záporosó hull alá: a villám törvénytiszteletre oktat, a zápor a Te könyeidnek jelképe, magyar föld!² A császár e végzetes napon, mivel a koronaörök két órai késedelemmel jártak,

¹ Marczali: i. m. II. köt. 367. l.

² Dum recipit Moyses sacras de monte tabellas,
Horridus aethereo personat aere fragor.
Dum recipit Joseph Te sacra corona Viennam,
Fulminat et mites praecipitantur aquae.

féltő aggály és gyötrő nyugtalanság között várta várában a kincs megérkezését.¹

Midőn a császár lelke uralkodásának utolsó napjaiban az esze és szíve nagy tévedésén felépült absolutismus rög-eszmeitől megtisztult, és ennek folytán összes törvényhozási és közigazgatási rendeleteit visszavonta: a koronát is visszaküldte az országba. A koronaőrök (gróf Keglevich József és gróf Nádasdy Mihály) 1790. február 17-én vevék át Bécsben a koronát és azzal négy nappal később ünnepélyesen vonultak be Buda és várába. A nemzet diadalünnepe volt e nap:² míg Bécsben a császár, a lángeszű philosoph, a nagy ember, de holdogtalan fejedelem — ravatalon feküdt.

Az 1790. évi országgyűlésnek első teendői közé tartozott: ismét törvényileg biztosítani a koronának az országban leendő őrzését, elhatározván, hogy «az eddig sok veszélyben forgott és csupán Isten kegyelméből megtartott szent korona jelvényeivel együtt az ország központján: Budán tartassék . . .» (1790/91: 6.).

És ez idő óta az ország szent koronája — kivéve szabadságharczunk utáni azon rövid időt, melyet orsovai sírjában töltött — Budán őriztetik.

2. A koronának ezen hanyatott sorsán érzett nemzeti fájdalom csak egy töredéke azon nagy szenvedéseknek, melyeket a történelem műzsája könyes szemekkel jegyzett fel hazánk évkönyveiben. A mohácsi nap óta letűnt századok történetének lapjain alig olvasunk egyébről, mint a nemzetnek

Nempe: docet leges venerandas fulmen; et imber

Designat lachrymas Hungara terra tuas.

Marczali: i. m. II. köt. 368. l.

¹ Katona: 40 köt. 375. l.

² Decsy S. i. m. részletesen leírja az egyes vármegyék által kiállított fényes banderiumokat, melyek egymást felváltva álltak őrt a szent korona mellett.

léteért való nagy küzdelméről. Súlyos szenvedések kora ez, melyben nemcsak *önhibái* miatt, mint Mohi pusztá, Várna és Mohács gyászterein, hanem fénylő *erényei* miatt is látunk bűnhődni nemzetet, mert bűnül rótták fel lángoló szabadságérzetét, bűnül az ősi tradíciókhoz és alkotmányhoz való ragaszkodását, bűnül nemes honszeretetét, bűnül még a végenyészet szélén is bátor tiltakozását a tollvonás ellen, melyet a korlátlan fejedelmi önkény elégnek vélt az alkotmánynak, a századok e nagy művének eltörlésére. De miként a fának, hogy fejlődjék, nemcsak szélesendre, de viharra is szüksége van: úgy alkotmányunk is — a nagy megpróbáltatások nélkül — alig fejlődött volna odaig, a hol ma áll. Mert nemzetünk a kísértet nehéz napjaiban az anyagi erő ellen mindenkor a jog és törvény szentségét szegezvén, szívósan ragaszkodott alkotmányához, melytől a honfivérben ázott hóhérpallas és zsoldos szurony rémes villámlása sem tántorithatta el: valahányszor pedig a nyers erőszak a nemzet ezen alkotmányhűségén — mint a tenger hulláma a szirten — megtört, a nemzet újult erővel újabb és újabb garantiákkal törekedett alkotmányát körülszanczolni.

Ez magyarázza meg azon lázas tevékenységet, melyet a magyar törvényhozás a koronaőri hivatalnak, mint alkotmányunk egyik intézményének szervezésében a XVII. század folyamán kifejt. Nincs országgyűlés e század folyamán, mely a felmerült politikai, vallási, gazdasági viszonyok és események által indokolt intézkedést ne tenne a koronaőri hivatalra vonatkozólag.

E század törvényhozása az, mely végleg megállapítja ezen hivatal betöltési módját, megjelöli az ezen hivatalra képesítő személyi tulajdonságokat és egyszersmind összeférhetlenségi eseteket statuál, bővebben körülírja a koronaőrök hivatali hatáskörét és kötelmeit, törvényileg megállapítja rangjokat, fizetésöket; e század törvényhozása az, mely a

korona mellé ört álló katonákat rendel, megállapítván ezek számát, zsoldját, függési viszonyát; e század törvényhozása az, mely a szent koronának őrzését különféle biztosítékokkal bástyázza körül, kimondván nemcsak a koronaöröknek, hanem ezek örököseinek felelősségét is, elrendelvén az örkatonaságnak megesketését a magyar alkotmányra.

E törvényhozási intézkedések — mint alább látni fogjuk — szomorú tanúbizonyságot tesznek az e században dúló politikai és vallási pártviszályokról, az ádáz török hatalom dúlásairól, az idegen zsoldos hadak kicsapongásairól és féktelen zsarolásairól, a tejjel-mézzel folyó ország gazdasági nyomoráról, királyaink gyakori alkotmánysértéseiről: e belviszonyok által teremtett válságos helyzetek, melyek az ország koronáját, a nemzet hagyományos kegyeletének és tiszteletének e szent tárgyát is fenyegették, képezték mindezen intézkedések indokát, melyekben ennél fogva e századnak minden bújja, bánata, minden gyásza, szenvedése híven tükröződik vissza, nyílt bizonyítékaul annak, hogy a koronaőri hivatal is, mint alkotmányunk minden intézménye, a nemzet életéből fejlődvén, «a nemzettel együtt élt, alakult és tágult».

3. Mindezen törvényes intézkedések tárgyalása előtt kifejtendő a koronaőri tisztség *államjogi jellege*, melynek ismerete a koronaörök főrendi rangsorozatának megállapításánál, valamint ott is, a hol a koronaőri hivatal betöltéséről — különös tekintettel a nemzetiségi és felekezeti aspirációkra — leend szó, nélkülözhetetlen.

Törvényeink kezdettől fogva következetesen «hivatal»-nak, «officium»-nak nevezik a koronaőri tisztséget: «officium conservatorum coronae» (1625: 25., 1790/91: 8.), «officium conservatoratus coronae» (1647: 3.), «officium conservatoratus» (1681: 35.), «officium conservatoratus sacrae coronae» (1715: 38.), «officium conservatoratus sacrae regni coronae» (1715: 38.), «sacrae regni coronae conservatoris

officium» (1764/65: 4.). És e megjelölés tekintetében nincs is különbség a koronaőri hivatal és az ország minden más, úgy polgári, mint katonai hivatala között, mert a nádornak, országbirónak, a királyi személynőknek, a magyar kamara elnökének, a főispánnak, a katonának hivatala is — törvényeink hivatalos stylusa szerint — «officium»: «officium palatinale» (1741: 9.), «officium palatini» (1790/91; 5., 1796: 1.), «officium praesidis camerae ungariae» (1715: 38.), «officium iudicatus curiae regiae» (1751: 4.), «officium personalis praesentiae suae regiae in iudiciis locumtenentis» (1751: 6., 1764/65: 5.), «officium supremi comitis comitatum» (1659: 76., 1715: 123.), «officium militare» (1659: 97.). Régi törvényeink e nyelvszokását híven megtartja a magyar törvényhozás azóta, hogy törvényeink magyar nyelven alkottatnak. E magyar szövegű törvényeink is következetesen «koronaőri hivatal»-nak mondják a koronaőrök tiszttségét; e tekintetben csak az utolsó koronaőri választásra vonatkozó törvényünk (1883: 14.) képez kivételt, mely a corpus juris százados nyelvhasználatát mellőzve, «koronaőri állomás»-nak nevezi.

Törvényeink tehát e tekintetben nem nyújtanak oly alapot, melyből kiindulva, a koronaőri hivatal speciális államjogi természetének, viszonyának megállapításához eljuthatnánk.

De törvényeink általában sem határozzák meg az államhivatalnoki minőség ismertető jellegét, legfeljebb negatív irányban annyit constatalhatunk, hogy ilyenek sem a kineveztetést, sem a választást, sem a fizetést, sem az esküt nem állítják fel, különösen pedig nem a kineveztetést és választást azért, mert egyrészt e két hivatal-betöltési mód nem csupán az államszolgálatnál szerepel, másrészt pedig magának az államhivatalnak e két betöltési módján kívül létezhet és létezik más betöltési mód is; nem a fizetést azért, mert ez nem tartozik az államszolgálati viszony lényegéhez, a menyiben ilyen e momentum nélkül is lehetséges, és valóságban

létezett és létezik is;¹ nem az esküt azért, mert az eskü csakis egyik biztosítéka a hivatali köteleességek lelkiismeretes, pontos és szorgalmas teljesítésének, de nem alapja a hivatalnok alkalmazásának.²

Miután alkotmányunk tételes szabályai az államhivatal minőségismertető criteriumát nem szabják meg, a miből aztán a koronaőri hivatal államjogi minőségének és természetének meghatározásához eljuthatnánk, nem marad egyéb hátra, mint e czélből a modern államtudomány kalauzolását igénybe vennünk, mert az államszolgálat fogalma — különösen a népképviselőre alapított alkotmánynyal bíró parlamentarizmus országokban — kétség tárgyát többé nem képezi. Nem egyéb az, mint az államhatalom megbízásán alapuló közszolgálat, és azért mindenki, a ki ilyen közszolgálatot egyenesen az állam érdekében teljesít — államhivatalnok. Miután pedig az államok alkotmánya értelmében az államhatalom kezelése az államfőt illeti, ugyanazért a hivataladományozási jog is az államfő kezébe van letéve, angol jognézet szerint azért, mert a törvény azon feltevéséből indul ki, hogy a közhivatalnokok érdekeit és képességeit senkisé is lehet hivatottabb megítélni, mint maga a fejedelem, a ki azok szolgálatait ismeri.³

Ezért Angliában a hivatalok, méltóságok forrásának a királyi hatalom tekintetvén, minden államhivatal és hivatalnok hatalma, midőn a közszolgálatban jár el, akár közvetlenül, akár közvetve, de mindig a koronától származónak tekintetik. Franciaországban is a köztársaság elnökét, mint a végrehajtó hatalom fejét illeti meg a hivatalok betöltésének joga. Olaszországban a hivatalszervezési statutum 6. cikke értelmében a kinevezési jog a királynak van fen-

¹ Keleti: Az államszolgálat jogi természete. 32. és 34. l.

² U. o. 55. l.

³ Todd: A parlamenti kormányrendszer Angliában. Fordította Dapsy L. 487 l.

tartva, ki azt vagy közvetlenül, vagy közvetve gyakorolja. Poroszországban csak az államfőt illeti meg az államhivatalok és méltóságok adományozásának joga.¹

A magyar alkotmányban is kezdetben szokáson, később törvényen alapuló ősrégi közjogi elv volt, hogy minden egyházi és polgári hivatalnak közvetlen forrása a királyi hatalom. Ezt bizonyítják már Albert király törvényei, melyek egyenesen kimondják, hogy a király a hivatalokat és tisztségeket, minden befolyástól függetlenül, saját belátása szerint adományozza és pedig «*more ab antiquo consueto, juxta hujus regni nostri Hungariae consuetudinem*»; a királynak ezen ősi szokás erejénél fogva rég fennálló felségjogát csupán annyiban korlátozzák, hogy a király az országban létező hivatalokat csakis honfiaknak, nem pedig idegeneknek adományozhatja (1439: 5., 15. és 26.). Az 1526. évi 2 t.-czikk ezen felségjogot még szélesebb hatáskörben ruházta a királyra, mondván, hogy «*Cum ultra electionem palatini electio omnium aliorum officialium, quocunque nomine vocentur, ad Majestatem Suam pertineat, poterit Majestas Sua vel retinere officiales modernos, vel alios pro arbitrio suo, dum voluerit, constituere*», tehát a nádori hivatal kivételével minden más, bármi néven nevezendő hivatalnak betöltése a magyar királyt illeti, a ki ezen felségjogát közvetlenül vagy közvetve, de mindig királyi hatalmából folyólag tényleg is gyakorolta és gyakorolja jelenleg is.

Már pedig a koronaőri hivatal — a magyar alkotmánynak e specialis intézménye — az államhivatal azon lényeges attributumával, mely szerint annak viselője a király megbízásából és nevében jár el, midőn közszolgálatot teljesít, mint csakhamar látni fogjuk, egyáltalán nem bír, miért államhivatalnak, viselője pedig államhivatalnoknak nem mondható.

¹ V. ö. Keleti: i. m. 233., 278., 306., 374. ll.

E nézet próbakövéül kísértük meg egy modern államban és így hazánkban is teljesítendő közszolgálat főosztályozását.

Bizonyításra nem szorul, hogy hazánkban is a királyi hatalom — az államhatalom nyilvánulásának három iránya szerint — három különböző téren, és pedig a törvényhozás, kormányzás és igazságszolgáltatás terén nyilvánul. A törvényhozó hatalmat a király az országgyűléssel együttesen, de személyesen és közvetlenül gyakorolja, miért e hatalmának gyakorlása céljából államszolgálatra nincs szüksége: ámde a kormányzói és bírói hatalmának gyakorlásánál illet már nem nélkülözhet; kétségtelen ezekből, hogy az államhivatalok tevékenysége sohasem lehet törvényhozó, hanem csakis kormányzó és bíraskodó, és így a gyakorlati állameletben a hivatalok két nagy csoportja különböztetendő meg, melyeknek egyike a közigazgatás, másika pedig az igazságszolgáltatás céljából teljesít közszolgálatot.

E két főcsoport ismét két-két alcsoportra oszlik. Ezeknek egyikébe, úgy a közigazgatás, mint az igazságszolgáltatás körében, oly államhivatalnokok tartoznak, a kik hatósági funkciót képező hivatali teendők teljesítésére kötelezvék, másikkába pedig az improprie közhivatalnokoknak tekintett tisztviselők, vagyis olyanok foglaltatnak, a kik a közhatóságok kezelése alatt álló bizonyos közérdekű vagy humanitarius intézetek körüli működésre hivatvák, szóval a kiknek hivatali teendői nem képeznek egyszersmind hatósági funkciót; az előbbiek államhatalmat kezelnek, és pedig vagy kormányzási hatalmat (imperiumot), vagy igazságszolgáltatási hatalmat (jurisdictiont), az utóbbiak ellenben egyáltalán nem foglalkoznak államhatalom kezelésével. A magyar büntető-törvénykönyv, midőn a hivatali büntettek és vétségek alanyait határozza meg, szintén a modern államtudomány ezen álláspontjára helyezkedik (461. §).

A mondottakból eléggé kitűnik, hogy a koronaőri hivatal magában álló, magas méltóságának fényétől besugárzott hivatal a magyar hivatalnoki karban; nincs számára osztály az államhivatalok szervezetében. Egyedül alkot osztályt, mint az ember, a mindenható e remek alkotása, a nagy természet állatvilágában, melynek lényeihez csak porhüvelyével rokon, de szellemével magasan kiemelkedik fölöttük.

Igaz ugyan, hogy a koronaörök régi törvényeink értelmében — mint ezt alább látni fogjuk — nemcsak, mint pl. a hatalmuk alá rendelt koronaőri katonaság felett, igazságszolgáltatási, hanem mint pl. a koronaőri adó behajtása és kezelése körül, közigazgatási és pedig hatósági teendőket végeztek; ámde ezen hatáskörük gyakorlásához is a megbízást nem az államhatalom azon ágától, mely hivatalokat betölt, tehát a végrehajtó hatalomtól, illetve a király hivataladományozási hatalmától, hanem mindenkor és minden egyes esetben magától a törvényhozó hatalomtól nyerték. Sőt azóta, hogy az állandó katonaság intézménye katonai hierarchiával behozatott és egy rendszeresebb államháztartás fejlődött ki, ezen hatáskörüket is elvesztették, úgy hogy ma hivataluk még ezen gyenge szálakkal sincs valami connexióban a közszolgálat egyéb functionáriusaival.

E hivatal forrása tehát nem a királyi felségjog, e hivatal tekintélye nem függ a királyi méltóság tekintélyétől, mert megalapítása nem a királynak vagy kormányának megbízása alapján, hanem a királynak és az országgyűlés mindkét házának, tehát az összes törvényhozásnak úgy alakilag, mint anyagilag normát szabó határozata alapján történik. A koronaőr megbízó levele, hivatali decretuma a törvényhozás összes factorainak részvéte mellett létrejött *törvény* és nem királyi vagy kormányrendelet. Hivatalát a király és nemzet közös megbízásából, a király és nemzet nevében nyeri és viseli, a király és nemzet pedig az ország szent koronájában nyervén egy-

séges testet, melynek feje a király, tagjai pedig a rendi alkotmány idejében a nemesség, ma pedig az egész nemzet, ennél fogva *a koronaőr az ország szent koronájának hivatalnok*.

Ennek megfelelőleg hivatalától való fölmentetése is nem az államokban szokásos módon, hanem szintén a törvényhozás akarati cselekvénye, tehát törvény útján történik; ennek megfelelőleg hivatali esküjét (*decreto regni insertum officii juramentum, juramentum decretale*) is a király és nemzet, illetve a nemzetet képviselő országgyűlés együttes jelenlétében teszi le, a mi szintén törvénybe iktattatik; ennek megfelelőleg azon alkotmányos elv, hogy nem lehet az államszolgálatnak oly része, melyért valamely minister felelősséggel nem tartoznék a parlamentnek, a koronaőri hivatallal szemben nem érvényesül, mivel a koronaőrök fenhatósága egyes-egyedül — a törvényhozás.

4. A koronaőri hivatal ezen sajátos államjogi természetét tekintve, nem csodálkozhatunk azon, hogy némely íróink a koronaőröket az ország zászlósurainak fényes sorába iktatják, és e nézet oly általánossá vált, hogy legutóbb, midőn a magyar udvartartásra vonatkozó királyi elhatározás megtörtént, a napi sajtó felsorolván azon zászlósokat, a kiket ezen legfelsőbb elhatározás érint, ezek között a két koronaőrt is említi, a magyar zászlósoknak a koronaőröket is magában foglaló névsora után hozzátevén, hogy «ezek a zászlós-urak fogják ezentúl a magyar korona országait illető államjogi actusoknál az *udvari szolgálatot* végezni».¹

Ezen nézetet azonban törvényes szokásunk és tételes törvényünk megczáfolja.

Verbőczy Hármaskönyvének I. R. 94. czíme szerint igazi bárók (zászlósurak) csak azok, kiknek neveit régtől fogva a

¹ Többek között a «Magyar Hirlap» 1893. november 28-án megjelent 329. száma.

végzeményekbe és királyi megerősítő levelekbe be szokták iktatni. Ilyenek pedig Verbőczy felsorolása szerint az ország nádora, az országbíró, Horvát-, Tót- és Dalmátországok bánja, az erdélyi vajda, a székely ispán, a szörényi bán, továbbá a királyi és királynői tárnok-, ajtónálló-, pohárnok-, asztalnok- és lovászmesterek, nemkülönbén a temesi és pozsonyi ispánok.

A Verbőczy-fele alkotmányban tehát a koronaőrök zászlósúri méltóságának nyoma sincs.

Az országnagyoknak a főrendi tablán való ülésrendjéről intézkedő 1687. évi 10. t.-cz. azonban már a pozsonyi grófot sem említi az ország zászlósainak sorában. E törvényezikk szerint ugyanis az ország nádora után üléssel az országbíró és a horvát bán bír (1. §.), ezek után következik a tárnokmester és az ország zászlósai királyi kineveztetésök sorrendje szerint (2. §.), kik után helyet foglal a pozsonyi gróf és a szent korona két őre: *post quos capesset locum comes Posoniensis ac duo sanctae coronae custodes* (3. §.). A törvény azon éles különböztetéséből, hogy míg a négy nagyobb zászlósurat egyenként és hivataluk szerint sorolja fel és az ország többi báróit az országzászlósok gyűjtőneve alatt foglalja egybe, addig a pozsonyi grófot és a két koronaőrt csak ezek után külön-külön egyenként említi föl, önként következik, hogy az utóbb említett három főúr az ország zászlósurai közé nem számítható; és így már a pozsonyi gróf is zászlósúri rangját, melylyel őt Verbőczy felruházta, e törvény értelmében elvesztette, jóllehet nevét még 1687. év után is «a végzeményekbe és királyi megerősítő levelekbe be szokták igtatni», a mi pedig Verbőczy tanítása szerint a zászlósúri méltóság criteriuma volna; e nézet azonban már a most idézett törvény meghozatala előtt, tehát Verbőczy korában is az általt vált kétségessé, hogy a pozsonyi gróf neve nem úgy, mint a zászlósoké, t. i. királyi kineveztetésök anciennitása szerint, vagyis az 1687. évi 10. t.-cz. kifejezésével élve: «*juxta priori-*

tatem collationis regiae», hanem mindenkor következetesen csakis utolsónak említettett föl.

Itt azon kérdés merül föl, vajjon a két koronaórt daczára az általok elfoglalt fényes állomásnak, melynek nagy horderejét épen országgyűlésileg történt megválasztatásuk, eskütételök, felmentetésök és mindennek törvényileg beczikelyezése és megörökítése documentálja, miért előzi meg rangban a pozsonyi gróf?

Virozsil szerint a pozsonyi gróf azon rangot, melyet részére az 1687. évi országgyűlés a zászlósok után ugyan, de az összes világi főrendűek előtt biztosít, az 1599. évi 48. t.-cz. határozmányának köszöni.

Nem oszthatom Virozsil e nézetét. Az ország karai és rendei e törvényczikkben ugyanis rajongó lelkesedéssel szólva Pálffy Miklós fényes érdemeiről, a keresztyénség, haza és király iránt «cum sanguinis sui effusione» teljesített hű és hasznos szolgálatairól, egy szívvel-lélekkel esedeznek a királyhoz, hogy «az erényben és vitézségben méltán legkitünőbb férfiak» egyikének a haza és király iránt szerzett bokros érdemei elismeréseül «arcem ac bona Posoniensia cum titulo comitis perpetui» adományozza, mire a király e kérelmen túlmenve, érdemdús alattvalóját «comes Posoniensis et comitatus ejusdem nominis perpetuus supremus comes, arcisque Posoniensis hereditarius ac supremus capitaneus» czimeivel ruházza fel.

Midőn a nemzet lelkes elismerése és a király nagylelkű kitüntetése a pozsonyi grófi méltóságot Pálffy Miklós nagy hadi érdemei folytán a Pálffy-családban örökletessé tette, ezzel mindenesetre e méltóságnak nagyobb fényt, tekintélyt és tiszteletet biztosított az utókor előtt, de azon rangot, melylyel a pozsonyi gróf már ennekelőtte is bírt, sem ezen, sem pedig az 1687. évi országgyűlés nem emelte, sőt ez utóbbi azt egyenesen lefokozta, mert hiszen már Verbőczy

Tripartituma a pozsonyi grófit az ország zászlósurai között említvén, őt ez által a koronaöröket és a többi országnagyokat megelőző ranggal ruházta fel, tehát jóval magasabb ranggal, mint akár az 1599., akár az 1687. évi országgyűlés; de sőt a pozsonyi gróf neve már Nagy Lajos 1351. évi, Zsigmond 1405. évi, Mátyás 1471. évi végzéseinek záradékában említetik, a miből következik, hogy az 1599. évi törvény előtt harmadfel századdal már oly országnagynak tekintett, a ki a záradékban említettekén kívül az országban minden más főurat rangban megelőz.

A temesi és pozsonyi grófoknak multban elfoglalt állását dicsfényvel övezte azon magasztos hivatás, melyet ők a hon határain őrszemet állva tölthettek be: az országnak egyrészt a németek és csehek, másrészt a törökök által fenyegetett határain fekvő temesi és pozsonyi kerületek élén ezen elleneséges szomszédok beütései ellen őrizték és védték a haza földjét. Ezen területrészek kormányzata kezükbe volt letéve; innen van, hogy neveiket, mint az ország egyes területrészei fölött kormányhatalmat gyakorlók neveit a királyi végzések és megerősítő levelek záradékai régtől fogva megörökítik, a miből kifolyólag Verbőczy őket igazi zászlósurakká avatta.

A pozsonyi grófnak tehát az 1687. évi országgyűlés általi előnyösítése egyszerűen az ősi közjogi gyakorlathoz való ragaszkodásból és a pozsonyi gróf állásának történeti multja iránti tiszteletből fakadt, a mi ismét csak természetes folyománya volt az ősöktől átöröklött, a politikai helyzet, körülmények és viszonyok folytán meggyökeresedett hősi szellemnek, mely a katonai hivatásra fektetett különös súlyt, és a hadi erényekben látta a honfiúi érdemek netovábbját.

Ámde Verbőczy nézete a nemzet köztudatába át nem ment, mert nem lehet föltennünk, hogy az a nemzet, mely mindenkor szívósan ragaszkodott a történeti jogokhoz, épen

a pozsonyi grófnak történelmileg nagygyá lett méltóságánál ezektől eltekintett volna, a miből következik, hogy a pozsonyi gróf már az 1687. év előtt sem szaporította az ország igazi zászlósainak számát, annál kevésbé a koronaörök, a kik rangban mindenkor a pozsonyi gróf után következtek. Sőt a koronaörök az ország *igazi* zászlósurai nem is lehettek, épen állásuknál és állásuk természeténél fogva, mely nem türte meg, hogy a király és nemzet közbizalmából nyert *hivataluk alapján* a királyi kincstárból javadalmazást húzzanak, melyen aztán haddal kötelesek legyenek sorakozni a király zászlaja alá és személyét követni még akkor is, ha az ország határain kívül hadakozik, a mi azonban ki nem zárta azt, hogy saját *birtokuk alapján* lehessenek Magyarország zászlósai, a kik zászlós hadaik élén csakis akkor, ha a veszélyben forgó haza védelme kívánja azt, a harcmezőre vonuljanak.

Történeti jog és oly törvényhozási intézkedés hiányában, mely őket később, mint pl. a magyar királyi nemes testőrség kapitányát, az országzászlósok sorába emelte volna, zászlósi ranggal jelenleg sem bírnak a koronaörök, hanem az 1885: 7. t.-cz. alapján ma is élvezik az 1687: 10. t.-cz. által biztosított azon előnyt, hogy hivataluk alapján főrendüekké lesznek és mint ilyenek, a magyar országgyűlés főrendiházában az ország zászlósai és a pozsonyi gróf után, de a többi világi főrendüek előtt bírnak ülés- és szavazatjoggal.

A koronaörök állása iránti tiszteletnyilvánulás tekintetében érdekes adattal szolgál azon javaslat, melyet az országgyűlési szállások megállapítása czéljából kiküldött országos deputatio az 1792-ik évi országgyűlés elé terjesztett. Ezen javaslat az ország szent koronája öreinek országgyűlési szállásul hét szobából álló lakást tervezett, megfelelő mellék-helyiségekkel, egy kocsiszínnel két kocsi számára, egy istállóval nyolcz ló számára. A koronaörök ezen országgyűlési szállása pedig teljesen azonos a megyés *püspökök* és *főispánok*

részére ugyanakkor javaslatba hozott országgyűlési szállással,¹ a mi országos főméltóságuk jellegét minden kétségen kívül helyezi.

5. A koronaőri intézmény államjogi természetének megfelelő a koronaörök eskületételének módja is.

Miután alaptörvény, hogy a koronaörök a király jelöltjei közül az országgyűlés által választandók, nagyon természetes, hogy hivatali esküjük letétele is csak a király vagy a királyi biztos és az országgyűlés együttes jelenlétében történhetik.

Az eskütétel e módját a koronaőri intézményre vonatkozó törvényeink egyenesen nem rendelik ugyan, de a választást becikkelyező törvények constatálják, hogy a megválasztott koronaörök ilymódon tettek esküt. Így az 1625: 25. t.-cz. szerint Pálffy János és Dóczy István koronaörök, az 1647: 3. t.-cz. szerint Kéry János és Osztrosith Miklós koronaörök a király és «az országglakók» előtt tették le a szokott esküt. Az eskütétel e módjáról tesznek tanúságot a koronaőri választásokat becikkelyező későbbi törvényeink is.

A koronaörök esküje a XVIII. század elejéig nem volt decretalis, miután csak az 1715: 38. t.-cz. állapította meg végleg az eskü szövegét. Törvényeink addig csak «szokott» esküről szólnak. Ily szokott eskü tartalmát közli velünk Révay koronaőr a koronáról írt művében, úgy, miként azt megválasztásakor ő maga tette le:

«Miután ő királyi Felsége és Magyarországnak a jelen pozsonyi országgyűlésen összegyűlt rendei és karai ezen Magyarország szent koronáját a többi jelvényekkel együtt hűségemre és őrizetemre bízni méltóztattak: ugyanazért esküszöm az élő Istenre, hogy királyi szent felségéhez és Magyarországhoz hű és engedelmes leszek és az ország szent koronáját legnagyobb hűséggel, buzgalommal, éberséggel, aggódó gond-

¹ Az 1792. évi országgyűlés «Naponként való jegyzései». 88. l.

dal őrizni fogom, királyi felségének és az országnak tudta és akarata nélkül annak megszemlélésére és megvizsgálására senkit nem fogok bocsátani, vagy idegennek azt átadni nem fogom, minden évben bizonyos időszakban gyakran ide jövök Pozsonyba és a szent koronának őrzési helyét megvizsgálom és megszemlélem; egész buzgalommal és hűséggel fogok gondoskodni arról, hogy épségben és biztonságban maradjon, és ha az ajtókon, záraikon vagy falakon valami gyanúsat észreveszek, arról rögtön értesíteni fogom királyi szent felségét vagy a nádort; úgyszintén ha valami mozgalom vagy felkelés volna keletkezőben az országban, arról is királyi felségének és a nádornak rögtön jelentést teszek és a szent korona őrzésére nagyobb őrséget kérek és önszemélyemben halálig és élttem fogytáig hűségesen és rendületlenül mellette maradok, minden veszélyt tehetségemhez képest tőle eltávoztatván; Isten engem úgy segéljen!»

Egybevetés céljából ide iktatjuk a törvényileg megállapított esküszöveget (juramentum decretale) is, mely az 1715: 38. t.-cz. végén olvasható:

«Én N. N., Magyarország szent koronájának őre, ő szent Felségének előleges kijelölése mellett az ország által rendesen megválasztatván és ő szent Felsége legkegyelmesebb urunk által legkegyelmesebben megerősítettén, esküszöm az élő Istenre, boldogságos szűz Máriára és Istennek minden szenteire és választottira, hogy én Magyarország szent koronáját s egyéb királyi és országos jelvényeket, melyek vele együtt zár alatt tartatnak, tehetségem szerint, különösen midőn a sor rajtam leend, szorgalmasan és hűségesen megőrzendém és gondját viselni fogom; azon koronát őrző katonákat szorgalmas és hű megőrzésére nézve jó fegyelemben tartandom; magát pedig a szent koronát és a királyi és országos a mellett tartott jelvényeket semmi csalfasággal vagy csalással, semmi úton-módon az országtól és a törvényesen koronázott

királytól el nem idegenítenem. Isten engem úgy segéljen, boldogságos szűz Mária és minden szentek!»

Az első koronaőr, a ki ezen törvényileg megállapított esküt letevén, gróf Nádasdy Tamás volt (1715: 38.); ezen törvényileg megállapított esküt tették le 1867. évi június 4-én tartott elegendő országos ülésben megválasztott koronaőrök: gróf Károlyi György és báró Vay Miklós is.¹

A szokásos és decretalis esküszövegek egybevetéséből első pillanatra kitűnik, hogy míg a koronaőrök az előbbi szerint hűségesküt is tettek, addig az utóbbi szerint a király és ország iránti hűségre esküt nem tesznek.

A koronaőrök — az országos törvényben előszabott esküformula szerint — arra tesznek hitet, hogy *a)* Magyarország szent koronáját «szorgalmasan és hűségesen» megőrzik, vagyis azt az országtól és a törvényesen megkoronázott királytól semmi úton-módon el nem idegenítik; *b)* ezen szorgalmas és hűséges megőrzés céljából a koronaőrzésre rendelt katonákat jó fegyelemben tartják. Szóval esküjük lényegileg arra kötelezi őket, hogy az ország szent koronáját az ahhoz tartozó jelvényekkel együtt hiven és buzgón megőrizzék; miután pedig az ország szent koronája az alkotmány biztosítéka épen azért, hogy csakis ezzel hajtható végre a magyar király ünnepléses megkoronázása, mely egyedüli kútfeje a királyi hatalomnak, önként következik ebből, hogy ennek hű megőrzésére a koronaőrök által letett esküben már maga a hűségeskü is belefoglaltatik.

6. A szent korona őrzésének hatályosabbá tétele céljából törvényeink specialis köteleességeket is rónak a koronaőrökre. Így rendelí az 1647: 3. t.-cz., hogy mindkét koronaőr, vagy felváltva az egyik állandóan az ország szent koronája mellett lakjék. A törvény azonban holt betű maradt, mert —

¹ Az 1865—68. évi országgyűlés irományai. 101. sz.

mint ezt magából az 1655. évi 45. törvénycikkből megtudjuk — gyakran megtörtént, hogy a korona mellett az örök egyike se maradt, miért is az országgyűlés ez irányban szigorúbb intézkedés szükségét látván, elrendelé, hogy ezentúl mindkét ör a korona mellett köteles lakni és kivételt csak jogos akadályok fenforgásának esete képezhet.

Nyilvánvaló ebből, hogy *szabály szerint* mindkét koronaőr köteles a korona mellett lakni és csak *kivételesen* van megengedve az egyiknek távolmaradása. Ezzel szemben közjogi íróink kivétel nélkül azt tanítják, hogy csak az egyik örnek kell mindig a korona mellett lakni és ezen állításuk támogatása céljából az 1715. évi 38. törvénycikkre látszának hivatkozni, holott sem ezen, sem valamely későbbi törvény a koronaörök ebbeli kötelességére vonatkozólag egyetlen szóval sem intézkedik, úgy hogy az 1655. évi 45. törvénycikk ma is teljes érvényében és hatályában fennáll.

A törvény e rendelkezésének közvetlen indoka az akkori idők nagy mozgalmaiban keresendő, melyek a szent korona biztonságát is veszélyeztették, a mi gyakran szolgált ürügyül arra, hogy a korona a törvények sérelmével királyaink által külföldön tartassék; célja tehát az volt, hogy a koronaörök beállható véletlen veszély vagy szükség esetén mindazt rögtön megtehessék, a mi szükséges, hogy a korona az ország birtokában híven megőriztessék.

Tekintve azonban a XVII. századnak az ország nyugalmát szüntelenül háborgató nagy vallási és politikai viszályait, melyek között a koronaöröknek önfeláldozó éberségét és buzgalmát is alig koronázhatta siker, a nemzet veszély vagy szükség esetére rendkívüli eszközökről gondoskodott. Így rendel az 1608. évi k. u. 16. t.-cz., hogy szükség esetén a várkatonaság a király és az országglakók, vagyis az egész törvényhozás által elegendő segélycsapattal szaporítottassék; az országgyűlés azonban, mint testület, a végrehajtó hatalom

körébe tartozó ily sürgős intézkedések megtételére egyrészt nagyságánál fogva, másrészt azért, mert e korban ritkábban tartattak, alkalmatlan lévén, az 1613. évi 18. t.-cz. már egyenesen a nádor kötelességévé teszi, hogy «általános felkelés és más szükség vagy veszély idején» a koronának megőrzése céljából a király mielőbbi értesítése mellett korán elegendő segélyről gondoskodjék.

A XVII. század folyamán országos törvényeink értelmében veszély és szükség esetében a koronának biztonságáról a koronaórségnek segélycsapatokkal való szaporítása által gondoskodni előbb az országgyűlés, később pedig a nádor kötelessége volt, a ki azonban idevonatkozó intézkedéséről a királyt mielőbb értesíteni tartozott: de a gyakorlat mellőzte a törvény rendelkezését, a mennyiben a koronát fenyegető veszély elhárításának eszközeül nem — mint a törvény — a koronaórség szaporítását, hanem a koronának más helyre vitelét tekintette, mely — mint azt fentebb láttuk — gyakran tényleg foganatba is vétetett. A törvény ellenére kifejlődött ezen szokást a XVIII. század elején végre törvény szentesítette, rendelve, hogy veszély esetén a korona törvényes helyéről elvihető. Az 1715. évi 38. törvényczikk értelmében az ország szent koronája hozzátartozóival a pozsonyi várban őrizendő, és az onnan el nem vihető, kivéven a közbejövő veszély vagy szükség esetét, a mikor az átvitel a nádor tudtával történjék; az 1791. évi 6. t.-cz. pedig rendeli, hogy a szent korona jelvényeivel együtt Budán tartassék, és onnan az országgyűlésileg egybegyűlt karok és rendek beleegyezése nélkül, más helyre soha át vagy el nem vihető, épségben hagyatván azonban az előbbi törvénynek a szent korona elvitele iránti kivételes intézkedése.

Idézett törvényeink értelmében tehát a korona békés viszonyok között az országgyűlés beleegyezése mellett, ellenben fenyegető veszély, vagy mozgalmak által indokolt szük-

ség esetén a nádor előleges értesítése mellett vihető el törvényes helyéről; miután pedig a nádori méltóság mindaddig, míg hatásköre a felelős kormányzat elveivel megegyezőleg törvény által szabályozva nem lesz, felfüggesztetett (1867: 7.), ebből folyólag azon törvényes intézkedés, mely veszély idején a korona elvitelét a nádor előleges értesítéséhez köti, a nádori hivatal visszaállításáig hatályát veszítette.

Különben azon törvényes intézkedést, mely a szent koronának a törvényszerűleg megszabott helyről való átvagy elvitelét az országgyűlés beleegyezéséhez köti, már százados gyakorlat előzte meg. II. Mátyás megkoronáztatása után szent István palástját Bécsbe küldetni rendelte, oly czélból, hogy azt ott lefestetvén, a festményt a pápának küldhesse meg: Révay Péter koronaőr azonban a királyt Isten és világ előtt elmondott esküjére és az ország iránt tartozó hűségére és kötelmére figyelmeztetvén, a királyi parancsnak engedelmeskedni vonakodott mindaddig, míg az országgyűlés ezen országos jelvény átvitelébe bele nem egyezett. Ennek kieszközlése után a koronaőr maga vitte fel Bécsbe és vett használat után maga hozta vissza.¹

Régi törvényeink a korona őrzésének helyét, ennek erődítményeit, külső és belső kapuit is a koronaőrök hatásköre és hatalma alá helyezik (1608. évi k. u. 16. t.-cz.), a miből azon további kötelességek forrasozott, hogy a szent koronának őrzési helyét évenként többször megvizsgálják, és azon esetben, ha az ajtókon, záraikon vagy falakon valami gyanúsat észrevennének, arról rögtön jelentést tegyenek a királynak vagy nádornak.

De törvényeink értelmében a koronaőrző katonaság is a koronaőrök hatalma alatt állott, a miből következik, hogy a koronaőrség már ekkor is külön csapattestületet képezett,

¹ Révay: De mon. et sacra cor. Regni Hung. 139—140. l.

mely fölött a koronaőrök katonai hatalommal bírtak. E tekintetben azonban az egyik koronaőrnek nem volt nagyobb hatalma, szélesebb hatásköre, mint a másiknak; a már idézett 1608. évi k. u. 16. törvényczikk értelmében ugyanis a két koronaőrnek a vár kapui, erősségei és katonái iránt egyenlő hatalmuk és hatáskörük van. Ma is a koronaőrség az 1871. évi május 27-én kelt legfelsőbb királyi elhatározás értelmében önálló csapattestületet képez, mely a korona s egyéb koronázási és országos jelvények őrzésére van felállítva és ezen különbséges rendeltetését illetőleg a két koronaőr alatt áll; fegyelmi, gazdaszat-kezelési és igazságszolgáltatási tekintetben azonban a honvédségi törvénynek és alapszabályoknak van alávetve. és közvetlen a honvédkerületi parancsnokságnak és ezáltal a honvédség főparancsnoka útján a honvédelmi ministeriumnak alárendelve. A koronaőröket tehát e királyi *rendelet* régi *törvényeink* alapján a koronaőrség fölött gyakorolt fegyelmi hatalmuktól végleg megfosztotta.

7. Kezdetben a koronaőröket 60 gyalogos katona képezte. De már az 1622. évi 4. t.-cz. az őrkatonák számát fölemeli, rendelvén, hogy az előbbi 60 gyalogos még 40 gyalogossal szaporítandó, hogy számuk éppen 100 legyen; megállapítja egyszersmind, hogy a király által az előbbi szokás szerint a magyar katonák számának megfelelő számban *német* lovasok is alkalmaztassanak, a kik azonban a koronaőröktől és várnagyoktól függenek. Ugyancsak az 1625. évi 26. t.-cz. rendeli, hogy a szent korona őrizetére az 1622. évi 4. törvényczikkben megállapított arányhoz képest 50 magyar és 50 *német* gyalogos alkalmazandó. Ezen törvényes intézkedést az 1647. évi 4. és 1681. évi 36. törvényczikkek megújítják; és ez így maradt az állandó katonaság behozataláig.

Forrása annak, hogy Magyarország szent koronájának őrzésére a magyar katonák létszámának megfelelő létszámban *német* katonák is rendeltettek, nem volt egyéb, mint a nem-

zetnek az uralkodó királyi ház iránti loyaltása, melylyel a bizalmatlankodó fejedelem szívének szeretetét és vonzalmát óhajtotta maga számára megnyerni. — Habsburg-királyaink ugyanis soká sötét bizalmatlansággal tekintettek a nyilt és lovagias nemzetre és épen ezért Dobók, Losonczyak, Zrinyiek helyett inkább bérencz és zsoldos Castaldók, Basták és Caraffák kétes jellemeiben bíztak. Nemcsak a vezérek, hanem a köz-katonák is hasonló szelleműek voltak. Spanyolok, olaszok, francziák, németalföldiek, ha Európa harczterein a hadi szerencse hűtlen lőn hozzájok, drága nagy zsoldért a magyar király zászlaja alá szegődtek. Királyaink bizalmatlanságukban azon rögeszmének éltek, hogy a török ellen az országot, önfiainak mellőzésével, a külföldi szerencselovagok, bérenczek és kalandorok segélyével tartásák meg. A helyett tehát, hogy a már természeténél fogva is hős, lelkes, harczias nemzetet katonai hatalommá emelték volna, melynek aztán élére állván, fegyvertényeik dicsőségét visszhangozták volna Európa bérczei, idegen vezérek tigrisvérengzése daczára, külföldi hadak és drágán fizetett zsoldosok szuronyerdeinek védelme alatt bécsi várukban — reszkettek!

Mi volt természetesebb, mint hogy az idegenből ide tévedt hazátlan hadak nem értvén a nemzet nyelvét, nem bírván érzékkel a nemzet politikája és szenvedése iránt, minden merényletre készek az ősi alkotmány szentsége ellen; nem ismervén a tulajdonjog tiszteletét, féktelen garázdálkodásaikkal és kicsapongásaikkal a honfiak élet- és vagyonbiztonságát veszélyeztették, hogy különben anyagi vágyaikat kielégíthessék!

Dr. Rátvay Géza.

NIETZSCHE ÉS VILÁGNÉZETE.

Nietzschéről, erről a tragikus véget ért lipcsei philosophusról s az ő különös elméletéről aligha írtak még magyarul. Saját honfitársai ignorálták életében, szidalmazzák halála után s alig juttatnak neki egy kis helyet az újabb philosophia történetirodalmában. Megtagadnak tőle minden történeti érzéket és ethikai érzületet, s a modern materialistákkal és atheistákkal egy niveaura helyezik. Barátjai alig voltak, ellensége annál több. Egyik újabb kritikusa: *Stein* p. o. «Nietzsche világnézetéről s annak *veszélyeiről*», *Türk* «philos. tévedéseiről» ír; *Weigand* «psychologiai kísérlete», s *Kaatz*: «Die Weltanschauung F. N. s. Th. I.: Kultur und Moral» cz. műve is meglehetősen animózus, s a theologusok úgy bánnak el vele, mint egy modern Antikrisztussal. Elnevezik «morális anarchistának», «a hazugság fejedelmének», «a hatalom és az elnyomás prédikátorának», «örjögőnek» stb. s még *Falckenberg* is azt mondja újabb bölcsészettörténeti művében Nietzsche rendszeréről, hogy az «romantischer, libertinisher, egoistischer, aristokratischer, beziehungsweise autokratischer Anarchismus». Még legnyugodtabban itéli meg őt *Steiner* a minap megjelent művében és *Simmel* «moralphilos. silhonette-je» a «Zeitschrift für Philosophie und philos. Kritik» egyik legújabb füzetében. De ők is azt mondják ez eredeti gondolkodóról (*Stein* szerint «ureigene Geistesart») s felette elegáns és szellemes, helyenkint igazán rejtélyes íróról, hogy

«ein Kämpfer gegen seine Zeit». Tanai leginkább e három műbe vannak letéve: «Zur Genealogie der Moral» 1887., «Jenseits von Gut und Böse» 1887., s «Also sprach Zarathustra» 1884—1891. E művek teljesen érett kifejlődésében és egységes keretben foglalják magukban az ő világnézetét. Műveiből 1895 óta *Kögel* rendezett egy összkiadást sajtó alá Lipcsében, a melyből eddigelé 10 kötet jelent meg. Műveit az összkiadás után fogjuk mi is a következőkben idézni.

Életrajzi adatait és egyéni irodalmi fejlődését *Stein* i. műve nyomán a következőkben ismertetjük: Szül. 1844. október 15-én a szászországi Röckenben Lützen mellett szláv eredetű prot. papi családból. 24 éves korában baseli tanár lett, s mint ilyen 1879. működött. A salónokban elegáns világfinak s örömmel hallgatott csevegőnek ismerték. Kedveltje volt a nőknek s rendkívül szerette az izlést a ruházatban s a társalgásban egyaránt. 1879-ben szabadságotlák s haláláig élvezett kegydíjjal ellátva, szabadságidejét fölváltva Nizzában, Lipcsében és Turinban töltötte. Baselben «a mai nevelés ferdeségeiről» tartott előadásaival keltett nagyobb feltűnést. A mint azonban positiv reformáló javaslatairól lett volna szó, nagy bölcsen elhallgatott és félreállott, mert még akkor nem mert szembeszállani a közvéleménnyel, a mint hogy a polgári életben és társas érintkezésében is bizonyos tartózkodás jellemezte az ő egyéniségét. Mihelyt azonban a tollhoz nyult, példátlan bátorsággal, sőt vakmerőséggel tette papírra gondolatait. Baselben *Burkhardt Jakob* volt rá nagyobb befolyással, de nagyrabecsülte *Schopenhauert* és *Wagnert* is, a kiknek iratait bizonyos hévvel tanulmányozta több éveken át. Az uralkodó világnézettel s a fennálló közfelfogással a 70-es és 80-as évek irataiban szállott szembe, bár még azokban, mint *Stein* mondja: «er zwar die heutige Kultur schon unsanft streichelt, aber noch nicht zerzaust und blutig krallt.» Különösen a közérvényes morális érték-

fogalmak megváltoztatását tűzte ki élete feladataul. Gyors egymásutánban követték: «Die Geburt der Tragödie» 1872, «Unzeitgemässe Betrachtungen» 1873—1876, «Menschliches, Allzumenschliches» 1879—1880, «Morgenröthe» 1881, «Die fröhliche Wissenschaft» 1882, «Also sprach Zarathustra» 1884. s köv., «Jenseits von Gut und Böse» 1886, «Zur Genealogie der Moral» 1887, «Der Fall Wagner» 1888, «Götzen dämmerung, oder Wie man mit dem Hammer philosophiert» 1889, «Nietzsche contra Wagner» 1889, s végül «Der Antichrist. Versuch einer Kritik des Christenthums» s «Gedichte» cz. s csak 1895-ben kiadott művei, a melyek mind megannyian cynikus tartalmuk s szertelenségük mellett is irodalmilag véve a világirodalom legelőkelőbb s legolvashatóbb termékeihez tartoznak. Képekbe és hasonlatokba, olykor azonban rejtélyes kifejezésekbe öltözteti legeredetibb és legmerészebb gondolatait. Inkább aphoristikus feuilletonista író, mint rendszeres tudós és gondolkodó. Új és paradox, de mindenkor szellemes gondolatai, a melyek azonban a szigorúan tudományos-philosophiai jelleget, s a rendszeres összefüggést nagyon is nélkülözik, a középkori Rajmundus Lullus találékonyságaira s az újabbkori Giordano Bruno merész képzelődéseire emlékeztetnek. Egy egységes elvből eredő bizonyítékokról vagy összefüggő kifejtésekről nála szó sem lehet. E nemben páratlanul áll az újabb philos. irodalomban. Mondja is egy helyütt «Götzendämmerung» című művében: «Bennünket sohasem fognak megérteni, — onnan a mi tekintélyünk».

Újabb időben állandóan Lipsében lakott. 1889 óta lelke elborult s 1894-iki tragikumával élete véget ért. Megrázó vonásokkal rajzolja az ő állapotát: emberfeletti ideálja s az ő korlátolt egyénisége közötti dualismusát, mely kínosan marczangolja mélyen érző keblét, *Simmel* ama szavaival: «sein Körper ist an seinen Gedanken zu Grunde gegangen». Érezte, hogy áthidalhatatlan az ür műveiben rajzolt ember-

fölötti ideálja s annak véges földi megvalósulása között, és sokat is foglalkozott a világosság és sötétség örökös ellentéteivel s a *décadence* problémájával. Tragédiája somatikus és psychikus természetű egyaránt. «Die Erlöschung des Inhaltes seines Bewusstseins ging parallel mit der Zerstörung seines psychisch-somatischen Iches» mondja róla egészen helyesen Simmel i. értekezése.

«*Neocynismus*»-nak mondja *Stein* Nietzsche világnézetét, a melyben nagyobbára anthropologiai, s morál-sociális és történetphilosophiai eszmékkal van dolgunk. A metaphysikát, logikát, ismeretelméletet, s a psychológiát és aesthetikát csak érinti. S tényleg Nietzsche gondolatvilága épen nem új s tárgyilag véve épen nem eredeti. A gondolatok merész formulázása és sajátos csoportosítása terén eredeti minden ízében *Stein* szerint Antisthenes, Epiktet, a skeptikus Pyrho, Rousseau és Schopenhauer voltak az ő elődjai. «Vissza az eredeti természethez!» — hangsúlyozza Nietzsche is «Götzendämmerung» 124. lap. Mint ilyen valósággal szellemi bombákat fabrikál korunk egész kulturája s annak vallásos, erkölcsi és politikai ideáljai ellen, s Mephistophelesre emlékeztető kárörömmel böngészi ki s döngeti épen mai kulturánk leggyengébb oldalait. Így felette cynikus módon szól a házasságról, mint «a mely a concubinátust corrupálta», a demokratiáról, mely nála «eine Herden-Vertierung», s annak a helyére «a gonoszságig antiliberalis zsarnoki uralmat» helyezi. Általában radikális s történetellenes módon hadat üzen minden régebbi vagy újabbi tekintélynek. P. o. Sokrates «a nagy tömegbe való Hanswurst», Spinoza «szellemi méregkeverő», Kant «egy fogalomnyomorék, egy valóságos Tartuffe», sőt helyenként «nagy königsbergi kinézernek» is mondja, vagy Strauss «régii és új hite» Nietzsche szerint «a sörös asztalra való evangélium», s Darwin «középszerű fő». S a keresztyénség «eine Metaphysik des Henkers», s «legnagyobb szerencsétlensége

az emberiségnek». «A betegek organisatiójára legnépiesebb kifejezés az egyház» — olvassuk «Genealogie der Moral» cz. művének 140. l. Valóban elkeseredettebb s embergyűlölőbb lény aligha ült még a philosophiai írók trónján, ki minden positivumnak megdöntésére törekszik az anarchismus módjára az egész vonalon. Joggal mondja tehát őt *Stein* «a világ-irodalom legradikálisabb cynikusának».

Nietzsche maga-magát úgy jellemzi, hogy «egyedülálló kutató s korszerűtlen egyéniség». A mai «modern szellemek» alaphibáját az értelem és az életösztön közötti ellentmondásban látja, ép azért van benne «bizonyos idegenkedés a dialektika, sőt az okok iránt», s egyedül «az igazság értékének kérdése» érdekli őt, mint gondolkodót. «Az igazságról — úgymond — akarok én bizonyosságot tenni; életem és sorsom nem érdekel, de annál többet adok annak positiv eredményére. Az igazság papja és zsoldosa vagyok s arra köteleztem magamat, hogy érette mindent teszek, merek és szenvedek». A való életben az igazság utáni törekvést «*a hatalomhoz való akarat*» vezeti. Ez az ő anthropologiai és morális főelve, ép azért szerinte az igazság segítségével a személyiség hatalmát és életteljességét kell emelnünk az egész vonalon. Az igazság rendelje alá a világot a szellemnek s szolgáljon általa az életnek. Nem egyedül az ész, hanem az ember egész személyiségét kell kielégítenünk, s itt közelebbről Nietzsche egyéniségében épen azok az életösztönök az uralkodók, a melyek, mint az összes ideálok forrásai, az ember hatalmáról és parancsoló úri lényegeről tanuskodnak. Mert hát szerinte «az ember lett és nem teremtett». Feladata és célja: «Legyen, fejlődjék, haladjon tovább!» Ép azért új erkölcsztanának vezérelve így hangzik: «*Tégy, a mit akarsz, csak akarni tudj!*» Az ő tana szerint az emberiség célja és feladata létrehozni az *ember fölötti embert* («*Hervorbringung des Übermenschen*»). Teljes rajzát az embernek «Zarathustra» czimű művében adja.

Miután az ember úgyis lett, legyen, haladjon és emelkedjék feljebb, mint most van. Bővíteni, szaporítani, gyarapítani kell az emberi organismus összes élettevékenységeit, s azokat a legnagyobb mértékben intenzívekké tenni. Nem kell tehát elhallgattatni az indulatokat, megfékezni a szenvedélyeket, mivel az emberi testben s annak ideálokat alkotó életösztoneiben sokkal több értelem és ész van, mint az ember mai legjobb bölcseségében.

Hasonlítanak e tételek *Schleiermacher* klasszikus «Monologjainak» ama tételeihez: «Für den wahren Willen gibt es kein Aufhören. *Immer mehr werden, was er ist*, das ist der einzige Wille». És hozzáteszi: «Daraus ergibt sich der Gedanke der *ewigen Jugend*».

Új ideál lévén az emberiség elé állítva, «új erkölcsi táblára» is van szükség. Az erkölcsstan régi táblái össze vannak törve. Az eddigi emberiségnek legnagyobb hibáját abban látja, hogy az egyéni személyiség ápolása és culturája helyett személytelen czélokat követett. Az egyes ember személyes életösztoneinek teljes kifejtésében látja az emberi fejlődés végczélját. Csak az lévén a helyes életmód, a mely az emberi organismus tehetségeinek s az egyéni életérdekeknek a leggazdagabb tevékenységet megszerzi, új Mózesként azt hirdeti, hogy jó csak az lehet, a mi parancsoló, hódító, kitartó, szánsalom és irgalom nélküli. A czélokat teremtő hatalmas személyiség könyörtelen azok kivitelében. «A háború s a bátorság több nagy dolgot művelt, mint a felebaráti szeretet... Az erősebbnek győzelme a gyengébb fölött, teszi az emberi és természeti fejlődés igazi lényegét» (Zarathustra I.). S ha Schopenhauer a világot részvéten és könyörületen épült «kórháznak» mondotta, úgy ezzel szemben Nietzsche azt vallja: «Leben selbst ist *wesentlich* Aneignung, Verletzung, Überwältigung des Fremden und Schwächeren, Unterdrückung, Härte, Aufzwängung eigener Formen, Einverleibung und mindestens,

mildestens Ausbeutung» (Jenseits von Gut und Böse, 259.). Az előretörésben tehát ez új morál szerint a gyengét, a hazozót, az alázatost, lemondót stb. nem kell kimélni. Leiden-sehn thut wohl, Leidenmachen noch wohler» — mondja ez új morálprédikátor. A mi nem alkalmas az emberfölötti ideálnak létrehozására, az pusztuljon el irgalom nélkül. Azt lehetne haladásnak nevezni — mondja az idézett helyen — ha az egész emberiség mint egy tömeg feláldozható volna egy új, erősebb emberi faj kifejlődésére, s «kemények és könyörtelenek legyenek!» — mondja új erkölcsi tábláiban. A keresztyénség és a humanismus «rég moráljai», mint «szolgaiak» elvetendő, a melyekkel szemben «az új morál úri morál», a melynek hirdetett jó tulajdonságai «a született hatalmasok tulajdonságai». Már a praehistorikus korszakban is két rend: a parancsoló urak s az engedelmeskedő rabszolgák rendje létezett. Az ilyen erős személyiség maga határozza meg gondolkodása és cselekvése irányát, tekintet nélkül «az ész örök törvényeire», «a megdönthetetlen kötelesség-fogalomra», vagy «Isten akaratára». Az igazi philosophusok mind «parancsolók és törvényhozók», mivel «ismeretük alkotás, alkotásuk törvényhozás, az igazsághoz való akaratuk hatalomhoz való akarat». «Vannak, voltak és lehetnek-e ilyen philosophusok?» — kérdi méltán «Jenseits von Gut und Böse» című művének 211. §-ában. Hogy végül új moráljában semmi helye sincsen az ember eszményi végcéljának, mint az örök életben vetett hitnek, az kitűnik abból, hogy az embert tisztán a földi létre utasítja, azt mondván: «maradjatok hívek a földhöz s ne higgyetek azoknak, a kik földöntúli reményekről regélnek. Méregkeverők ezek».

Mint látjuk, Nietzsche metaphysikáját a világ eredetének és céljának kérdése épen nem érdekli. Anthropologiai és morális főelve kizárólag «a hatalomhoz való akarat», mivel kizárólag az ember, annak culturája, morálja és története érdekli őt. Csak egy causalitás van, s ez a hatalomhoz való

akarat tisztán hasznossági mechanikus causalitása. S e tekintetben történetbölcészeti elmélete abban culminál, hogy «a cultura a hatalomhoz való akarat kifolyása». Szerinte a kereszténység demokratikus-altruistikus tendenciái teljesen megváltoztatták az erkölcsi értékfogalmakat, s a gyengék, közepesek és jelentéktelenek majoritása nyerte el a belső és külső uralmat az erősek, előkelők és sajátosak minoritása fölött. Ennek természetes folyománya a történelem folyamán «az általános emberi typusnak közepessé válása és degradálása, az ú. n. decadentia», a melylyel szemben pedig az «értelem és energia növelése s általában az élettevékenységek szaporítása» eszményi ideálja az emberiségnek. «Az emberek természetes distantíája és differentiája» nélkül nincs haladás, nincs fejlődés az emberfölöttinek ideálja felé. Nem az átlagos emberiség, hanem az aristokratikus különbségeken alapuló emberfölöttiség physikai, ethikai és értelmi tekintetben végcélja Nietzsche szerint az emberiség társadalmi fejlődésének. Az emberiség egyenlő jogairól és kötelességeiről beszélni esztelenység. Morál-philosophiájának jellemző sajátága éppen abban áll, hogy «a kevesek érzelmi nagyságának, szépségének, előkelőségének, gondolkodó erejének, szívbeli tisztaságának és akaratenergiájának végnélküli fokozásában» látja a teljesen qualificált s önmagában becses személyiség lényegét, a melynek centrális értéke nem is «az operari, hanem az esse». Hogy ez ethikai personalismusnak egoistikus és endaeonistikus íze van, az nem szorul magyarázatra, bár nem győzi eléggé biztatni a maga olvasóit, hogy ő «pusztán a legfőbb személyi értékek conserválására» törekszik. «Nicht die Vielen oder die Alle, sondern die wenigen Höchsten bilden den definitiven Zweck und Sinn des Lebens überhaupt» — mondja «Genealogie der Moral» című művében. Ez alapon vitatja a «hózzá hasonlónak, a souverain előkelőknek» feltétlen akaratszabadságát, féktelen hatalomvágyát.

Nietzsche történetbölcsészeti elméletének hiányossága különösen a keresztyénség igaztalan megítéléséből tűnik ki leginkább. Már a Sokrates-Platon-féle idealizmus s az azon fölépült ethika iránt sincs érzéke. Genealogiájában Sokratest «hazug eszmefaragónak» mondja, s «a legrosszabb, legunalmasabb és legveszedelmesebb dogmatikai tévedésnek tartja az unalmas Platon gondolatát az eszméről s a legfőbb jóról», úgy hogy teljességgel nem érti, hogyan lehet még ma is «kokettirozni» Sokrattal, az ifjúság megrontójával, s Platonnal, ez örült idealistával. A keresztyénség sem más, mint «a nép számára való platonizmus», a melynek ethikájáról azt tartja: «alles verjudet, verchristlicht und verpöbelt». — A keresztyén morál forrása a zsidóság, a melylyel viszont «a rabszolgai morál veszi kezdetét». A názárethi Jézus, a szeretet eme megtestesült evangéliuma s a szegények, betegek, nyomorultak és bűnösök eme megváltója alakította át zsidós értelemben az erkölcsi értékfogalmakat és emberi ideálokat, s valósággal káromlással említi, hogy két ezeréves küzdelemben győzött a rabszolgai morál asketikus ideálja s még ma is az emberiség három zsidó és egy zsidónő előtt hódol, ú. m. a názárethi Jézus, Péter a halász, Pál a szőnyeggyártó és Mária előtt (Genealogie 35. l.). Az olasz renaissance korszakában csak rövid időre csillámlott fel az erkölcsi értékfogalmak classikus ideálja, míg a reformatio Nietzsche szerint «eine gründlich pöbelhafte Ressentiments bewegung», a melynél különösen a morál objectivitásának s a jó és rossz objectiv ellentétének gondolatát kárhoztatja. S hasonló elbánásban részesíti Schillert, «a sackingeni moráltrombitást», Schopenhauert, Wagnert és másokat, s csakis Thukydides és Machiavelli tesz nála kivételt. Rousseau p. o. «korösszülött, idealista és canail egy személyben», Comte «szellemi hektikus» és így tovább, Galiani abbéről, századának eme mélyértelmű, de piszkos emberéről pedig azt mondja, hogy «genie».

Általában Nietzschenél érett megfontolást vagy rendszeres indokolást tételeinek felállításában vagy beigazolásában hiába keresünk, sőt inkább minden nála pillanatnyi ötletszerű philosophiai hangulatnak aphoristikus műve. Ellentmondásos író és gondolkodó minden ízében s csak úgy játszik a philosophiai iskolákkal s azok alapítóival. Majd dicséri többi között Voltairret, Schopenhauert stb., majd kifigurázza őket. A nagyobb philosophiai problémák történeti összefüggése körüli ismerete nagyon hiányos és hézagos. Az aphorismák embere ő, kinek legfeljebb mint sociologusnak és ethikusnak van némi jelentősége az újabb philosophia történetirodalmában. A «szabad, igen szabad szellemek egyetlen vezérének» mondja ugyan magát, kinek semmi köze az előbbi rendszerekhez, mely állítása azonban megint csak inkább postulált föltevés, mint beigazolt állítás.

Nietzsche elméletében a sociologia s az ethika egybefolynak. Az eddigi kultúra az ő ideáljából «a Raubthieremberből» . . . «szelíd, civilizált háziállatot formált». Az ember háziasításának legelőkelőbb eszköze a morál legtávolabbi értelmében véve, a melynek alkotó részei a vallás, tudomány és művészet. Ez a kulturideál, mely az életösztönök erőszakos megfékezésén alapult, hamisnak bizonyult, mert teljesen degenerálta physiologiailag az egész civilizált emberiséget, s itt az empiria követelményeit teljesen ignorálja Nietzsche, a sociologiai metaphysikus. Sociologiai regényt írt, a melynek állandó theoriája az, hogy a meddig az úri morál volt a felszínen, arany korszak uralkodott az emberiségben. A hatalomnak és erőszaknak egoistikus evangéliumát prédikálja az egész vonalon. «Rablók és hódítók legyetek, a meddig ti ismerők, uralkodók és birtokosok lenni nem tudtok!» — írja «Gut und Böse» czimű művében. Csak a testileg és leikileg egészségesek s a büszke, erős, egészségesek képezik az ember magasabb typusát az erkölcsi ideál s a valódi aristokratát.

«Ez a *jövő embere*, az antikrisztus és antinihilista fogja egykoron, ha eljő, legyőzni az istent és a semmiséget.» Hogy az emberfölöttinek eme aristokrátiája, s általában egész kulturés moráltheóriája kártyavár, mely a történet ferdítésén, sőt meghamisításán alapul, nem szorul hosszabb magyarázatra, «Götzendämmerung» című műve csakúgy hemzseg a történeten elkövetett erőszak hajmeresztő példaival. A történetet csak eszköznek tekinti az erők életérdekeinek előmozdítására.

Miután Nietzsche a maga képzeletében a mai gyenge és erőtelen kulturemberrel szemben egy újabb, hatalmasabb emberi faj régiójába emelkedett, s az emberfölötti embert tűzte ki végcélul, typosokat keresett a maga sajátos elméletének beigazolására. Ilyen typosok a «szőke s még inkább fekete bestiák» s általában az őseembernek instructiv kegyetlenkedései», a melyekről a legnagyobb rokonszenvvel ír. Ilyen «tropikus» magasabb lény s emberfölötti ember a «Götzendämmerung» szerint *Borgia Caesar*, ki Nietzsche szerint «ein unheimlich-glanzvolles, classisches Ideal». Így ír ő ez incarnált gonoszról, míg egy Dante, Luther, Zwingli vagy Kálvin «pöbelhafte Verderber der Menschheit.» S ilyen képzelt aristokratának főtypusa Nietzsche szerint *Napoleon*, «jener einzelnste und spätest geborene Mensch», «dieses fleischgewordene Problem des *Ideales an sich* . . . diese *Synthesis von Unmensch und Übermensch.*» (Genealogie der Moral 36. l.). Ezek az ő morális ideáljai, a melyeknek ideje ugyan még el nem következett, de «müssen einst kommen!»

Mint látjuk, Nietzsche a *genie cultusát*, a nagyzással határos genialitás aristokrátiáját s a legféltelenebb individualismus végleteit tanítja. «Übermensch»-je nem más, mint «der auf sich selbst gestellte, nur aus sich heraus schaffende Eigene und Einzige», ki teljesen ellentéte a közönséges halandónak,

főleg a keresztyén embernek. Autokratikus volt Nietzsche egyénisége is minden ízében, s ez okozta vesztét, lelke elborulását s majdan megőrülését. Hisz Zarathustrájáról azt tanítja, hogy az «a legmélyértelműbb könyv, a melylyel az emberiség dicsekedhetik», — «oly mély és idegenszerű, szinte szokatlan könyv, hogy abból hat tételnek megértése, illetve átélése magasabb régiókba emelik a halandót», s máshelyütt azt mondja, hogy «ambitióm az, hogy 10 mondatban többet mondjak, a mit minden más ember egy könyvben mond vagy nem mond». A hatalomhoz való akarat megtestesülésének tartotta magát «zur Erhöhung der Menschheit», a melyre vonatkozólag helyesen jegyzi meg egyik kritikusa, *Weigand*, hogy «nagyzási hóbortjaiban az egész világgal szembeállította magát».

Nietzsche egész világnézetéről és úgynevezett filozófiájáról kritikát írni nem nehéz dolog. Gyakorlatilag véve egész rendszere egy tarthatatlan és keresztül nem vihető *utópia*. Maga is éveken át a művészetben, majd később a tudományban vélte föllelhetni az emberiséget boldogító talizmánt s csak azután fordult új bálványára felé. Mert feltéve, hogy nem akarna autokratikus vagy monarchikus értelemben egyeduralkodó lenni, hanem csak aristokrata módra az összes geniek uralmát önnönmagának vindicálni, úgy már ez is utopistikus valami, mert hiszen — mint *Stein* helyesen megjegyzi — «a geniet fegyelmezni nem lehet». Önnönmagát azonban nem sokszorosíthatja, mert hiszen kijelentette, hogy a filozofusnak állása s a házasság kizárja egymást, s így legfeljebb követőiben és bámulóiban él. Ha tehát az ő ideáljához kegyetlen harcok után elérkezik az emberiség, ki fog akkor annak a legnagyobb emberfölötti úrnak szolgálni? «Szőke és fekete bestiái» sem egyebek egy költői phantastikus álomnál. S mégsem mondható pusztán ekklektikus filozofusnak. Rajongásai az őskor vad életösztonei iránt romantikussá, antinomismusa libertinussá, az önzés dicsőítése egoistává, a demokratikusnak elvetése aristo-

kratává s az államról szóló destructiv felfogása anarchistává teszik Nitzschet. Azért mondotta róla *Falckenberg*, hogy Nietzsche rendszere «ist romantischer, libertinistischer, egoistischer, aristokratischer, beziehungsweise autokratischer Anarchismus».

Új világnézete s közelebbről sajátos erkölcsi felfogása — mint fentebb említettük — épen nem nagyon új és eredeti. Nem egyéb az, mint Darwin tanainak kiterjesztése nemcsak physiologiai, hanem az erkölcsi és társadalmi térre is. Az embernek egy közös törzsből való fokozatos leszármaztatása és kiválasztása, nemkülönben a létért való küzdelem teoriája alapján tűzte ki Nietzsche végezcéljául az emberfölötti embert. Az alap tehát, a melyre épített: *Darwin elmélete*, a mihez aztán még *Schopenhauernek* «az élethez való akarata» lépett, mely nála, ethikai és metaphysikai értelemben, «hatalomhoz való akarattá» lett. Darwinhoz való viszonyáról különben «Götzendämmerung» című művének 82-ik lapján szól, a hol is azt mondja, hogy a bár tiszteletreméltó, de közepes tehetségű Darwin elmélete «a létért való küzdelemről», mint életért való küzelemről a szavakkal való önkényes játszás, s ez elmélettel szemben azt vitatja, hogy e küzdelem az erősek kárára és nem javára folyik le; továbbá tagadja a fajoknak folytonos tökéletesedését e küzdelemben, s végül azt állítja, hogy a nagyobb számú gyengék, mint okosabbak lettek az idők folyamán uraivá az erősebb keveseknek. A kettő közötti különbség az is, hogy Nietzsche egyáltalában csakis az emberiségre vonatkozólag szól a létért, illetve élethatalomért való küzdelemről. Nietzschenél tehát Darwin közvetlen befolyásáról nem, hanem csak az alapgondolat fölveteléről s elméletéhez való alkalmazásáról lehet szó.

Schopenhauer is, «ez az erős egyéniség», befolyással volt Nietzsche elméletére, bár később annak aesthetikájával teljesen szakított. Nietzschenek «hatalomhoz való akarata»

Schopenhauer «élethez való akaratára», mint az emberi természet igaz lényegére emlékeztet. A hatalomhoz való akarat tényleg és jogilag a mindent mozgató erő. A jelen culturának elítélésében is egyeznek egymással, de míg Schopenhauer részvételt telt pessimista, addig, Epikurhoz hasonlóan, optimista philosophus, kinek endaemonismusa féktelen élvezetet és teljes élethatalmat tanít e szavaival: «Selbstgenuss in allen Ausserungen eines unersättlichen Lebens», s ki az ösztönök fékezéséről s az igaz szellemi örömelevezetről szóló Epikur-féle elméleten is túlment. De különbözik Nietzsche Schopenhauertől abban, hogy előbbi szerint csak addig rossz az élet, a míg az emberfölötti ember életösztöneit ki nem elégíti; míg Schopenhauer szerint az élet általában metaphysikailag véve, a kínok és bűnök tartozásteljes szakadatlan láncolata, s így a részvét és könyörület, tehát Nietzsche szerint «silány és elvetendő valami» a morál alapja.

S végül *Rousseau*, az általa csúfolt «korcsszülött idealista» cynismusa is befolyással volt Nietzsche sajátos elméletének kifejlődésére. Nietzsche «őskori szőke bestiáinak» ideáljai Rousseau eredeti természeti emberére emlékeztetnek. De míg az egyik az ősember békés egyszerű természetiségét, addig a másik annak Hobbes Tamás-féle fektelenségét, egoismusát, vad uralomvágyát sorgiastikus élvezethajhászatát vitatja. Rousseau szerint az egoismus természetellenes, Nietzsche szerint ellenben természetes és jogosult valami; az egyik szerint a boldog természeti állapotban a részvét, a másik szerint a kegyetlenkedés dominált. Rousseau demokratiai életösztöneit Nietzsche útalatosaknak tartotta. Nietzsche szerint kezdettől fogva a normális állapotban két rend, az urak és szolgák, gazdagok és szegények, erősek és gyengék rendje uralkodott, míg Rousseau szerint az ellentét a hamis cultura folyománya és műve. Rousseau szerint már a pusztá vágy szolgaság, ellenben Nietzsche szerint az erőssel veleszületett úri jog. Rousseau

szerint a nép a souverain, ellenben Nietzsche a kevés előkelők és erők semmiféle positiv törvényhozás által nem pótolható abszolút egyeduralmát vitatja. Nagyobb hasonlósága van még az élvezet tanában *Epikur*-ral, bár az élethatalom teljességéről s a féktelen élvezetről szóló egoistikus tana merőben ellenkezik Epikur szellemibb örömelvezetével s nemesebb hedonismusával.

A midőn Nietzsche, Darwin, Schopenhauer, s némileg Epikur és Rousseau segítségével «az emberfölötti lény» titáni és herkulesi eszméjében egy határozatlan és minden tapasztalat ellen szóló erkölcsi ideált tűzött a mostani «erőtelen» emberiség elé, vakmerő és kimondhatatlan veszélyeket keltő gondolatot mondott ki. Az ösztön, a szenvedély, a féktelen bír- és hatalomvágy s a test apotheosisa az új ideál. Így szólva a cselekvőkhöz, mint «erősekhez és előkelőkhöz»: «semmi sem igaz, minden szabad» és «tégy a mit akarsz, csak akarni tudj!»; «önzés az előkelő lélek lényege» s «a jónak kérdése csak hatalmi kérdés» — e szabályokkal, mint könnyörtelenül követendő normákkal nyilvánosan ki van hirdetve és szentesítve az anarchia. Hogy abban haladás legyen, azt a legmerészebb képzelet sem tudja elgondolni. Vagy azt mondva az «erőseknek»: «Ne kíméld felebarátodat! a mi nem alkalmas az emberfölötti lény létrehozására, az pusztuljon el irgalom nélkül!» — a legnagyobb támadás a társadalmi élet legnagyobb és legáldásosabb érzelmei ellen. Pedig ettől a támadástól már az az egyszerű igazság is visszatarthatta volna a lipcei új prófétát, hogy maga is szereti az önmagához hasonlót. S ha jogosult teljes kifejlődést engedni minden életösztönnek, mint «az ideálok forrásának s minden indulatnak és szenvedélynek», miért ne volna szabad ugyanazt megengedni a száanalomnak, részvétnek és szeretetnek. S a morálok felosztása is úri és szolgai morálra («Herren- és Herdenthiermoral»), mely az ő «legnagyobb és

legszebb eszméjének: az emberfölötti embernek» alapul szolgál, egészen új és vakmerő valami. Nincs nagyobb rabszolgá, mint a ki indulataira és szenvedélyeire hallgat s nincs szabadabb ember, mint a ki azokat fékezi s ha kell legyőzi. Erre tanít a keresztyén s minden józan philosophiai morál, — a szenvedélyek rabságot hozó követésére buzdít az új lipcsei morál. Nietzschenél hiányzik — mondjuk végül — az evangélium vallásos-erkölcsi életerejének, s az abban letett igazságok felséges tisztaságának igazi méltatása, mely valódi istentiszteletre s önzetlen emberszeretetre tanítja az emberiséget. A keresztyénség s annak morálja már több ízben is ki volt téve az idők villongásainak, s mitsem vesztett életerejéből. Az az új bölcseség sem fogja annak örök érvényű «erkölcsi tábláit» összetörni, s anarchista táblákkal helyettesíteni! Nietzsche épen mai ideges korszakunknak egyik tudós specialitása!

Mire e sorokat írjuk, már követője is akadt egy német philosophusban. *Pille A.* ugyanis — mint valami második Mózes — új törvényeket hirdet az emberiségnek «*Darwintól Nietzsche-ig*» című, a minap megjelent művében. Kimondja többi között, hogy a keresztyének, a humanitáriusok és a szociáldemokraták eszménye egyiránt helytelen. Meg nem állhatnak az evolutio tanára alapított erkölcsiség előtt. Hibájuk a nagy fölfedező szerint abban rejlik, hogy az embert öncélnak veszik, holott morálphilosophusunk szerint csak eszközök vagyunk. Csak azért létezőnk, hogy «a magasabb rendű ember», Nietzsche «Übermensch»-je előtt egyengessük az utat. Ő legfőbb kötelességét abban találja, hogy magát, a még meg nem jelent emberfölötti individuum ügyének szentelje. Félre kell dobnunk mindazt, a mit humanizmusnak, szánalomnak, felebaráti szeretetnek nevezünk, mert ezek csak útjában állanak a természeti kiválás folyamatának s késleltetik a mi bámulatos utódunk előállítását. Ennek az új erköl-

csiségnek három nagy törvénye van. Az első föltétlenül tiltja a nemegészségesek házasulását. A második tiltja a háborút, és pedig nem emberszeretetből, hanem mivel az éptestűiek pusztúlnak el benne. A harmadik a rang és vagyon öröklését veti el, mivel ezek akadályozzák a létért való küzdelmet.

Mint látjuk e philosophiai morál positiv javaslatában s egyéb részleteiben még következetesebb, mint Nietzsche «úri morálja» s annak «új erkölestáblája».

Dr. Szlávik Máttyás.

AZ AESTHETIKAI ÉRZÉSEK PSYCHOLOGIÁJA.

— Hatodik közlemény. —

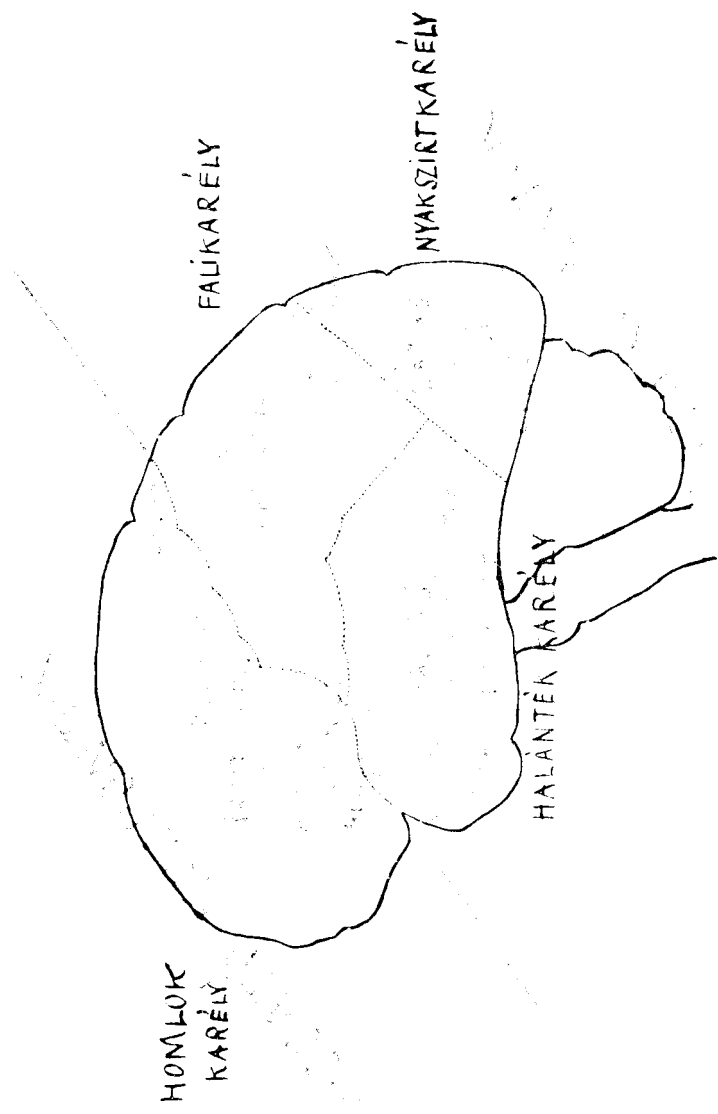
A központi idegrendszerrel s különösen az agykéregéről.

Jelen fejezetben a központi idegrendszer physiologiája következne. Tényleg azonban, ezt megelőzőleg, morphologiájának rövid vázlatát adjuk, melyet az anatomiai részben szándékosan mellőztünk, mivel csak annyiban akarunk ezzel foglalkozni, a mennyiben a működések megértéséhez e physiologiai részben szükségünk van, s különben is a központi idegrendszer külön morphologiája vázlatban is messze vezetett volna.

Az ember koponyaüregében és gerincoszlopa csatornájában, mint összefüggő, majdnem egészen zárt csontos üregben, a test legvédehetőbb helyén, hármas burokba takarva helyezkedik el a legnemesebb, külső behatásokkal szemben a legérzékenyebb, legfínnyásabb szervünk, a központi idegrendszer.

Már a nagyjában a csontos üreg, t. i. a koponya és gerincz szerint két részre látszik oszlani, úgymint az agyvelőre és a gerinczvelőre. Az anatomia azonban morphologiai és fejlődéstani szempontból a következő részeket különbözteti meg rajta:

A legmagasabban fekvő s az összes részek között a legfejlettebb páros rész: *a két félteke* (hemisphaerae, azaz pontosabban a hemisphaerencephalon vagy telencephalon

A KÉREG BEOSZTÁSA A MŰKÖDÉSEK SZERINT.

részei). Ezekről lefelé haladva, következik az az eldugott részecske, mely a két féltekét aljánál fogva egybeköti, ez a *közi agyvelő* (lyencephalon seu thalamencephalon). A közti agyvelő átmegey a *középagyvelőbe* (mesencephalon), a melynek tetejét a *négyes halom* (corpora quadrigemina) képezi. Ennek közvetlen folytatása alulról a *híd*, felülről a *kis agyvelő* (a kettő együtt rhombencephalon), a melyek alatt következik a *nyúlt velő*, mely minden pontosabb határ nélkül megey át a *gerinczvelőbe*.

A központi idegrendszernek úgy a koponyaüregben, mint a gerincoszlopban elhelyezett részéből a csontos tok egyes nyílásain keresztül idegek mennek ki, a melyek aztán a testben ágazódnak el. Ez idegek közül a koponyaüregből jövőket agyidegeknek (12), a gerinczből jövőket gerinczvelőidegeknek (32) nevezzük. Ez idegek mindegyike lényegileg két olyan *gyökérrel* indul ki a központi idegrendszerből, a melyek közül mindig a mellső tartalmazza a mozgató, a hátsó meg az érző rostokat. A hátsó érzőgyökér nagy idegsejthalmazon, az úgynevezett csigolyaközi (spinalis) dúczon megey keresztül. Ezeknek a dúczoknak összege képezi a *csigolyaközi* (spinalis) *dúczrendszert*. Ezenkívül megey kell említenünk a koponya és gerincz üregén kívül főképey a gerinczoszlop két oldalán elhelyezett idegdúczsorozatot, a mely részben a központi idegrendszerrel függ össze rostok útján, s amelyből másrészt rostok indulnak ki a periphéria felé, melyek főképey az erekben és a zsigerekben ágazódnak el. E második dúczsorozatot *sympathikus rendszernek* nevezzük. E két dúczrendszer pedig lényegében nem más, mint a központi idegrendszer folytatása, elkülönült része.

Látjuk tehát, hogy az emberi test egész idegrendszere áll központi részből, két dúczrendszerből, periphériás idegekből s ezeknek végződéseiből. Maga a központi rész sem áll egyébből, mint finom kötő-szöveti vázban elhelyezett ideg-

sejtekből és rostrendszerekből. Az idegsejtek a központi idegrendszer keretén belül különféle bizonyos csoportokban vannak elhelyezve, szürke halmazokat képeznek, a melyeket ép úgy dűczoknak nevezünk, mint a peripheriás dűczrendszer sejtcsoportjait. E sejtcsoportok képezik az idegrendszer tulajdonképeni központjait, mert az összes idegrostok (akár a központi, akár a dűcz-, akár a peripheriás rendszerben) mind csak sejtek nyulványai (prolongements cylindraxiles), úgy hogy a dűczokban van az egyes rostrendszerek kiinduló pontja. Egy-egy idegsejtet nyulványainak elágazásaival együtt neuronnak nevezünk. Ezek képezik az idegrendszer morfológiai és physiológiai egységeit. A homolog működéseket teljesítő egymás mellé rendelt neuronok neuron-rendszereket képeznek. Az egész idegrendszer pedig hierarchikusan egymás alá és mellé rendelt ilyen neuron-rendszerekből áll. Az egész idegrendszernek legmagasabb rendű dűczát a féltékék szürke kérge, az úgynevezett *agykéreg* (cortex) képezi. Végeredményben az összes peripherikus idegek, a melyek részben centripetal, részben centrifugal izgalmakat vezetnek, valamennyien ide futnak össze, vagy innen ágaznak ki.

Az egész test felülete, vagyis a köztakaró, minden részében tele van számtalan apró idegvégkészléllel, amelyből kiinduló idegrostok *a tapintó- és hőérzeteket* viszik a központ felé. Épen így idegvégződéseket találunk továbbá a test minden belső üregének felületén is, úgymint a szájüregben, a nyelőcsőben, a gyomorban, a belekben, vagyis az egész tápláló-csatornában s az ahhoz tartozó mirigyek csőrendszerében, azután az orrüregben, gégeben, hörgőkben és a tüdőben vagyis a lélegző-utakban (tractus pneumaticus) s továbbá a vizeletkiválasztó húgyutakban, a hólyagban (tractus urogenitalis) és végre valószínűleg az egész érrendszer belső felületén s így a szívben is, a melyek a test e különböző üregrendszereinek felületéről igen különféle érzeteket, *a zsiger-*

érzeteket vezetik, amilyenek a szomjúság, az éhség, a jólakottság, csikarás, émelygés vagy hasrágás, hányás előérzetei és számos öntudatlan érzés, amelyek a megfelelő szervek működését reflectorice szabályozzák. Harmadszor idegvégződések találhatók magukban az egyes szervekben, szövetükben mindenfelé. Különösen fontosak az izmok-, csontok- és inakbéli idegvégződések, amelyek a mozgásaink szabályszerű összerendezéséhez annyira szükséges *izomérzeteket* küldik a központ felé. Valószínűleg ugyanezek vezetik a *fáradtság* érzetét is, mint a működés közben felgyült méreganyagok kellemetlen hatásának érzetét. Végül negyedszer ide tartoznak a megfelelő segedkészülékekkel ellátott, bizonyos sajátos ingerek felvételére alkalmassá vált, egész önálló *érzékszervekké* alakult idegvégződések, mint az ízlő-, szagló-, hallószerv, a test egyensúlyát szabályozó felívjáratok s végre a látószerv.

Látjuk tehát, hogy a test minden részében vannak idegvégződések, a melyeknek izgalmát a központban, mint érzést fogjuk fel. A rostok, a melyek ez izgalmakat vezetik a központba, igen különböző peripheriás idegekben haladva jutnak el a csigolyaközti (spinalis) dúczokig s ott egy-egy idegsejtben végződnek, amely az első érző neuronnak központja. E dúczokbéli sejtek mind kétnyulványúak (úgynevezett T alakú sejtek) s a másik nyulvány a hátsó gyökereken át továbbfolytatódik a gerinczvelőbe. Ily módon jutnak be a gerinczvelő s a nyultvelő különféle magasságában az összes érzőrostok, s épen a gerinczvelő és nyultvelő az a hely, ahol a legkülönbözőbb helyeiről érkező, de homolog működést vezető érző rostok mind egymás mellé kerülnek s azontúl együttesen haladnak tovább. Az így együtthaladó homolog működést vezető rostok összege képezi az érző idegpályákat.

E különféle érző idegpályák végeredményben az agykéreghez (cortex) vezetnek el, azaz annak bizonyos területeire futnak, amelyek mint *érző kéregmezők* (*érző sphaerák*,

zónák) ismereteseek. Igaz ugyan, hogy e hosszú pályához egyetlen neuron, jelen esetben a csigolyaközi (spinalis) neuron nyulványa nem elég hosszú, úgy hogy az izgalomnak a kéregre való elvezetése második, esetleg harmadik neuron közbeiktatásával történik. A neuron közbeiktatás pedig úgy történik, hogy a csigolyaközi neuron nyulványa bizonyos lefutás után finom apró gömböcskés végű ágakra oszlik, amelyek kosárszerűleg vesznek körül egy újabb idegsejtet, amely másik neuronnak képezi központját. A második neuron nyulványa bizonyos lefutás után hasonló módon vesz körül esetleg egy harmadikat, amelynek nyulványa végre a kéregbe viszi el az izgalmat. Így jönnek létre az egymás felé helyezett neuronok s így találunk az egyes érző pályák útjában az újabb neuronok fellépésénél sejthalmazokat, vagyis dúcokat, a központi idegrendszer kerületén belül.

A kéregnek azonban más mezői is vannak, az úgynevezett *mozgató mezők*. A mozgató mezők nagy gúlaalakú (pyramidalis) kéregsejtjei viszont kiinduló pontját képezik a mozgató idegpályáknak. Ezek az első mozgató (motorikus) neuronok központjai. Az innen kiinduló pályarendszerek lefelé haladnak s hasonlóan az érző pályákhoz, újabb neuron közbeiktatásával a nyultvelőbe és gerinczvelőbe jutnak le s ezeknek különböző magasságában (sőt némelyik még magasabban is) elhagyják a központi idegrendszert, s a mellső gyökereken át különböző peripheriás idegekben haladva, a test izomzatához, a zsigerek, az érrendszer sima izomzatához s a test különböző mirigyeihez jutnak, hol izgalmuk az illető szerv működését, részben mozgást, részben elválasztást vált ki.

Azért kellett tehát a szürke agykérget (cortex) a központi idegrendszer legmagasabb központjának mondanunk, mert a külvilág behatásai, de sőt saját testünk változásai folytán létrejött izgalomok mind idejutnak s itt lesznek érzésekké, azaz mintegy idevetítődnek (projiciálódnak) a külvilág

s testünk változásai, s viszont ugyane helyről indulnak ki mindazok az izgalmak, amelyek a test működéseit fenntartják és szabályozzák. Ezért hívják az érző és mozgató pályarendszereket, e centripetal és centrifugal *vezető részét* az idegrendszernek, *projectív pályarendszereknek*, ellentétben azokkal az egészen más jellegű, szintén hatalmas rostrendszerekkel, melyek az anatómiában mint *eresztékrendszerek* (commissurae, corpus callosum) ismeretesek és az, egyazon magasságban fekvő s egyenrangú páros dúczok között mindenféle irányú haránt összeköttetést létesítenek. Természetszerűleg a legfejlettebb az e fajta rostrendszerek között a két félteke (amelyek mindegyike mindig a túlsó testfél működéseinek vezetője, amennyiben az összes projectív pályarendszerek jobbjára teljesen, egyesek felerészben lefutásuk közben valahol kereszteződnek: decussatio, semidecussatio) különféle kéregmezőit összekötő haránt rostrendszer (corpus callosum). Ezenkívül a féltekékben oly pályák is vannak, melyek egyazon félteke különféle kéregmezőit vagy e mezők különféle pontjait kötik össze egymással. A kéregmezőket összekapcsoló összes ilyen pályarendszereket egy néven *kapcsoló, associatív* pályáknak nevezzük szemben a *be- és kivetítő, projectív* pályákkal. Az associatív pályák rostjai is természetesen csak sejtnyulványok s az ilyen összekötő neuronokat associatív neuronoknak (neurones associatives) nevezik.

Előttünk van tehát az egész idegrendszer morfológiájának vázlatos képe. Az egész egymásfelé rakott neuronokból van felépítve. A neuronok sejtekből és ezek nyulványaiából: a rostokból állanak. A rostok csak vezetnek; a sejtek az izgalom *átvevő és áttevő helyei*, azaz az *érzésnek és a mozgásnak*, mint *idegműködésnek székhelyei*. Az egyes neuronok között nincs közvetlen kapcsolat, csak érintkezés (contiguitas), t. i. az egyik sejt nyulványa kosárszerűleg körülveszi a másik sejtet. Már most az izgalom átterjedését

egyik neuronról a másikra a villamoshoz hasonló ideges inductio útján képzelik.

Minden idegműködésnek alaptypusa a reflex, azaz tágabb értelemben a reactio, mely ép, normalis embernél az újabb vizsgálok megfigyelései szerint a legnagyobb valószínűséggel mindig a szürke agykérgen (cortex) át történik. Az említett alsóbb rangú központokat, a különféle dűczrendszereket «subcorticalis központok» néven foglaljuk egy kalap alá. Mindezeknek a subcorticalis központoknak a kéreghez viszonyítva aránylag csak csekély önállóságuk van. Ezek nem egyebek, mint közbeiktatott neuron-rendszerek központjai s mint ilyeneknek főrendeltetésük inkább csak a vezetés, az idegpályák meghosszabbítása és fentartása. Tagadhatatlan, hogy az állatvilágban az idegrendszer fejlődését, tökéletesedését tekintve bizonyos fokon és pedig ott, a hol a szürke kéreg még csak keletkezőben van, nagy, mondhatni teljes önállósággal bírtak e subcorticalis központok (főkép a subcorticalis dűczok legmagasabbjai, a törzsdűczok), de éppen azt látjuk, hogy fölfelé haladva az állatvilágban, minél fejlettebb lesz a kéreg, minél több és több működés központosul a kéregben, annál inkább vesztek megfelelő arányban önállóságukat a subcorticalis központok s annál inkább csak vezető szerepet játszanak. Ez magyarázza meg, hogy mennél inkább felfelé haladunk az állatvilágban, annál súlyosabb következményei vannak a kéreg sérüléseinek, s míg bizonyos fokon a kéreg sérülése ugyan az állatnál bizonyos működések kiesésével jár, de idővel a megfelelő subcorticális központok működése pótolja e hézagokat, addig még magasabbra menve a subcorticalis góczok már annyira elvesztették önállóságukat, hogy ily helyettesítő működésekre nem képesek soha s a kéreg pusztulásával a megfelelő működések pótolhatatlanul, végképen kimaradnak.

A kéreg ép az embernél jutott a legnagyobb fejlett-

ségre. Az állatvilágban általában a kéreg fejlettsége egyenes arányban áll a szellemi felsőbbsséggel. Az embernek vannak aránylag a legfejlettebb féltekéi, melyek a legbarázdáltabbak (gyrificált) s természetes, hogy mennél barázdáltabbak a féltekék, geometriailag annál nagyobb lesz beborító palástjuknak a szürkekéregnek, e minden működések székhelyét képező legmagasabb központnak a felülete.

E nagy kéregfelületen már eddig is megkülönböztettük általánosságban a különféle érző és mozgató mezőket. A kéreg ily különféle felületeinek megkülönböztetését a működések szerint, a *működések localisatió*-jának (la localisation des facultés, Localisation der Funktionen) nevezzük.

Valaha *Gall* (Sur les fonctions du cerveau 1825.), a phrenológiának, e tudományos korcs-tannak, a legjobb szándéka daczára megalapítója, localisálta a szellemi képességeket az agyféltekéken, illetve a koponyán. Hatalmasan meg is lakolt ezért. Sokan sokszor kikeltek ellene s megvetéssel illették, pedig maga az eszme újra kelt s napjainkban a szellemi működések localisatiója a jelen és jövő kutatás tárgya. *Nem is az eszme, hanem inkább keresztülvitele, a koponya s nem az agy felosztása s nem a functiók, hanem érzelmek s jellemek szerint való felosztása* volt *Gall*, illetve sokkal inkább túlzó követőinek hibája s annyiszor szemére lobbantott vétke. Ma *Exner S.*, a bécsi physiologiai tanár *Untersuchungen über die Localisation der Functionen in der Grosshirnrinde des Menschen* (1881.) művében s vele annyi más ez eszme megvalósítására törekedik.

A féltekék két főkarélyra (lobus) oszlanak, úgymint *törzskarélyra* és *köpenykarélyra*. A köpenykarély áll azután a *homloki, fali, nyakszirti, halántéki* és *sarlókarélyból*, körülbelől a koponya homloki, fali, tarkói és halántéki részeinek megfelelően, míg a sarlókarély a féltekék egymás felé néző oldalán van.

Broca Pál már 1861-ben (Sur le siège de la faculté du langage articulé avec deux observations d'aphémie. — Bulletin de la Société anatomique) tapasztalatai alapján kétséget kizárólag megállapította, hogy a beszédnek, a mondott szónak székhelye a baloldali homlokkarély kifelé eső hátulsó alsó szöglete, mely helyet azóta *Broca-mezőnek* nevezünk. Erre öt agysérülések folytán előállott némaság (aphasia) esetein tett megfigyelései vezették. Azóta számos főképp *Charcot* (különösen a különféle beszéd és írászavarok: aphasie, surdité verbale, cécité verbale tanulmányozásával), *Ferrier* és *Munk* s mások (nálunk *Balogh*), de leginkább *Exner* klinikai megfigyelései és kísérletei alapján meglehetősen képet tudunk alkotni a különféle működések kéregbeli székhelyeiről.

Ezek szerint a mozgató mezők jobbára a féltekék középső s mellső részére, nagyjában a homlokkarélyra esnek, míg az érzők a féltekék hátsó, alsó részére azaz a fali, nyakszirti és halántéki karélyra. A mozgató mezők közül pontosabban ismerik az alsó végtag, a törzs, felső végtag, kezek, arcz, nyelv s a beszédhez szükséges izmok székhelyét, melyek a homlokkarélyt a többtől elválasztó úgynevezett központi barázda két oldalán felülről lefelé az említett sorrendben vannak elhelyezve, megjegyezve, hogy a beszéd székhelye csak az egyik oldalon és pedig rendszeren a baloldalon. Ennek magyarázatát abban kereshetnők, hogy a jobb kézzel szoktuk meg az írást s ezzel kapcsolatban fejlődhetett ki e működés az ismert kereszteződés folytán a baloldalon. Arra viszont klinikai adatok vannak, hogy balosoknál a jobb oldalt volna a beszéd székhelye. Az érző mezőket illetőleg a fali karély valószínűleg az izomérzések, a nyakszirti, a látás, a halántéki a hallás s a belső sarló és részben a törzskarély a szaglász és izlés székhelye. A szemmozgások székhelye az izomérzéseké és a látásé közt foglal helyet. A látás székhelyéhez tartozik természetesen a látott szó is, a szemmel való olvasás,

továbbá összes látás képzeink. A hallás székhelyéhez tartozik viszont a hallott szó felfogása s összes hallás-képzeink. Az írott és mondott szó, az írás és az élőbeszéd természetesen a mozgóterületekre esik. Mindebből most már pl. könnyen érthető, hogy a beszéd- és írásbelizavarok a bizonyos székhelyek sérülései szerint mily bonyolultan különfélék lehetnek.

Áttekintésül a mellékleten található vázlatos képet állítottuk össze a működések kéregbeli elhelyeződésére nézve.

A belső mechanizmus tárgyalásánál mindig szem előtt kell tartanunk a működések e kéregbeli központjainak egymáshoz mért viszonylagos constellatióját, mert ebből esetleg némi következtetéseket is vonhatunk majd, nézetünk szerint, maguknak a működéseknek kapcsolataira, egymással való viszonylagos összefüggéseire.

Megjegyezzük, hogy nemcsak ennyire ismeretes már a működések elosztása, mint ahogy schematicus ábránk feltünteteti, hanem egyes székhelyeken belül még részletesebb localisatiót is állapítottak meg, így pl. beszélnek ma már a látóhártya különféle tájékainak localisatiójáról a látó központok keretén belül (*localisation des régions différentes de la rétine dans le centre visuel*).

E különfélekép localisált központok közt számtalan kapcsolatot alkotnak aztán az associatív pályarendszerek, melyek a különféle idegvisszahatások, a reflexek átfutó útjai. Így pl. külön ismerik ma már e szövedékes pályarendszerek között a halló ideg és a szemmozgások központjának reflex kapcsolatait (Högyes), a látóhártya egyes tájékainak egyes testizmokkal való reflex kapcsolatait (Schaffer), sőt pl. különös magas hangoknak különös testizmokkal való reflex összeköttetéseit (Högyes) s e legújabb vizsgálatok igazán meglepő világosságot derítenek a belső gépezetre és sok bonyolult tünetnyeknek egyszerű magyarázatát adják. Csak az a kár, hogy e legújabb eredményeknek nem igen adták még oly

összefoglaló képét, melyet mint kellőleg összeegyeztetett s ellenőrzött alaptervét a belső gépezetnek felhasználhatnánk.

Látjuk tehát, úgy az egész test érző felülete, mint mozgó részei valósággal be vannak vetítve a féltekék hátsó-alsó és elülső-felső részének kéregpalástjára, az aesthesodikus és kinesodikus területre, az érző és mozgató mezőkre. A kéreg tehát az a hely, hol a test összes érzései és működései a legváltozatosabban kapcsolódhatnak egymással s így a legfejlettebb idegrendszer központjánál is a legtökéletesebb változatban találjuk érvényesülni azt az elvet, hogy az idegrendszer főszerepe az állati testben a *kapcsolás*, mely harmonikus szabályozója a működéseknek, kiegyenlítője, egyensúlybahozója a test különféle érző izgalmainak, kicserélője a test különféle részei életjelenségeinek.

Dr. Pekár Károly.

A SZEGÉNYSÉG ÉS A NŐ.

A nő hivatása nem a küzdelmes élet, hanem a csendes otthon. Az ő rendeltetésének színtere nem a nyilvánosság, hanem a családi kör. Hogy e közhelylé vált theoría mily mértékben érvényesül nálunk Budapesten a gyakorlati életben, erre megadják a választ a hivatalos statisztika adatai. népszámlálásaink eredményei :

Az 1881-ik évben	183,664,
1891-ik évben	249,000

volt a női lakosság létszáma Budapesten.

Úgy az előbbi, mint az utóbbi népszámlálás a nők számbeli túlsúlyát bizonyította be. Utóbb 1000 férfira átlag 1055 nő esett.

Az 1881-ik évbéli létszámból a 19 éven aluliakat levonva, marad 125,132 érettkorú nő. Ezek közül férjezett volt 59,304. Tehát azok közül, kik a fejlettség korának határát meghaladták 47 és $\frac{3}{10}\%$ volt, élethivatásának megfelelően kenyérkereső férj oldalához kapcsolva — papiroson. Azért mondom, hogy papiroson, mert ez még mindig nem azoknak a számát mutatja, kik tényleg a férj oldala mellett élnek, hanem csupán a férjezettekét. A férjeikkel tényleg közös háztartásban élő hitestársak létszáma csak 53,854, vagyis 43 $\frac{0}{10}\%$ -a az érettkorú nőknek. Az 59,304 férjezett nő közül ugyanis egy igen tekintélyes töredék: 5450, férj nélkül vagyis külön

lakván, ezek csak a családi állapot megállapításának theoretikus kérdésében számítanak a férjnél levők közé, a gyakorlati élet szempontjából: nem!

A nők összes számához, a 183 ezerhez viszonyítva a tényleg férjnél levő nők arányszámát, az csak 29%. Ezt azonban nem másért, mint a megkülönböztetés kidomborítása czéljából említjük meg, mert annak jelentősége nincs, hogy 100 nő közül, ezekbe beleszámítva a gyermek-leánykákat, tényleg csak 29 van a rendeltetésének megfelelő helyzetben. De annál nagyobb a jelentősége a másik arányszámnak, melynek beltartalma szerint 100 érettkorú nő közül csupán 43 felel meg hivatásának.

A gyakorlati élet csak ily mértékben váltja be azt a teoriát, hogy a nő rendeltetése nem a köznapi küzdelem a létért, hanem a családi kör. Minthogy tehát a fejlettkorú nőknek 57%-a, vagyis közel háromötöde tényleg nincs abban a családi állapotban, melyet az elmélet kívánatosnak tart és melyet a divatos bölcsesség úton és útfélen hirdet, ennél fogva a gyakorlat úgy áll szemben az elmélettel, mint az igazság a frázissal. Az a bölcs mondás, hogy a nőnek férje oldalán van a helye, magában véve csonka; ki kell egészíteni így: a nőnek férje oldalán van a helye — 100 eset közül 43 esetben.

Erre a kedvezőtlen igazságra tanít a mi fővárosunk társadalmi állapotának számokban kifejezett hivatalos leírása 1881-ből.

Használjuk fel az 1891-ik évi népszámlálás eredményeit ellenőrző számok gyanánt, hogy az 1881-iki demographiából merített nagyjelentőségű arányszám igazmondásának hitelét megerősítsük avagy megdöntsük.

Az 1891-ik évben 249 ezer nő között volt 19 éven aluli 80,835, a férjezettek létszáma pedig 80,211-re rugott. A főösszegeből levonva a 80,835-öt, marad 168,986 fejlettkorú nő. Ezzel a számmal áll szemben a férjezetteké és ez 47 egész

és $\frac{4}{10}$ százaléknek felel meg. Ez tehát igazolja a 81-iki népszámlálásból nyert eredményeket, a mennyiben az eltérés egytized százalék és ez jelentéktelen különbözet.

Most állapítsuk meg az 1891-ik népszámlálásból a tényleg házasságban élő nők arányszámát. A fejlettkorú nők száma 168,986 és a ténylegesen fennálló házasságokban élő nőké 71,800, ennél fogva az arányszám $42\frac{5}{10}\%$, vagyis a közre nézve kívánatos és a nőkre nézve előnyös családi állapotnak arányszáma még lejjebb sülyedt ugyan, de jelentéktelenül. Nyilvánvaló tehát, hogy az 1891-iki népszámlálás itt is igazolja az 1881-ikinek élethűségét, illetőleg a különböző időben keresztülvitt népösszeírási műveletek kölcsönösen támogatják egymást.

A kétféle népszámlálás feldolgozásának jóhiszeműségéhez sem férhet kétely, mert hiszen a fővárosi statisztikai hivatalnak vezetői és közegei, kik az 1881 és 1891-iki népösszeírásokat földolgozták, nem hódoltak semmiféle tendenciának, hanem egyszerűen lefotografálták a demographiai állapotokat a nélkül, hogy ezzel bármit bizonyítani vagy czáfolni akartak volna. E sorok írója pedig a nyilvánosságnak átadott hivatalos kiadványoknak hiteles számaiból meríti adatait, így tehát legfőleg téves következtetéssel, de hamis számok idézésével nem vádolható. Bátran állíthatjuk tehát mint kétségtelen dolgot, hogy Budapesten minden 1000 érettkorú nő közül csak 425—430 van olyan társadalmi helyzetben, minőt az elmélet a nő számára stipulál.

E kedvezőtlen társadalmi tünet megállapítása után térjünk át egy másik elméletre.

Közfelfogást és elméleti igazságot hirdet a költő ezzel a szavával: «férfié az élet gondja». Fogadjuk el ezt kivételt nem tűrő igazságnak és állítsuk föl a tételt úgy, hogy kétötöde a fejlettkorú nőknek tényleg a férj oldalán éli napjait, így tehát ezeket az élet gondja nem terheli. — Ámde hol van az

elmélet a háromötödre, a nagy többségre vonatkozólag? Mi a hivatása e nagy többség tagjainak? Kinek az oldalán és hogyan élnek ezek? Szegényen vagy gazdagon, becsülettel vagy a nélkül? Ki gondoskodik ezekről? Csupán az, a ki a madarakról és ugyanaz ruházza őket, a ki a mezők liliomát? Czel-tudatos politikai bölcsesség egyengeti-e ezek számára az élet útját, vagy csupán a társadalom beleletének törvényei gondoskodnak róluk és érvényesülnek rajtuk? — E fölmerülő kérdéseket csak azáltal fejthetjük meg, ha választ nyerünk arra a kérdésünkre, hogy milyen a helyzete, milyen az existenciája a nők nagy többségének Budapesten?!

Erre is megadja a választ fővárosunk demographiája, de természetesen csak kerülő utakon.

Régóta elterjedt vélemény, hogy egy behatárolt földterület népességének kulturális fokát meg lehet ítélni a szappanfogyasztásból. Azt is állítják sokan, hogy nagyvárosokban a kávéfogyasztás nagymérvű emelkedése a szegénység terjedésével kapcsolatos.

Nagy tömegeket és azok állapotát nem is lehet másképen jellemezni, csak úgy, ha oly, számokban kifejezhető tényezőket veszünk szemügyre, mely tényezők lehetőleg szoros és elválaszthatlan összefüggésben állanak a kérdéses állapottal, megítélendő kérdéssel.

A budapesti női lakosság nagy tömegének életmódjára és anyagi helyzetére aligha vet bármi is határozottabb világosságot, mint a lakásviszonyok. Az otthonban domborodik ki az ember jelleme és tükröződik vissza gazdagság, jólét, szegénység és nyomor. — Nézzük hát meg jellemző számok segítségével Budapest női lakosságának otthonát és anyagi helyzetét, ezáltal erkölcsi színvonalát is látni fogjuk.

Az a jogcím, mely 1881-ben Budapesten a nőket otthonaikhoz fűzte, következőleg oszlott meg: Egyedül vagy mint családfő lakott 12,411 nő. Kevés kivétellel kétségtelenül özvegy

asszonyok. Mint feleség lakott 53,854, mint gyermek és rokon 67,123, mint cseléd 24,660, mint iparossegéd 409, mint albérlő 8965, mint ágyrajáró 9236. Jótékony intézetekben és az ideiglenes menedéket nyújtó asylumokban körülbelül 6000. — Ezzel a létszámot kimerítettük.

A feleségek számában benne van minden társadalmi osztály s így ez specialis tünetet nem árul el. Azonban a női rokonok és leánygyermek szára közel 8000-rel magasabb, mint a férfiaké, holott a dolgok természetes rendje szerint ép ellenkezőleg kisebbnek kellene lennie, mert hiszen a leány korábban hagyja el a szülői házat, a mennyiben korábban érik meg a férjhezmenésre, mint a fiú a megnősülésre. Így tehát ebben a többletben húzódik meg a kegyelemkenyérre kárhozottak sora; ingyen dolgozás, rossz bánásmód és hálára való kötelezettség jellemzi helyzetüket. — A nő-cselédek az alsó néposztály leányainak legfőbb keresetágát foglalják el. Erkölcsi kölcsönhatásukat leginkább a helyváltztatások gyakoriságából, illetőleg a helynelküli állapotnak gyakori ismétlődéséből lehetne megállapítani. Az utóbbinak gyakorisága mellett bizonyít a cselédszerző-intézetek szaporodása és egyes nagyobb kávémérések látogatottsága — a déli órákban. — A 409 női iparossegéd leginkább boltok és raktárak felügyeletére van hivatva, éjjeli szállásuk is nem ritkán maga az üzleti helyiség.

Az a 18,201 nő, ki részint albérletben lakik, részint ágyrajáró, egy tömegben megjelölhető jelentékeny száma azoknak, kik az anyagi és erkölcsi szegénység lejtőjén állanak.

Életük *circulus vitiosusa* aligha lehet más, mint ez: serdületlen korban, kilenczed-, tized- vagy huszadmagukkal közös szobában; azután, mikor fejlettségükben realizálható érték rejlik: külön szobában, albérletben; midőn pedig ez az érték megszűnt és a nő elaggott, akkor ismét és pedig mint ágyrajáró, kilenczed-, tized- vagy huszadmagával közös szobában.

Ki ebben kételkedik, vegye szemügyre a túlzásfolt lakásokat, melyek valóságos pusztító járvány-fészkek, de nemcsak az egészségre, hanem a női erkölcsre nézve is.

A túlnépesekekhez számíthatók gyakran az egyszobás lakások is. Csupán egy-egy szobából álló 41 ezer lakásban 97 ezer nőt írtak össze s ezek közül 5200 lakott a saját nemebeliakkal és közel 92 ezeren férfiakkal vegyesen. Átlag négy és fél lakó jutott egy szobára, vagyis 10 szobára 45. Ez azonban a tényleges állapotot hiányosan mutatja, mert tudva levő, hogy minden átlagos szám a legkedvezőbb eseteket is magába foglalja s ezáltal a másik végletet a kedvezőtlent ellensúlyozza.

Ha p. o. egy-egy millióval bíró három embernek vagyonát egybevetjük három kolduséval, akkor átlag véve a hat ember közül egynek-egynek egy félmilliója van. Az átlag tehát, e példa szerint, a szegénységet eltakarja és a vagyonosságot — in effigie — felére reducálja.

Hívebb képet nyerünk, ha nem szorítkozunk az egyszobás lakásokra, hanem korlátlanul terjeszkedünk ki a túlnépes szobákra, tömörségi fokozatok szerint. Egy-egy szobában lakott negyedmagával 51 ezer, ötödmagával 42 ezer, hatodmagával 31 ezer, hetedmagával 22 ezer, nyolczadmagával 16 ezer, kilenczedmagával 10 ezer ember és így tovább. — A végső rovat azokat mutatja ki, a kik huszan vagy húsznál többen laktak egy szobában. Ezeknek száma 1044 volt és összesen 43 szobában húzódtak meg.

Hogy ez miképen lehetséges, azt megmagyarázza az 1891-iki fővárosi statisztika a fekvőhelyeknek és az ágyak felhasználásának kimutatása által. Kimutatja ugyanis, hogy túlzásfolt pinceszobákban és egyéb lakóhelyekben hogyan töltötte az éjjeleket 20,485 rendes lakó. Egy-egy ágyban hált egyedül 716, másodmagával 10,924, harmadmagával 2334 és negyed- vagy még többedmagával 533 ember; ágyban hált és

pedig 7068 ágyban 14,537 ember, ágyon kívül 5948. Nő volt közöttük 9533 és pedig 16 éven alul 3443 és tizenhaton felül 6092.

Képzeljük el azt a változatos állapotot, midőn 13—20 ember egy szobában tölti az éjjelt, hármásával-négyesével ágyokban fekszenek, a többi ágyon kívül fetreng és e 15—20 ember közt serdülő leánykák, kifejlett és elhervadt nők és erőteljes férfiak is vannak. Szinte haragra lobban az ember az oly korlátoltság fölött, mely ily körülmények között a nőies jellemvonások épségben maradásáról, illetőleg kifejlődéséről még csak álmodni is mer. Ily viszonyok között szó sem lehet szüziességről, csupán oly elfajulásról, melyet Madách jellemez, midőn a nő még a kezdeményezés jogát is magához ragadja, mondván: «Tölts vélem egy éjszakát, nagy férfiú!»

Hogy a nyomornak büzhödt légköreben fejlődő nők lelkében a nőies önmegtartóztatás gyökeret verjen — az ki van zárva. Ha történetesen mégis akad egy, ki benső ösztönétől és egyéni büszkeségétől vezettetve, az önmegtartóztatás piedestáljára fölemelkedik, az még kivételszámba sem mehet, hanem: tünemény!

E következtetést igazolni fogjuk számokkal, ugyanazokkal, melyekből levontuk.

E bizonyításra hivatott számok első sorozata az ideiglenes és állandó nyomor és szegénység osztályosainak körviszonyaiban rejlik. Úgy az egyiknek, mint a másiknak tanyáján jelentékeny számmal vannak képviselve a nők, de csakis a gyermekekéiben és a hervadás éveit után; ellenben aránytalanul gyéribben azalatt, míg a virágzás kora tart!

Miért? —

A nyomor ideiglenes tanyáinak tekintjük azokat a menedékhelyeket, melyekben egy-két éjszakára húzódnak meg azok, kiknek rendes lakásuk nincsen és e menedékhelyek hiányában szabad ég alatt maradnának.

Megjegyzendő, hogy demographiánknak erre vonatkozó kimutatásaiban a korévek a mi kutatásunkra nézve czélszerűtlenül vannak csoportosítva. A 11 éves gyermekkortól a 20-ikig és a 20-iktól az 50-ikig együttesen vannak kimutatva a nők. Az előbbi által a gyermekek közé beleszámítódnak azok is, kik már ki vannak fejlődve, az utóbbi által pedig a 40-ik, 50-ik évhez közeledők szaporítják a kifejlett fiatal nők számát. Mindamellett eléggé világosan beszélnek ezek a rovatok is, ha a férfiaknak ugyanazon korcsoportjaival hasonlítjuk össze.

A 10 éven aluli leánykák száma úgy viszonylik a fiúkéhoz, mint 88 a 100-hoz. A 11 egész 50 éves nők száma a hasonló korú férfiakéhoz úgy, mint 40 a 100-hoz. Az 50 éven felüli nőknek a velük egykorú férfiakéhoz viszonyított arányszáma pedig ismét felszökken oly magasra, mint a gyermekkoré, vagyis úgy áll az arány, mint 87 a 100-hoz. Világos tehát, hogy a 11—50 év közötti nőknek arányszáma azért süllyed 88-ról 40°/_o-ra, mert ebbe a csoportba esik a nő virágzásának kora, melyben a morális értéket anyagira lehet beváltani és így a nyomornak legalacsonyabb menedékhelyeit elkerülni. Az 50 éven túl pedig azért emelkedik ismét 40-ről 87°/_o-ra, mert a realizálható érték megszűnt.

Hagyjuk el az ideiglenes menedéket nyújtó helyeket és térjünk át az ú. n. túlnépes állandó lakásokra, melyekben 44,221 rendes lakót találunk és a kiknek nem- és korbeli viszonyai, fejtegetésünkre nézve alkalmasabb csoportosításokban vannak kimutatva. A szám eléggé jelentékeny arra, hogy azt, a mit észlelünk, ne csak tünetnek, hanem egyrészt tükröknek, másrészt tényezőnek tekintsük.

E körülhatárolt nagy tömegnek nem- és korbeli arányai-
ból nyíltan és határozottan kiviláglik, hogy társadalmunk nyomorúsággal sujtott rétegének otthonából a nőknek egy jelentékeny része hiányzik, illetőleg jelentékenyen megapasz-

tott létszámmal vannak képviselve éppen azok a nők, kik a virágzás korában állanak.

Gyermekkorban, vagyis 10 éven alul a nemek között úgyszólván nincsen számbeli különbség; egyszáz fiúgyermekre 99 leánygyermek esik. A 11 és 20-ik életév között, melynek bezáró éveiben a 17, 18, 19-ikben már megnyílik a lehetőség arra nézve, hogy a nyomorult existencia a nő testi és lelki üdeségének árubabocsátása révén megváltassék: alább száll a nők aránya 18%-kal, vagyis a nők létszáma most már úgy viszonylik a férfiakéhoz, mint 81 a 100-hoz. A 21 és 30-ik életév között — vagyis abban a csoportban, mely elejétől végig mindenik korévében: a már kifejlett és még el nem hervadt nőket tartalmazza — a különbség legnagyobbá válik; a nők létszáma itt úgy viszonylik a férfiakéhoz, mint 74 a 100-hoz. A 31 és 40-ik életév között, vagyis a nő hervadásának korszakában, a nyomorúság tanyáján ismét emelkedik a nők arányszáma; ugyanis 100 férfira most már nem 74, hanem 83 nő esik. Midőn pedig az aggkor beköszönt és az évek száma az 50-et meghaladja, akkor a nyomor által szorongatott társadalmi rétegben is helyreáll a két nem között a természetes egyensúly, vagyis többségben vannak a nők olyképen, hogy arányszámuk 100 férfi ellenében 109-re emelkedik.

A két nem számbeli erejének ezt a természetellenes deficitjét, a 21 és 30-ik év közötti nők kisebbségét megkísérlettem a foglalkozási viszonyok által megfejteni, de nem sikerült. Kezdetben a férfiak túlsúlyát annak akartam betudni, hogy az alsóbb néposztály fölserdült leányai szolgálatba lépnek, így tehát csak azért vonulnak ki a nyomor otthonából, mert a jólét küszöbénél nyernek tisztességes foglalkozást, meg új otthont. De a társadalmi constellatióknak behatóbb megfigyelése arról győzött meg, hogy e föltevés nem áll.

Először is minden nagy városban az alsóbb réteget

a vidékiek szaporítják ugyan, de a zömét a törzslakosság adja. Így tehát a fentebb kimutatott deficit is a törzslakosság rovására esik, már pedig a budapesti cselédeányok köztudomás szerint, elenyészőleg csekély számban budapesti születésűek, nagy többségük a vidékről való. De ha ezt a köztudomású tényt kétségbevonjuk is, még akkor se magyarázhatjuk meg a 21—30 éves nőknek a túlnépes lakásokban észlelt számbeli kisebbségét a cselédlányok kiválása által. Nem áll meg ez a magyarázat azért, mert hiszen a férfi-cselédség szintén teljes ellátásban részesül, így tehát a szolgálatbalépés által ezek is kiesnek az ő korábbi otthonukból. Igaz ugyan, hogy az utóbbiak jóval kevesebben vannak, mint a nőcselédek, ámde viszont a jobbmódú iparosok majdnem kivétel nélkül csak a férfi-segédeknek és tanoncoknak nyújtanak teljes ellátást. Itt a férfi-nembeliek létszáma 10 ezer és a nőké 409.

Ezenkívül a 21—30. életévek közé esik a hadkötelezettség, melynek következtében az alsó réteg férfainak majdnem három teljes koréve kiválik a polgári létszámból és kaszárnyákba vonul. Így tehát azt mondhatjuk, hogy a túlnépes lakások 21—30 éves lakosai között a férfiak csak hét, legfőlebb nyolcz korévvel vannak képviselve, és ha létszámuk mégis több, mint egynegyeddal meghaladja a nők létszámát, úgy e természetellenes differentiában nem lehet és nem szabad mást látni, mint az erkölcsi süllyedés fokmérőjét. Semmiféle logikus következtetés és a tényekkel számoló magyarázat más megfejtéshez el nem vezet. Különben a túlnépes lakásokat nemcsak a combinatio, hanem a számokba foglalható tények is úgy bélyegzik meg, mint a nemi erkölcsök nihilismusának tanyáját. Azok a fiatal nők pedig, kik e légkörből virágzásuk rövid tartamára kiválnak, mi mást vihetnének bele a társadalom többi rétegeibe, mint a lelkükben megfagyott erkölcsi epidemiát.

Most áttérünk bizonyító számainknak második sorozatára.

A számokba foglalható tények, melyek a túlnépes lakásokban uralkodó nemi erkölcsök alacsony niveauját matematikai határozottsággal megállapítják, az újszülöttek nagy számában, a gyermekhalandóság aránytalanságában és a törvénytelen szülöttek túltengésében rejlenek.

A fővárosi statisztikai hivatal megállapította, hogy Budapesten minden 1000 lakosra a legintelligensebb és leggazdagabb kerületben, a Belvárosban 16; a legszegényebb kerületben, a Ferencz-városban 29; a túlnépes lakásokban pedig 39 egy éven aluli gyermek esik. E szerint tehát a túlnépes lakásokban a szaporodás majdnem két- és félszer oly nagy, mint a belvárosi intelligenciánál.

Ámde hibás az alap és hamis a képlet, midőn az egy éven aluli gyermekeket az egyik oldalra állítjuk és a másikra mindazokat, kik az első életévet meghaladták. Élethivebb képletet nyerünk azáltal, ha az egy éven aluliakat a 20 éven felüliekkel hasonlítjuk össze. Ezt az összehasonlítást a hivatalosan megállapított abszolút számok lehetővé teszik és a következő eredményt mutatják. A Belvárosban 19,276 húsz éven felüli lakossal szemben az egy éven aluliak száma 453 volt, így tehát 42 felnőttre esett egy újszülött. A Ferencz-városban 18,889 volt a húsz évet meghaladottak száma, a gyermeklétszám pedig 893, — tehát 22 felnőttre esett egy újszülött. A túlnépes lakásokban 24,965 húsz éven fölüli lakos mellett az egy éven aluli gyermekek létszáma 1751-re rugott, így tehát minden 14 felnőttre esett egy gyermek.

E számításunk szerint éppen háromszor akkora a szaporodás az alsó réteg szűk oduiban, mint a Belvárosban.

De még így se nyertük meg a tömören egymás mellé szorított lakosság szaporodásának igazi többszörösét és a mi ezzel összefügg: nemi erkölcsének számokban kifejezhető élethű képletét. Mert hiszen csak az élőkre alapítottuk számításainkat és nem az összes születési esetekre, még kevésbé

a törvénytelen születésűek quotájára. — Ezekre nem lehetett kiterjeszkedni azért, mert ily adatok, a túlnépes lakásokra vonatkozólag nem kerültek a nyilvánosság elé.

E hézag daczára megközelíthetjük az igazi végeredményt a túlnépes lakásokhoz legközelebb és legtávolabb eső kerületbeli adatok figyelembe vétele által. A túlnépes lakások viszonyaihoz legközelebb áll a IX-ik, legmesszebb a IV-ik kerület. A Belvárosban évente a gyermeklétszámnak tizenkettedrésze lesz a halálnak martaléka, a Ferencz-városban egy ötöde. Minthogy pedig az élő gyermekek száma mégis aránylag sokkal nagyobb az utóbbi kerületben; ennél fogva a születési esetek száma még sokkal nagyobb. Kétségtelennek tartjuk, hogy a gyermekhalandóság a túlnépes lakásokban még a ferenczvárosinál is nagyobb mérveket ölt s ennél fogva kétségtelen az is, hogy a míg egyrészt az élő gyermekek létszáma aránylag háromszor akkora, a túlszűfolt lakásokban, mint a Belvárosban, addig másrészt a születési esetek aránya több mint háromszor, esetleg négyszer akkora.

A törvénytelen gyermekek a Belvárosban a születési eseteknek 13%-át és a Ferenczvárosban 45%-át teszik. Ha ezt a magas százalékot, a szaporodási különbözethez képest a túlnépes lakásokra vonatkozólag még néhány százalékkal emeljük, úgy az meghaladja az ötvenet.

Így tehát arra a végeredményre jutottunk, hogy a túlnépes lakásokban háromszor, illetőleg négyszer annyi gyermek születik, mint az intelligentiának köreiből, és hogy ezeknek több mint fele törvénytelen. Ismételjük azt, a mit bekezdésül hangoztattunk, hogy a nyomor és erkölcstelenség együtt jár.

Itt ugyan az erkölcsöknek csak egyik fajtát tárgyaltuk: a nemi erkölcsöt; de hiszen ez szerves kapcsolatban áll a mi egész morálrendszerünkkel és a társadalom beléletének egyik elsőrendű tényezője.

A modern társadalom két gondolatot úgyszólván beleépített az ő fundamentumába, két alapvető eszmét belevitt a közgondolkodásba és a gyakorlati életbe.

Nagy természeti törvények közrehatása mellett fejlődött ki az egyik, a nőhöz intézett gondolat: «A te kötelességed vágyakat ébreszteni a férfiban és a te kötelességed fukarnak lenni a te kegyeiddel, hogy azoknak annál nagyobb értéke legyen. A fukarság által gyülemlik össze a kincs és a te értéked kincscsé fog válni a te fukarságod által — és ezt úgy fogják hívni, hogy női becsület».

Az embereket és emberi viszonyokat átalakító és megreformáló erő ezt a gondolatot köztudattá és közérzetté emelte és ebben helyezte el azt az erkölcsi tőkét, melynek segítségével a női nemnek hivatását teljesíteni kell.

Karöltve ezzel fejlődött ki és ment át a gyakorlati életbe a másik, a férfihöz intézett gondolat: «Te pedig légy fölszabadítva a vágyakat korlátozó lánczok alól, mert a becsület codexe számodra más! A mi a nőre elbukás, az te rád nézve győzelem; a mi ő rá nézve veszteség, az nyereség neked. A te intensiv vágyaidnak leküzdésében nincsen haszon, nincsen érdem; ezáltal nem gyülemlik benned az erkölcsi tartalom. A te rendeltetésed alaptökéje nem a megfélemezett vágy, hanem a munkához való jogod!»

Igy lett az anyagiakban gazdagabb a férfi és egy külön becsülettel gazdagabb a nő.

És manapság, midőn az embereket és emberi viszonyokat átalakító és megreformáló erő oly végtelenül összekuszálta a társadalom beléletét, midőn a legrettentőbb chaosban küzdenek egymás ellen jogok és kötelességek, manapság: a munkához való jognak egy-egy töredéke átszállott ugyan a nőre is és mindinkább újabb és újabb szervezés és reformálás alá kerül a férfi és női munkakör megoszlásának kérdése, hanem azért még mindig könnyebb a férfira nézve tisztos-

séges munka által az élet szükségzeit fedezni, a nőre nézve pedig sokkal nehezebb.

Ez a különbség a létért való küzdés nehézségeiben, ez idézte elő, hogy a női erkölcs a piacra került és értékében alászáll.

Mentül kevésbé fejlődhetik ki a serdülő leányban a szemérmesség, annál föltélenebb a sülyedés és mentül sürűbb ama társadalmi réteg, melyben a női becsületnek magva nem is csirázhat, annál tömegesebben jelenik meg az élet piacán a női becsület mint árúcikk. Az árúcikk értékét pedig örök időktől fogva kínálat és kereslet szabályozza, mentül nagyobb a kínálat, annál inkább leszáll az érték, és mentül gyérebben akad az eladni szándékozó, annál inkább fölszáll.

Ez a kereskedelmi törvény azonban nemcsak ott érvényesül, hol a nő szolgálmányának egyénértéke a pénz, hanem ott is, hol a férfi szolgálmányának (protectiójának, sziveségének) egyénértéke a női becsület. Mert nemcsak az csökkent a női nem értékét, mentül gyakoribb a legtriviálisabb elárúsítás, hanem az is alászállítja a női nem erényességébe vetett közbizalmat, mentül gyakoribb a magasabb érdekekért, befolyásért, pártfogásért existentialis kérdésekért való erkölcsi önfeláldozás.

Ha pedig a nők táborában imponáló többségben lesznek azok, kik nemüknek exclusiv erkölcsé tekintetében az életben vesztesékké lettek, akkor e többség gondolkozása mindinkább uralni, befolyásolni fogja és soraiban meggyéríteni a kisebbséget; ha pedig a férfiak táborában mindinkább többségben lesznek azok, kik becsmérően gondolkoznak a nőről és az erényességet inkább theoretikus fogalomnak mint gyakorlati valóságnak tekintik, akkor ez a többség uralni és befolyásolni fogja és megmásítani a kisebbség gondolkozását, mert a többség gondolkozásmódja és véleménye olyan forma természeti törvénynek van alávetve, mint a járvány: — ez

is ragadós. És a mily rohamossággal lesz uralkodóvá a gondolkozásban ez a most vázolt irányzat, mely a monogámiára alapított társadalom morálrendszerével hadilábon áll; oly mértékben fog szaporodni a nőtlen férfiak száma. — Utolsó népszámlálásunk alkalmával a nőtlen férfiak száma Budapesten 75 409 volt.

Sokkal igénytelenebb e cikkely, semhogy a teendőkkel foglalkozzék, semhogy a baj gyógyításának módzatait tárgyalgassa. Az ily igénytelen apró lámpa nem oszthatja el; elég, ha arra alkalmas, hogy a belőle kisugárzó világosság-nál fogva megláthatjuk — a nagy sötétséget. — Tisztelettel kérjük Magyarország kormányát, hogy e sötétség oszlatását ő vegye föl nagyszabású tervei közé.

Feszl Géza.

V.

A moral és a politika.

„A moral kiválóan komoly és igaz dolog“ mondja Renan. Iratai telvék az erkölcs magasztalásával. Ki tudná bizonyítani, hogy van Isten? Senki. De az öntudat megszólal és egy szebb világról, az igazság, a jóság, az erény világáról beszél, feltárja az eszmény világát. Hacsak a természet volna, méltán kérdezhetnők, hogy van-e szükség Istenre. „De mióta volt egy becsületes ember, be van bizonyítva az Isten léte.“ Az erkölcs jelenti ki nekünk, hogy van Isten, „az erkölcs föltételezi, hogy az ember nem egy napi lény“, az erkölcs nem függ semmiféle bölcsészeti és vallási rendszertől, az élettapasztalás, az egyén és az emberiség tapasztalása tanúsítja ezt. „A történet bizonyítja azt az igazságot, hogy érzékfölötti ösztön van az emberi természetben, mely fensőbb cél felé hajt bennünket. Az emberiség haladását nem fejthetni meg azon föltevessel, hogy az ember csak véges lény, hogy az erény az egoismus számítása, a vallás csak chimaera“. Tudjuk, hogy Kant a moral kimagyarázása és megmentése végett az *a priori* érveléshez, az erkölcsi öntudathoz folyamodott; Renannak, mint erősebb realistának, elég a történelem. Az ember transcendens természetének élő bizonyítékai a szentek, a fenkölt szellemek, ők teszik szükségessé a halhatatlanságot, ellenállhatatlanul megczáfolják a skepticismust. Mint mystikus realista, Renan a kötelességben a belső életet látja. Az egész világ, s benne mi emberek az Istenhez közeledünk, feléje törekszünk. E törekvésünk nemesít meg, ez magasztosít fel, teszi szebbé, becsebbé az életet. Mily megható, mily megragadó egy

szent, egy hős, egy tudós, egy gondolkodó önzetlen tette, lélekemelő cselekedete! Míg minden nagyszerűsége mellett is csekély erkölcsi jelentőségű egy iparkiallítás! Renan azt hiszi, hogy a hajdankor játékaiban is volt valami erkölcsi. Ma eszményi cél nélkül rendeznek világra szóló vásárokat, melyeken senki sem érzi, hogy hiányoznék valami. Világos jele annak, hogy az emberiség veszített nemességéből. A hasznos lépett a nemes helyébe. Pedig a pénz, a vagyon, a jólét nem emel föl, a pénz sohasem teremt valami igazán nagyot, szaga van, megérik rajta eredetének alacsonyága. Az ipar ugyan mérhetlen szolgálatot tesz a társadalomnak, de végre is csak olyat, a mit pénzen is meg lehet venni. Vannak dolgok, melyeknek más a mértékök, minő a tudomány, a művészet, az erény, melyek közelebb hoznak bennünket az Istenhez. Különbözik mindenkinek meg lesz az ő jutalma: a haszonhajhászó embereknek a gazdagság, a földi jólét, minden földi áldás; a lángésznek, az erénynek a dicsőség, a nemesség, a szegénység. Az emberi nem célja lévén a mindenség legfelsőbb contemplációja, vagy más szavakkal az Isten imadásának legtökéletesebb cselekedete, az egyedül szükséges valami, az erkölcsi és értelmi nemesség. Igazában mi csak annyira létezőnk, a mennyire lelkünkben valósítjuk az Istent a tudomány meg a szép és jó cultusa által. Az erkölcs nem kicsinyíti az embert, nem kell feláldozni egy fensőbb tehetségét sem s többet kíván, mint Franklin pozitív erényét vagy egy Channing naiv becsületességét, nemünknek ép úgy szüksége van az erényre, mint a jóságra. A mértékletességi egyletek nem merítik ki az emberiség eszményét. Kiválóan erkölcsi mű a tudomány. A tudósnak szüksége van az alázatosak és ismeretlen odaadásuk munkájára; ő az, a ki jóakarásával, erényével, a gondolkodó mindennapi kenyerével fáradozik a közös munkán. Derült érzés, fenkölt remény származik a teljesített kötelesség tudatából. A lapos utilitarismus az önzés pusztaságában hagy és eilenséges világba zár bennünket; míg az erkölcsi élet mindenkivel egyesít s jótetteink egykor az isteni élet mérhetlen concertjében diadalmasan visszhangzanak.

Mindezen szép szólamok épen nem elégitik ki az eszményi gondolkodót. A realista mystikus Renan bájos és lélekemelő sejtelméi ezek, melyek keveset vagy semmit se magyaráznak meg. Renan tudta, hogy az eszme vezérel bennünket, hogy az ember spontaneitása, önkénytelen működése az eszme hatása alatt tör-

ténik és mégsem tudott tovább menni vizsgálódásainak ösvényén. Látta, hogy a történelem ezer meg ezer, önfeláldozó és erkölcsi tettről szól, magasztalja a moralis lelkek igazi nagyságát, sejtí, hogy az egész moral fensőbb valami, de összezavar mindent. Még a tudományt és lángészt is erkölcsi elemnek tartja, pedig semmi közük sincs hozzá. Különösen szereti a jóságot, úgy lát-szik ez nála, mint realistánál a legfensőbb erény, a legerkölc-sibb valami, holott a realismus idején sokszor a legléhább, a leg-hítványabb lelkek a legjobbak, leglágýabbak. Ha a történetből akarnók egyszerűen adni az erény fogalmát, nagyon sok hibát követnénk el: hiányoznék a delejtű, mely az élet nagy tengerén, az eszmények roppant sokaságában helyes irányba vezetne be-nünket. Kanttól, Renantól és bölcsészeinktől a moral fogalmát sem tanulhatni meg; annyi mindennel keverik, zavarják össze, hogy tiszta képet sem alkothatunk róla, még kevésbbé világos fogalmat.

Már többször elmondottam, hogy a moral nem egyéb mint magunktartása az egyetemes iránt. Mivel csak társaságban élhe-tünk, bizonyos magatartást kell követnünk embertársainkkal szem-ben. E magatartás első forrása minden ember egyéni szervezete. Erre pedig az uralkodó eszme hat, módosítja az ember lelki tulajdonait. Az idealismus idején összefoglaló érzésre, gondolko-dásra kényszeríti, melyben az egyetemest, a nemest, a fenségest becsüli, az Isten, a világ és emberiség, a nemzet és haza, a közjó és közérdek lelkesíti. Ha szervezete tud hajlani az eszme nyomása alatt, igazi idealista lesz belőle, nemes és fenkölt lélek; ha pedig nem tud simulni, félszeg, gyűlölt, rettegett vagy lenézett és megvetett ember válik belőle. Lehet, hogy megbomlik, megőrül, korán elbe-tegesedik és elpusztul; gyakran megtörténik, hogy érzéki gyö-nyörökbe, evésbe, ivásba, szép asszonyokba öli benső elégedet-lenségét. Henye, haszontalan, léha teremtés lesz.

A realismus visszahatása folytán bekövetkezik az eszmék harcza, az idealrealismus kora. Az ébredező reálirány már fellép-teti az egyéni érdeket is, a közérdek határai összébb szorulnak. Habár még sokan rajongó idealisták, sőt a legáltalánosabbért lel-kesednek, számosabban kezdik szépnek, kedvesnek, vonzónak találni a házi tűzhelyt, kezdenek gyönyörködni a nemzeti szoká-sokban, a nemzeti nyelvben, verselésben stb. szóval a magya-rospan. Az idealista magyar rajongott a magyar hazáért, a magyar

nemzetért, de nem a magyaros szokásokért, nyelvért, irodalomért, vallásért, politikáért stb. ezeket nemesebbé, jobbá, szebbé akarta tenni; az ébredező realizmus kezdi szépnek találni a magyarost. Ilyenkor már rosszul érzi magát a szélső idealista, a nemzet nagyobb része elfordul ez iránytól, mely előbb tetszésével találkozott. Magunktartása embertársaink iránt lassankint tetemesen módosul. Ha az idealismus idején a nagy erkölcsi eszme hatott módosítólag, most az idealreal alatt főleg a haza, a nemzet nagyságáért kell lelkesednünk s ilyenkor kissé leszállunk az erkölcsi magaslatról, többet engedünk a magán és családi érdekeknek. A realizmus alatt már léha individualismus lesz az uralkodó. Önző vagy hitvány egyedekre bomlik szét a társadalom, a nagy eszmék elenyésznek, az egyes ember elveszti minden fensőbb törekvését, nyájás és lágy, gyöngéd és elnéző, részvevő és könnyűrülő teremtés lesz. Mert csak az egyetemes, az általános tudja fölemelni magunkviseletét fensőbb színvonalra, az egyetemes elenyészttével az erkölcsi színvonal nem magasabb, mint a hogy a realizmus idején érzünk és gondolkodunk. Ekkor szerepel az a határtalan jóság, végtelen könyörületesség, mely Renannak annyira tetszik. De mivel annyira léhák vagyunk, az ébredező idealismus sürgeti a kényszerítő elv szükségét, *la nécessité d'un principe reprimant*, erkölcsünket, csekély tehetetlen moralitásunkat az istenivel, a vallással óhajtjuk támogatni. A hanyatló idealismus bölcsészeti világnézete azt tartja, hogy alapjában jó az emberi természet, csak alkalmat kell neki adni, hogy kifejezhesse szabadságát; a realizmus történeti világnézete romlottnak, gyarlónak tekinti az emberi természetet, a keresztyénség is mint a realizmus vallása e tant hirdeti, az idők mysticismusa szintén e szempontot hangoztatja.

Az erkölcs e felfogásával meg tudjuk fejteni a világtörténelem egy-egy hullámának nagy morális tüneményeit épen úgy, mint az egyes ember egész életét. Ha a gyöngédség, nyájasság, részvét összeesik az erkölcs fogalmával, akkor a realizmus idején legjobb, legerkölcösebb az ember. Az idealrealismus alatt már ridegbbek vagyunk, magasabb szempontból ítéljük meg felebarátaink viseletét s legridegbbek leszünk az idealismus napjaiban, mikor gyűlölettel kísérik számos felebarátunk léhaságát, s képesek volnánk őket összetiporni, megsemmisíteni, mint megvetésre méltó hitvány tömeget. A realista felfogása szerint ekkor a legszivtelenebbek, legridegbbek s talán legkegyetlenebbek vagyunk. Sőt.

a hullám egyes részeiben uralkodó bűnöket és erényeket is kijelölhetjük. Például a fősvénység ismeretlen a realismus napjaiban, Shylokot nem írhatná meg Shakesperae; Balsac, Dickens nem tudnák jellemezni híres fősvényeiket, Molière is csak vigjáték tárgyává tehetette, mert ki látott fősvényt a realismus idején, mikor mindnyájan élni szeretjük világunkat s ha nekünk van, szívesen juttatunk másoknak is? Még a józan takarékoság is ritka tulajdon; szerezzük a sok pénzt és vagyont, de legtöbben fel is éljük, legnagyobb részét elköltjük. Óriási fényt, pompát üzünk s a munka meg az élvezet mámorában akarjuk elfelejteni erkölcsi nyomorúságunkat. Az idealismus idején nagyon sok a takarékos ember, sőt mivel nehéz kijelölni a józan takarékoság határait, elmondhatni, hogy számos embertársunk a fősvénység bűnébe esik. Az idealismus megjelenésével kezdjük csúfolni, gúnyolni a fősvénységet, míg csak ki nem vész a fajtája, a mi a realismus idején történik.

Az idealismus általánosító és egyenes logikája Renan szerint sokkal gyarlóbb a realismus történeti módszerénél, a mi nagyon kiviláglik a francia politika csalódásaiból, helytelenségeiből. „Két politikai rendszer osztozik öröktől fogva a világon, az egyik az elvont, a másik az előbbi birtoklás jogán alapszik. Franciaország, a logika és a nemes eszmék hazája, mindig jobban kedvelte az elsőt“. Renan azt hiszi, hogy a francia szellem ellenkezik a germán szellemmel, mint az elvont jog a történeti joggal. A forradalom, az elvont módszer diadala a politikában kiválóan francia tény. Panaszkodik, hogy a francia forradalmat a világtörténelem általános tényének kiáltják ki; maga Hegel is belésett e hibába; pedig ez csak „gall (gaulois) tény, annak a hiúságnak következménye, melylyel a gall mindent el tud viselni a társadalmi rang egyenlőségét kivéve, majd meg azé a feltétlen logikáé, mely elvont mintára törekszik megújítani a társadalmat, a nélkül, hogy számot vetne a történelemmel, a szentesített jogokkal“. A francia történelem titka a gall-római és a german szellem küzdelmében rejlik; a gall irtózik a megosztott suverainitástól, minő a hűbériség és a császárság egyenlőségén alapuló közigazgatására törekszik. A gall-római szellem győzött, győzelme azonban nagyon pyrrhusi. A forradalom, melytől néhány bolond a francia történetet keltezi, oly hiba, melyért bűnhődniök kell; nagy csalódás, mely a nemzet pusztulását vonja maga után, ha

nem tudja férfiasan legyűrni. Annyit ér, a mennyit az elvont módszer, melynek nevében teljesült s azt hiszi, hogy megalapította a szabadságot, pedig romlását okozza. Mikor *tabula rasat* csinált a mult idők intézményeiből, mikor eltiporta a részleges, különálló szervezeteket, melyek a nemzet egységét magukba foglalák, egyetemeit, szerzetesrendeit, testületeit, tartományait, csak egy óriást, az államot és a törpék ezreit hagyta fenn. Az egyén erkölcsi kötelék nélkül csak magát szereti és magának szolgál. Az egyéni szabadság e romlásáért a törvény előtti egyenlőség pompás szavaival akarnak vigasztalni bennünket. Lehetünk-e büszkéek oly törvénykönyvre, mely csak semleges, elvont egyéneket ismer, személyi jogok, család, ősök nélkül; oly törvénykönyvre, mely eszményi polgár számára készült, a kit az utcán találtak s nőtelenül halt meg; oly törvénykönyvre, mely mindent ideiglenessé tesz, hol a gyermek teher az anyának, hol minden együttes és tartós mű el van tiltva; hol az erkölcsi egységek, melyek az igaziak, minden halálozás után szétbomlanak, hol önző lesz az ember, a ki úgy rendezi be dolgai, hogy a lehető legkevesebb teher nyomja vállait. A forradalom úgy oldja meg a vallásos kérdést, mint a politikait, ugyanoly közönyt árul el az erkölcsi rend dolgai iránt, s ép oly keveset törődik a jó közigazgatással, a társadalmi békével; egyetemes gyógyszer a szabadság feláldozása; az egyháztól az államig nem ismer más viszonyt, mint a költségvetést és a rendőrségi szabályokat. A mindenható állammal szemben az egyén tehetetlen és fegyvertelen, kivész minden kezdeményezése, bekövetkezik a személytelen nagy művek lehetetlensége, egy erőszak nélküli, de a végtelenig fagató zsarnokság; az egyenlőtlenégből csak egy, a legkevésbé igazolt marad meg, a vagyoné, mely a nemes gondoktól elfordítja elménket s arra kárhoztat, hogy sóváran keressük azt, a mi még megkülömbözteti az embereket: ez a nemzetben a szellem és a liberalis műveltség dolgainak lealacsonyítása, az anyagi érdekek despotismusa, megfeledezés a népek fensőbb küldetéséről, a mi egyedüli nemességöket képezi. A vallástalan és istentelen forradalom ignorálta a társadalmi élet szent jellemét, rideg és sivár lelkű vezetők kormányja nem ismer más erényt mint a fegyelmet. Ilyen a francia demokratia. Az elvont jog mámorában tagad minden hagyományos alárendeltséget, történeti factumot, minden jelképet, tévedésbe ejtve az álegyenlőség szen-

vedélye által az állam mindenhatóságától várta a szabadságot; erénynek tekintve az irigy féltékenységet, nem hozta arányba a jogot, az érdemet s az általános szavazattal lealacsonyította a nemzeti öntudatot. Pedig az ország nem az alkotó egyedek egyszerű összeadása, hanem lélek, lelkiösmeret, személy, élő eredmény. A mai alacsony materialismus, mely a socialis testületben csak az egymás mellé helyezett elemek mesterséges gyülekezetét látja, nem veszi észre a lelket, mely a szellem és élő egységet alkotja; ez nemcsak alkonya, vége minden nemességnek, hanem a gyöngeség elve, mely képtelenné teszi a nemzetet, hogy ellenállhasson a szomszéd hatalmaknak. A francziák szerencsétlensége, hogy a gall-római hibába esvén minden german elemet kiszorítottak a közéletből. Ha újra meg tudnák hálálni az erkölcsi erőt és fegyelmet, lehetne segíteni a bajon. Kell, hogy ismét a németekhez menjen tanulni. Úgy látszik, hogy a gall szellemnek, hogy ha produkálni akarja a benne rejlő erőt, a german szellem termékenyítő erejét kell igénybe vennie. Renan szerint az emberi természet legszebb nyilvánulásai a két faj kölcsönös egymásra hatásából származnak, ilyenek a mai polgárosultság elve, fensőbbségének oka és tartósságának legjobb garantiája. A germanok betörése adta meg Franciaországnak a kellő komolyságot, az erkölcsi érzék mélységét, legtöbbször járultak hozzá az egyéni jog, szabadság biztosításához.

Séailles után adjuk Renan politikai nézeteinek kivonatát, s még tovább folytathatnók; de a ki ismeri az ekölcsi világ törvényét, mindjárt észreveszi, hogy a francia gondolkodó a realismus szempontjából beszél. Magyarázata nagyon elmés, indokolása igazán szellemes, melyben sok új van; de mindezek csak arra szolgálnak, hogy a realista politikus felfogását érthetővé tegyék. Tudjuk, hogy az idealista összefoglaló, mindenütt egységre törekszik. Ez az egység a politikai téren legjobban érvényesül az idealrealismus delén, így 320 körül Krisztus előtt, így Augustus alatt, majd 400, 800, 1250, 1620, 1760, 1870 körül; utána azonban szemlélatomást megjelenik a realismus decentralisatiója. Természetesen. a hol erős a központi kötelék, mint Francia-, Orosz- és Magyarországnak, ott lassabban következik be a decentralisatio; a hol azonban lazább a kapocs s erősebb a széthúzó elem, mint az óriási angol birodalomban, ott csakhamar beáll a gyarmatok és más alkotó részek nagyobb önállósítása. Csak a

minap láttuk, hogy Anglia nem csupán Irlandnak akarta megadni a külön törvényhozó tsetületet, hanem most már Walesnek és Skótországnak is. Franciaország most egy parlamenti bizottságot küldött ki az ország decentralisatiójának tanulmányozására. Minden országban, minden testületben többé-kevésbé mutatkozik ilyenkor a decentralisatio, sőt hogy teljes legyen, beáll magában a családban is, hol ismeretlen hatalomra emelkedik a nő befolyása, önállósága. Ilyenkor rajognak a nőemancipatióért, mindenféle szabadságot, állást, foglalkozást követelnek a nők számára. De mihelyt beáll az idealismus, háttérbe szorul a nő, megfékezik mai erkölctelenségét, léhaságát. Már most is hallani számos kifogást a nők magaviselete ellen, pedig csak távolban hajnalodik.

Talán azt kívánja a tisztelt olvasó, hogy tárgyas bírálatot írjak Renan politikai nézeteiről, czáfoljam, vitassam igazságukat vagy helytelenségöket. Ez azonban nagyrészt fölösleges munka. Renannak, mint realistának, a realismus haladásával teljesen igaza van. Ilyenkor a decentralisáló politika a legüdvösebb. Ez kibékíti, megnyugtatja az alkotó elemeket, megszünteti vagy enyhíti a vidék, a faj, az osztály, a nemzetiség, a felekezet elégtelenségét. De igaza van-e Renannak és minden realista politikusnak, mikor tanaikat feltétlen és örök igazságnak tekintik? Nincs, mert az ébredező idealismus nemsokára megczáfolja őket. Természetes, hogy az egyes érvek, a felállított axiomák jó része sem igaz. A bizonyítékok, Renan szervezetének és az eszme hatásának következményei, némely részökben tévesek; de a mit bizonyítani akarnak, a mi mellett érvelnek, az a realismus napjaiban mindenesetre igaz. Honnét veszi az érvet a realista, nem hamisítja-e meg a történelmet, nem magyarázza-e balul a faj sajátosságait: ezekre és hasonlókra tehetünk számtalan megjegyzést, melyek azonban legtöbbször alig egyebek haszontalan szószaporitásnál, mert az olvasó mindjárt látja, hogy az uralkodó iránynak csak egy oka van: az eszme, melynek befolyása alatt járnak el az emberiség, a nemzet stb. vezérszellemei.

Mindenesetre igen fontosak a népek faji sajátosságai. A meny nyire történetük, vallásuk, művészeti alkotásaik, erkölcsük, gazdaságukból megítélhetjük, legjőzanabb a zsidó, utána jön a román-faj, ezt követi a szláv s csak végül érkezik a germán, mely mindnyájok között legtökéletesebb, legkevésbé központosító, összefoglaló. Azért a legmystikusabb, legköltőibb, legbensőbb, legme-

legebb. A mi a magyart illeti, közel látszik állani a francziához. Tudjuk, hogy talán mi képezzük a legvegyesebb fajt, turáni józanságunkat tetemesen mérsékli a belénk olvadt germán és szláv elem.

A most uralkodó parlamenti kormányzásnak legjobban megfelelni látszik a germán fajok realisabb jelleme. Náluk nem megy annyira a központosítás, lassan, fokozatosan közelednek az idealismus egységéhez; a realismus idején pedig még abból a kevésből is sokat decentralisálnak. 1801-ben az idealrealismus végén eltörölték Irland külön törvényhozó testületét, a mostani realismus alatt azonban vissza akarják állítani. Épen ez a realismusuk, decentralisatiójuk akadályozza meg, hogy a romlottság sem akkora náluk, mint a józanabb fajoknál. Az angol, a német, a hollandi, a dán, a svéd és norvég parlament és közigazgatás aránylag tisztességesebb, mint az olasz, francia, spanyol, román és magyar. Nálunk talán legmélyebbre sülyedt; noha még nincs Panamánk, de mindenki látja, hogy a képviselők jórészt egy közkereseti társaság önző tagjainak tűnnek föl, a legtöbb kormánypárti és számos ellenzéki képviselő a koncokon osztózó férfit, a kinek semmi érve sincs a közj és a morál iránt. Ez azonban még érthető, hisz a realismus idején másutt is hiányzik; de mivel közkereseti társaságot látszanak alkotni, ez az egység akadályozza, hogy a realismus enyhítő, kiegyenlítő s békéltető decentralisatiója, szükséges szétmállása érvényre juthasson. Hazánkban erős támaszuk a zsidóság, mely mint legjózanabb nép, a legromlottabb is. Mivel jórészt hiányzik belőle a realis idők misyiticismusa és pietismusa, a mi kedvesebb, vonzóbb oldala a hullám e szakának s erőt, bátorságot s ösztönt adna a zsidóságnak a decentralisatio követelésére. Most azonban, mivel a nagyipar, a kereskedés, a bankügy, a vállalkozás majdnem kizárólag kezökben van, a hirlapirodalomból pedig kiszorítanak vagy megvásárolnak másokat, így nálunk félre van vezetve a közönség s oly központosító nézetek vannak uralkodóknak kikialtva, melyeknek igazságát úgyszólván alig érezzük, sőt ellenkezéssel fogadjuk.

Még fontosabb oka a hazai központosítás fenmaradásának az udvarhoz, a koronához való viszonyunk. A korona minden lehető áron fenn akarja tartani a kormánypártot, mely a központot támogatja és az osztrák-magyar egyezségen mitsem óhajt

modosítani. nem kívánja megbolygatni a hadsereg és a külügy kérdését. A kormánypárt azonban, hogy fentartsa magát, egész alapjánál fogva a központosítás ösvényén halad előre, csupán a kisebb kérdésekben decentralisál; míg a nagyobbakban a nemzeti egység idealisabb eszméjéből indul ki, részben ezért követeli a polgári házasságot, az állami anyakönyvvezetést, a zsidóreceptiót, a vallásszabadságot, a felekezetenélküliséget. Az ilyenmű törvényjavaslatok keresztülhajtása azonban csak hallatlan demoralisatio árán lehetséges.

Van azonban Renan ama nézetében, hogy a gall-római fajt a betörő germán nemesítette meg, egy nagy történeti igazság. A mennyire vizsgálódásaim tanúsítják, a legjózanabb, a hullám szélsőségeire képtelen fajok jutottak el leghamarabb a civilisatio magaslatára. Így látjuk Egyiptomot, Ninivét, Babilont, majd a zsidókat, punokat, phoenicieket hatalmas műveltségre szert tenni. A valami kevéssel realisabb görögök és rómaiak jöttek utánuk. A nagy római birodalmat pedig a germán törzsek bevándorlása tette realisabbá s létrehozta a keresztyén civilisatiót, mely újja a legnagyobb egységre és központosításra törekszik, s valószínű, hogy el fogja tiporni a szláv és germán, melyekben gyöngébb a központosítás. Úgy látszik, hogy a nagy centralisatio nagy veszélyekkel jár a birodalmakra nézve. Görögország mindjárt tönkre ment, a mint Macedoni Fülöp és Nagy Sándor megteremtette a nemzeti egységet. Az óriási arab birodalom szintén összeomlott. A középkor nagy országait: Angliát, Galliát, Germaniát, Hispaniát, Italiát, Hungariát stb. látszólag a decentralisatio tartotta fenn. Azért nem hiú beszéd az, mikor nálunk a magyar haza véd-bástyáinak a vármegyéket mondják. Ebből azonban nem következik, hogy a mai centralisatióból vissza tudnánk térni a régi független vármegyékre. Bármilyen veszélyt rejt magában a központosítás, nem lehet remélnünk, hogy fajunk valaha decentralizált államot alkosson.

VI.

Renan belső küzdelmei.

Renan hitte, hogy az eszme vezeti az emberiség életét. E hite azonban nem a hegeli eszme volt, mely megelőzi a tényeket; ő nem barátja az *a priori* felfogásnak, a mit nem szabad Séailles szerint megítélnünk, a ki dilettantismusnak tartja, hogy Renan nem ereszkedik az eszmék megvitatásába, hanem félhomályos, kétértelmű kitéréseket, szellemes elhallgatásokat használ, finom tagadásokkal mérsékli állításait, míg a kifejezés fel nem ölti a fátyolozott igazság kívánt árnyalatát, mely szerinte az erkölcsi igazságok tulajdona. „Az erkölcsi és politikai tudományokban, hol az elvek elégtelen és mindig részleges kifejezésök miatt félig igaz, félig hamis alapon állanak, következtetéseink csak azon föltét alatt jogosultak, ha minden lépten a tapasztalás és a józanész ellenőrzi őket.“ Az árnyalat, örökké az árnyalat kísérti nézeteiben. „Ki tudja, nem a következtetéstől való tartózkodásunkban rejlik-e a szellem finomsága?“ hisz „a következtelés minden emberi dolognak eleme“. Sőt tovább megy. Realismusa annyira körültekintő s annyit lát meg egyszerre, hogy nem tud az igazsághoz fölemelkedni, mert, a mint mondja: „A finom és szenvedélytelen lélek önmagának bírálója, saját ügyének gyöngye oldalait is látja és néha kísértetbe jön, hogy ellenfeleinek nézetére csapjon át“.

A félhomály, az árnyalat e szeretete megvolt fiatalabb éveiben is, de az idő haladtával mindig gyarapodott. Utóbb feltűnően kedveli az ironiát is. A helyett, hogy szabatosan körülírná, meghatározná az igazságot, mosolyog önmaga és mások nézetei fölött. Ez a mester fensőbbségének bizonyítéka. „Nincs biztosabb jele az ember nemességének, mint bizonyos finom, hallgatag mosoly, mely alapjában a legfensőbb bölcsészet.“

Mi e jelenség oka?

Nem egyéb, mint a realismus. Az idealista általánosítása mindenekelőtt világosságot keres, gyűlöl minden félhomályt, habozást, megveti az árnyalatot, a kitéréseket. Szembeáll a kérdéssel és tehetsége szerint megfelel reá, minélfogva sokszor egyoldalú

lesz. Felsőbb szempontból tekintvén a jelenségeket, csak a ki-magasló tüneményeket veszi észre s legjobb akarata mellett sem veheti számba a lét apró tényeit. A realista ellenben sok min-dent lát, a mi megzavarja okoskodását, keresi az igazságot, és a tények oly halmaza áll előtte, hogy nem tud eligazodni kö-zöttük. Lehet-e a tények roppant tömegében általánosítania? Nem. De mégis ki kell mondania valamely igazságfélét, ki is mondja sok fentartással, kitéréssel és árnyalattal, s végre finom ironiával ereszti útnak, mert maga is alig hisz benne. Ez a ma-gyarázata annak az ironiának is, melyet a mult század végén megindult romanticismus hangoztatott. Különben mindig előfordul a haladás hullámának második felében. Az első fél idealismusá-ban nem szoktunk kételkedni szavaink igazságában. Pathosszal, önérzettel hirdetjük nézeteinket, mámoros odaadással és dogma-tikus biztossággal harsány hangon kiáltjuk a világnak, mit hiszünk és vallunk. Ez a declamatorok, a lángeszű szónokok időszaka. De már az idealrealismus megjelentével gerjedezik lelkünkben a kétely, fölserken a skepsis s kezdünk elfordulni az igazságoktól, a szónoki virágoktól, az újítók sarktételeitől, híres axiomái- és postulatumaitól. Az idealrealismus második felében már csak egyes elkésett összefoglaló elmék képesek élvezni azokat, a nagy kö-zönségnek nem kell semmi eszmei, különösen nem, ha feltétlen bizonyossággal hozzák elénkbe. Mint sejtelem, mint valószínűség, kissé fel tudja ébreszteni érdeklődésünket; míg ha feltétlen igaz-ságnak mutatják be, gúnyos lenézéssel tekintünk a bemutatóra.

Az ironiával rokonézés a humor, mely a realismus sze-mével való tekintése az idealisták zajos actiójának. Az eszményi ember bátor és nyílt, egyenes és hangos újításai mosolyt kelte-nek bennünk a realismus gyarapodásával, meglátjuk ünnepelt és lenézett embertársainkban a jó és rossz sajátságokat; a nagyság nem kerülheti ki bonczoló kritikánkat, de a társadalom páriáiban is észre tudjuk venni a jóság egyes tulajdonait. A humor tehát mindjárt jelentkezik az idealismus hajnalán, kivált a realisabb fajoknál, mint pl. a germanok- és szlávoknál. A román-faj józa-nabb természete miatt csak az erős realismus napjaiban talál-kozunk a humorral. Nálunk az ötvenes-hatvanas években voltak tele a humor csodálatával, kezdték próbálgatni íróink. A nyolcz-vanas években a mi körünkben is teljes mértékben grassált a humorizálás. Mikor elvesztjük meggyőződésünket, nincs hitünk az

igazságban, az emberi becsületben, felebarátjaink tisztességében, a nagy hazafiak őszinteségében, mikor a közjó, a közérdek zajongó munkásai nem tudják elrejtteni lólábaikat: akkor csak a humor szemüvegén keresztül jó a világot szemlélni, persze az enyelgő humorén, mert a maró, keserédes humorban hiányzó ez a vigasztaló elem.

Az ironiának közvetlen oka magunk és mások ezer csalódása a realizmus napjaiban. Szegény Renan is sokat csalódott! Még 1870 körül is azt tartja, hogy az ember küldetése a tudomány útján szeretni az Isten országát, a kötelesség teljesítése, az igaz keresése, a szép szemléletével, mondjuk mindazzal, már a földön megvalósítani, a mi ömaga urává teszi az egyént s függetlenné a szolgálai érdekektől. E szép szavak sokszor előfordulnak irataiban, többé-kevésbé változtatva; de amolyan mélabú, szelídebb pessimismus kíséretében. Mikor az eszme embere érzi, hogy mindjobban eltérnek tőle a társadalom vezetői; mikor látja, hogy embertársai másképen kezdenek gondolkodni: megvetőleg kezd szólni a tömegről. Ugyanezt észlelhetni minden pályán s legjobban a költők és művészek sorában, kiket sokszor elpusztít az eszme változása. „A kit fölkent az Isten, mindig különálló lény, bármihez fogjon, nincs helye az emberek között; ráismerhetni egy jelről: nincsenek pajtásai kortársai között, számára nincs mosolyuk a fiatal leányoknak“. Természetes, hogy a kit ifjúságában a tudás vágya a könyvek és a gondolatok rabjává tesz, nem szokta idejét pajtásokra és szerelmes leánykákra pazarolni; az idealismus idején azonban ezek is tesznek szert odaadó, benső barátokra, kik egész lelkükkel csüggnék egymáson. A realizmus napjaiban, mikor senkinek sincs igaz barátja, mikor csak kedélyes pajtásaink vannak, nem sokat törődünk a gondolat magán álló emberével, kedélytelen töprengése, bomladozó szelleme untat bennünket. Renan is megérezte az eszme változását s olykor egy kis pessimismus fogta el. Ilyenkor szeretett a komolyabb németekre tekinteni, őket magasztalni a francziák rovására. A hol csak alkalma nyílt, ostromozza a franczia léhaságot. A *Farce de Patelin*-ről szólva, megrója „a gall szellemet, ezt a lapos, positiv, emelkedettség nélküli szellemet, mely nagyon szemes a világ dolgaiban, a maga módján moralizál, de úgy, hogy a moral alatt a sikert érti“. Akárhányszor gyűlölettel szól a francziák felszines nevetéséről, örök mosolyáról, melynek okát talán a

nemzet józanabb szervezetében kell keresnünk. A francia egyes logikája, eszményibb gondolkodása nevetéssel, szórakozással fogadja az eszme változását. Más nemzet is sokat nevet a realizmus léha napjaiban; a francia azonban legerősebben átadja magát neki. Örökös élvezetre és szórakozásra, vagy tartós munkára van szüksége. A realisabb nemzetek között, minők a germanok, jóval több ilyenkor a mystikus, a mi komolyabbá teszi őket. Míg a german rokonszenves mystikus és így igazán meleg és benső, a francziák között aránylag kevés az ily jellemvonás, csak udvarias, nyájas, mosolygó és léha. A magyar szintén közel jár hozzá, egy kevésbé szilajabb, de másrészt nagyon léha. Az idők léhaságán botránkozó lelke Renant bretagnei eredetére, a régi celtákra figyelmezteti. A szomorú, bánatos breton szellem iránti tisztelet ébred föl bensejében, e népet látja megifjodni emlékezetében, a mint magányában ignorálva remeteéletet él. „Egyszerre büszke és félénk, hatalmas az érzelemben, gyöngye a cselekvésben, látszólag megfontoló, de vallásos ösztönében imádni való gyöngédséget árul el; idealista faj, nem mint Németország a reflexió mélységével és merészségével, hanem gyermeki képzeletének megigéző őszinteségével, melynek játék minden valóság. Költői tehetsége, álmaiban csodálatos leleménye elbájolta a világot s a középkorban költői motívumokkal látta el az egész keresztényiséget. Neki köszönhetjük Arthurt, Percevalt, a phantasia e halhatatlanait. Költői életének lényeges eleme a kaland, vagyis az ismeretlenek hajhászása, örökös futás a vágyak elröppenő tárgya után. Nem ismeri a vidámságot, létünk bajainak könnyű felejtését. Víg énekei is elégiákban végződnek. Művészete egészen benső, az érzelem képzelete rejlik benne.

Mind Renan. mind Séailles és utánok, velők nagyon sokan tévednek, mikor például a celta-fajt idealistábbnak tekintik. Nemcsak Renan jellemzése, hanem más olvasmányaim benyomása és az ir nép története is azt mutatja nekem, hogy a celta meleg, benső természetű; meséihez, mondáihoz híven ragaszkodó, mélyen mystikus, erősen vallásos faj, szívesen látja a szertartásokat, csüng a külsőségen. Lehet, hogy tévedtem, mikor romlásának, pusztulásának okát épen realismusában kerestem. Csekély az összefoglaló tehetsége s nem képes versenyezni a józanabb fajokkal, minő a francia, a normann és szász. Ez lehet oka, hogy bár azelőtt egész Európát előzönlötték, ma csak a kis Bretagne-

ban, a walesi és az ir földön laknak. Úgy sejtetem, hogy az emberiség haladásában talán a nagyon idealista és nagyon realista fajok pusztulnak el leghamarabb. Az erősen eszményieket, mint a punokat, phoenicieket, arabokat, zsidókat a középfajok üldözése vagy kiirtotta, vagy hazátlanokká tette. A celtákat és más realis népeket pedig elnyomta és magába olvasztotta. Az eszményi fajokat épen összefoglaló tehetségöknél fogva gyűlölik a középfajok, mert eszközkel, erélyökkel elnyomják, kijátszák őket s élet-halálharczot viselnek ellenök. A realis fajokat pedig a hol lehet, beleolvasztják, másutt inségbe sülyesztk, koldusbotra juttatják, kiszipolyozzák. Most helytelennek találom e magyarázatot. Azért nem is merem vitatni e felfogás igazságát, bővebb, alaposabb vizsgálódásra volna szükségem; de tetszett e nézet, mert nem áll szemben az erkölcsi világ törvényével, és érthetővé lesz az eszményinek és a realnak végleges összeolvadása.

VII.

Renan csalódásai.

A ki hosszabb életet él, az eszme változása miatt nem menekülhet a csalódások árnyától. Ez bizonyosan utól éri őt. Renan korán realista volt már a negyvenes években. A folyton erősödő realismus csak kedvezett neki. Gondolatai, érzelmei nagyon megfeleleltek az ötvenes, hatvanas és hetvenes évek érzésének, gondolkodásának. A 48-iki forradalom után közvetlenül még kevesen érezték Renan realis tanainak igazságát, de minden nap új meg új hívek állottak melléje, a kik kételkedtek az idealisták feltétlen igazságában, egyenes logikájában, merev és világos okoskodásában. 1870. körül majdnem általános lön e kételkedés az eszmék világában. A kik az ötvenes években némi meglepetéssel hallgatták a mester szavait, most csodálattal fordultak feléje.

De nemcsak a tartalom volt tetszős, hanem Renan irálya is. Az idealrealismus második fele tulajdonkép a legszebb irány kora. Az idealista rendesen még nagyon ünnepélyesen, ódai hangon, szónoki nyelven szeret írni. Fenséges ccsettél, de kevés színnel dolgozik. Hasonlatait, szóképeit, metaphoraít könnyen összeszámmlálhatni. Az idealismus már szereti a színesebb előadást,

de igazán csak a második felében lesz általánosabb a valóban színes irály. Ekkor minden téren érvényre jutnak a meleg színek. Fényesek, pompások ünnepélyeink, szívesen látjuk a szemkáp-ráztatóan szép jelenségeket. Az irály sem marad hátra, ez is szereti a gyönyörű, a színes előadást. Prózáink szépen csengő, rhythmusos sorokban halad előre, versünk pedig páratlan tökélyre tesz szert. Való, hogy talán valamivel nagyobb a színezés, tökéletesebb a verselés a realismus napjaiban; de másrészt eltűnt belőlük az a csekély ideális elem, mely emelte, megnesemítette a tartalmat és formát: azért elveszti erejét, nemességét, lejjebb száll igazi becse. Renan az idealreal nagy mesterei közé tartozik. Az ő fénykorának egy része összeesik Flaubert nagyságának időszakával.

De minden fény és siker daczára csalódnia kelle. Első csalódását a nagy német-francia háború okozta. Renan ugyanis kiváló tisztelettel emlegette mindig a németeket. Herder, Goethe és Kant hazáját állította fel példányképül a francziáknak. A german realismus jobban megfelelt érzésének, gondolkodásának, mint a francziák összefoglaló gondolkodása. A francia tanárok szónoki előadását kárhoztatva a német egyetemek aprózó, elemző és kedélyes tanítgatására figyelmeztette hazája fiait. A német tudomány, a német mystikus és vallásos lélek, a német szorgalom és kitartás lebegett realis lelke előtt. És íme ez a nemzet támadja meg hazáját! Gyönyörű két levelet ír tehát Straussnak, a Jézus életrajzírójának. E levelekben érdekes gondolatok fordulnak elő. Ilyen mindjárt, hogy az eddig széttagolt Németország hogyan emelkedett a nemzeti egység színvonalára? Mint annyian, ő is elmondja, hogy „Dante, Petrarca, a renaissance nagy művészei voltak Italia egységének megalapítói. Goethe, Schiller, Kant, Herder teremtették meg a német hazát“. Mi tudjuk, hogy az idealrealismus a nemzeti egység kora, erre törekszik ekkor a haza minden fia s ha letudják győzni az akadályokat, létre is hozzák az egyetemesen óhajtott egységet. Dante és Schiller csak azt fejezték ki, a mi után minden jóra való polgár epedett. Egy másik helyen azt állítja, hogy „a nemzet rendesen idegen nyomás alatt jut teljes öntudatára“. Ebben van egy kis igaz, de vigyázattal kell fogadnunk, mert a realismus idején való támadások csak annyira képesek, hogy közös védelemre indítanak bennünket; de nem mozdítják elő a nemzeti egységet, csak a veszély pillanatában tudnak ben-

nünket egyesíteni, s nem teremtik meg az erős központi hatalmat, például Antiochus támadásai (167-ben Kr. e.) a zsidó népet, a magyaroké a X. században a németeket, az angoloké a XV. században a francziákat, ugyanakkor a francziák az olaszokat, a törököké a magyarokat, az araboké a spanyolokat, stb. összehozták ugyan a harcz idején; de a mint vége van a háborúnak, vége van az egységnek is. A XVII. század alkonyán és a XVIII. elején kiverik ugyan hazánkból a törököt, II. Rákóczi Ferenc összehozza a magyarokat, angolok, németek, osztrákok megverik XIV. Lajost, az oroszok megfékezik XII. Károlyt; 1688-ban az angolok saját királyuk ellen láznak, de a mint bevégződött a forradalom, megjelentek a realizmus politikai, erkölcsi, aesthetikai és szellemi jelenségei. 1812 után a németek egyesültek Napoleon ellen, nem hiányoztak a nagy nemzeti szólamok sem, sőt Körner eszményi irányú drámát is írt, mint a milyen az ő *Zrinyje*, de a mihelyt elenyészett a háború, vele elenyészett az egység szelleme is.

Lehetséges ugyan a realizmus idején, hogy valamely összefoglalóbb gondolkodású fejedelem borzasztó eszközökkel egyesít és központosít a politikai téren, mint XI. Lajos a XV. században. Ez azonban annyira ellenkezik a társadalom gondolkozásával, hogy rémséges utakat, módokat kell alkalmaznia s élete fölött folyton ott lebeg az orgyilkos töre. Nem csoda; mert ha egész lényünk realis, ha a vallás, nyelv, irodalom, erkölcs, művészet, igazságszolgáltatás, közigazgatás, ipar és kereskedés stb. terén decentralizálunk, szétmállunk, nem élhetünk a nagy nemzeti egységnek, központosításnak sem. Azért nem ismételhjük Renannal, hogy Franciaország tette Németországot nemzetté, mert az idealrealismus delén csak alkalmul szolgáltak a francziák a német egységnek, de nem voltak szülő okai.

Renan különben szívesen látja a német egységet, azt hiszi, hogy a francziák- és angolokkal egyesülten hatalmas védfalul szolgálhatnak majd az orosz, a nagy szláv támadás ellen. Csak-hogy látnia kelle, hogy a francziák legbensőbb barátjai lőnek az oroszoknak. Azt gondolom, hogy a most hajnalodó idealismus után a rákövetkező idealrealismus napjai roppant bonyodalmakat idézhetnek elő az orosz földön. Mintegy 30—40 év mulva rémes forradalom rengetheti meg az északi colossust: de az idealrealismus második felében, ha erős fejedelem kezében központosul az állam-

hatalom, ha esetleg egy orosz Napoleon támad, könnyen teljedhetik az I. Napoleon jóslata, hogy kozák iga alá jut egész Európa.

Renan második levelét a háború végeztével írta Straussnak, mikor Elzász-Lothringiát elszakították Franciaországtól. Hogy Németország magatartását ostorozhassa, le kellett mondania alapelveiről, német elméleteiről, a történeti módszerről, a hagyományos, dynastikus jogról s a francia eszmékhez, a forradalom elvont principiumaihoz kellett folyamodnia, melyeket oly szívesen tett a gúny tárgyává — mondja Séailles. Miért elszakítani Elszászt, ha lakosai nem akarnak Németországhoz csatlakozni? Az, hogy németek, nem elég ok. Melyik nemzet áll ma egy fajból? Svájc három nyelv, három vagy négy faj, két vallás. A fajok politikája csak irtóháborúkra, zoologikus harcokra vezethet. Hová jutnánk, ha túlságig vinnők a történeti módszert? Elzász, mielőtt német lett volna, celta volt; a celták előtt finn, lapp; a lappok előtt a barlanglakók hazája volt. Ezzel a történelmi bölcsészettel semmi sem volna törvényes a világon, csak az orangutangok joga, melyeket a polgárosultak szorítottak ki tanyájokból. Ne legyünk annyira feltétlenek; az elhunytak joga mellett engedjünk egy keveset az élők jogának is. Nem a nyelv, nem a faj, nem a philologia, nem az ethnographia dönti el a népek sorsát, hanem a maguk szabadakarata. „A nemzet egy lélek, egy lelki principium. Igazabban kettő teszi ezt az egyet, alkotja ezt az egyet, alkotja ezt a lelket, lelki principiumot. Az egyik a multban, a másik a jelenben gyökerezik. Az egyik az emlékek gazdag hagyományának közös birtoka; a másik a mostani közérzet, az együttélés vágya, az akarat megtartani az örökséget, melyet osztatlanul kaptak.“

De ha e leveleiben enged is Renan egy kissé a forradalmi elveknek, csakhamar teljesen visszaesik az ő realis politikájába s egész lelkéből gyűlöli a feltétlen logika forradalmi politikáját. Szerinte Franciaország rémséges hibát követett el, mikor elszakadt a dynastiától, mely egységet adott neki, s a forradalomnak engedte oda magát. Innét származik kormányainak állhatatlansága, a politikai materialismus, a rossz közigazgatás, a katonai szellem hanyatlása, a fegyelmetlenség, a komolyság hiánya, a nemzet tehetetlensége, szóval minden gyarlóság, melyeket feltárt a hirtelen háború. E bajok forrása a demokracia. „Egy demokrata

országot nem lehet kormányozni; rossz a közigazgatása, nem lehet neki parancsolni“ — mondja Renan. Szakítson Franciaország a demokráciával, állítsa vissza a monarchiát, a nemzeti dynastiát, a nemességet, tegyük kötelezővé a katonai szolgálatot, emeljük a közoktatást, tanuljunk meg engedelmessé válni, értsük meg a főpapságot, legyünk komolyabbak, fogadjuk el győzőink erényeit, térjünk vissza a régi államrendszerhez. Renan jól tudja, hogy mindez nem egykönnyen valósítható, azért némi módosítással ajánl egyet-mást, melyek a demokrácia mérgét és az általános szavazat veszélyét enyhíthetnék. Az elemi oktatásban az egyház és iskola szövetségét keresi, a középoktatást jónak találja, csak a szónoki frázisokról kell leszoktatni az ifjúságot, mert így journalistákat és ügyvédeket képeznek belőlük. A felsőbb oktatásban sürgetős az újítás. A vidéki karok helyett öt vagy hat egyetemet kellene állítani, a komolyság, becsületesség, hazafűség intézeteit, melyek ne legyenek a retorika színházai, hanem a tudomány műhelyei.

Renan nézeteit elsorolva, föl kell említenem, hogy a román-fajok Európában a zsidók után a legjózanabb gondolkodású nemzetek. Van ugyan közöttük is kisebb-nagyobb eltérés, de általában mind józanabbak, mint a szláv- és german-fajok. Ebből következik, hogy politikájuk is legidealistább, egységre, összefoglalásra, központosításra törekszik s a realizmus tüneteinek náluk legkésőbb jelentkeznek. Az angoloknál, a brit birodalomban már a hetvenes évek alatt számosan követeltek oly reformokat, melyek a realizmus szétmállásának szolgáltak; a francziáknál Renanon kívül nagyon kevesen szólaltak fel decentralizáló irányban. Renan szavait sem vették komolyan. Csak a nyolczvanas évek végén találkozunk a decentralizáló politika egyes híveivel. Igaz ugyan, hogy az egyes osztályok, vidékek, felekezetek érdekeit már 1880 után is méltányosan meghallgatták, a kormány vezéreszméje egészben mégis központosító vala.

A francziák ez összefoglaló tehetségöknek köszönhetik, hogy sok száz év óta a civilisatio élén állanak, ki tudván aknázni országuk kedvező fekvését, mindig elől haladtak. Másrészt éppen ez az ideális érzés, gondolkodás okozta, hogy az idealismus és idealrealismus alatt országuk legtöbbször nagy bajoknak, rázkódásoknak volt kitéve. Mint minden népet, a francziát is legkönnyebben kormányozhatni a realizmus napjaiban. Mint erősen

idealista, a francia, nem igen lesz mystikus, nem kapja meg lelkét a realis időknek ez a kedves, gyöngéd, kenetes és meleg sajátsága, hanem többnyire léha és zsebelő, érzéki és élvező materialista lesz, a kivel könnyen meg lehet élni, csak ne álljuk útját féktelen individualismusának. Azért a realismus idején legromlottabb a román-fajok országgyűlése, a képviselők lelkiismeretlenül kizsákmányolják politikai állásuk minden előnyét; a mi a germán országgyűléseken épen azért lehetetlen, mert a decentralizálásnál fogva osztályuk, vidékük és felekezetük hiányait kell szemök előtt tartaniok. A francia, az olasz, a román képviselőház tagjai legtöbbször a haza, a nemzet, a közjó, a közérdek czíme alatt saját zseböket sietnek megtölteni, hogy élhessék világukat s betömjék korteseik száját. Habár elég nagy romlottság uralkodik az angol, a hollandi, a dán, a svéd, a norvég és a német képviselőházakban, mégis jóval erősebb az önzetlenség, kevésbé általános a kapzsiság, több a látszatos becsületesség, mert az osztály, a vidék, a felekezet egy kissé ellenőrzi őket. Igaz, hogy ez sem tart valami szigorú fegyelmet; de annyira-mennyire mégis felvigyáz. A hol azonban, mint nálunk is, erős a központosítás, ott folyton a nagy szavak járnak s fedezetük alatt orgiákat ülhet a becstelenség. Az idealisabb népeknél egy-egy befolyásos, ügyes, furfangos és vakmerő képviselő rémítően kizsákmányolja állását, megjelenik minden közművelődési, jótékony és ügynevezett hazafias egyletekben, temetéseken, jubilaumokon, bankettekben, hogy azután könnyen bejuthasson a bankokba, a gyárak s mindenféle részvénytársaságok igazgató-tanácsába. Mentől nagyobb a decentralisatio, ez annál nehezebb.

A miket Renan a demokracia szemére vet, oly vádak, melyeken senki sem enyhíthet; emberi erő nem változtathat. Vagy a francia jellem politikai következményei, melyek e nép idealisabb érzéséből, gondolkodásából erednek s módosítólag hatnak erkölcsi, aesthetikai és szellemi közéletére, vagy pedig az uralkodó eszmével járnak nemcsak Galliában, hanem Germania és Britanniában is. Arról ábrándozni, hogy jobb volt az egykori rendi alkotmány, igazán hiú dolog; ember nem változtathatja meg a dolgok menetét; bár úgy látjuk, hogy magunk csináljuk, intézzük, akarjuk az eseményeket, mi csak eszközei, tényezői vagyunk az eszme-erő munkásságának. Renan politikai tanai szintén csak az eszme nyomása alatt születtek, s ha tetszetőseknek találták egyesek,

egyedüli oka a realizmus volt, mely Taine és mások politikai nézeteit is átalakította. Mikor 1889-ben a nagy francia forradalom százados emlékünnepét ülték, szánalomra méltó beszédeket hallottunk, épen úgy mint 1817-ben, mikor a reformatio háromszázados ünnepe volt. 1889-ben ugyanis a legnagyobb realizmus, demoralisatio és decentralisatio, a legáltalánosabb simaság, lágy-ság, részvét és irgalom napjaiban ki tudta volna őszintén magasztalni a forradalmat összes iszonyataival? Vagy 1817-ben, mikor Lamennais és mások épen úgy felszólaltak a tekintélyi vallás érdekében, mint most Brunetiére, Balfour és mások nagyon sokan, mikép dicsőíthették volna a protestantismust, mely kiirtotta az érzéki elem nagy részét a vallásból, hirdette a szabadvizsgáldást, lerontotta a különálló papi osztály gondolatát? Hisz a mi Kölcseynk is azt kérdezte, hogy érdemes volt-e annyi millió ember vérét ontani, jólétét tönkretenni, mikor hisznek itt is, hisznek ott is? Renan jóslatai sem teljesedtek. Mikor például a csalhatatlanság dogmájának kimondása (1870) után azt hirdette, hogy szakadás áll be a katolikus egyházban: nagyon tévedett, elzül-löttek vagy elnémultak a liberális katolikusok, mert alaptanuk, a vallásosság mindenütt elhanyaglott, az uralkodó eszme kiirtotta sziveinkből, csak ajkainkon élt. Mikor azt jósolta, hogy a francia köztársaság csupán a schweizi decentralisatio mintájára élhet meg: szintén tévedett, mert az államférfiak nagyjában tudnak simulni a realizmus követeléseivel, s noha nem tiszta kézzel és szívvel, de ügyesen haladtak a politikai élet ösvényein. Még inkább tévedett, mikor az egység létrejöttével azt jósolta, hogy Németországban felolvad, elenyészik Poroszország, mert a realizmus napjaiban szépen és elég önállóan fejlődött a birodalom minden alkotó része; de legjobban Poroszország és fővárosa, Berlin. A németektől várta a socialismus megfékezését, elnyomatását; pedig Séailles szerint Németország adta a francziáknak az illusio, az eszmény nélküli socialismust. Egy kis igaz van Séailles e nézetében, mert a realizmus idején bizonyosan legmesszebb kellett menni a korlátlan individualismusnak a realisabb jellemű népeknél s ennyiben igaz lehet, hogy előljárt a germán socialismus; nagy volt azonban Renan tévedése, hogy épen a germán-fajoktól remélte a socialismus elfojtását, hol a nép természeténél fogva erősen ki kellett fejlődnie.

De bár sokat tévedett Renan, tévedései is mutatják, hogy

erős gondolkodó volt, a ki az ő realista érzéséből, felfogásából merítette gondolatait, melyek nem állították meg az idő kerekét; de megdöbbentettek számos gondolkodót, mert az idők árjából szűrte le nézeteit.

VIII.

Renan bölcsészétének végső alakulása.

Az idők árjának egy-egy hulláma oly gyors egymásutánban következett, hogy minden gondolkodónak érezni kellett a változást. Renan is érezte, átélte. Mondja is, hogy „mostanában egymásután áthaladunk minden rendszeren vagy, a mi még helyesebb, egyszerre felfogjuk mindnyáját“. Még 1871-ben megírta *Dialogues philosophiques* című munkáját, mely 1876-ban jelent meg és három részre oszlik: *Certitüdes, probabilités, réves*. Az első a bizonyos dolgokról szól: két ilyen van: az egyik, hogy nincs természetfölötti akarat, vagyis nincsenek csodák, nincs különös gondviselés; a másik, hogy a világnak célja van és mystikus munkán dolgozik, benmaradó finalitásnak enged. Renan hosszasan bizonyítgatja az elsőt, bizonyításait helyeseknek fogják tartani még a realismus materialistái is, de ellene szól a legtöbb mystikus, kiknek száma ilyenkor igazán legió a realisabb fajknál. Hisz a mystikus minden lépten találkozik létünk csodáival, melyeket nem tud kimagyarázni s szereti őket az isteni beavatkozásnak tulajdonítani. A gondviselést sem könnyű tagadni a mystikus előtt, mert száz meg száz esetet tud felmutatni, melyek különös isteni gondviselés tüneteinek látszanak. Némileg kimagyarázhatók e tünetemények az uralkodó eszméből, mert a kinek szervezete összhangban áll az eszmével, kivált ha különös szolgálatába szegődött, jól folynak dolgai, boldognak érzi magát; míg ha szervezete nem simul az eszméhez, testileg-lelkileg gyötörődik, végre meghasonlik önmagával és másokkal s többnyire korán elpusztul. A kinek szervezete ellenkezik az eszmével, meghasonlásában sok bajt okoz másoknak, a kik sokszor meglátják rajta az igaz Isten kezének súlyát; a kik pedig könnyen simulnak az eszméhez, aránylag boldogok lesznek és nem hiába könyörögnek a gondviseléshez. Renan azt véli, hogy az Isten rászéd bennünket, önfeláldozásra és az erényre csábít, a kate-

gorikus imperativussal ránk parancsolja az önmegtágadást, pedig csak machiavellistikus játékot űzvelünk. Séailles szerint Schopenhauer is látta a természet machiavellismusát és felforr a vére. Renan azonban kívánja, hogy az Isten bűntársai legyünk, esküdjünk össze a természettel, mert jó a célja; akarjuk, a mit ő akar. Séailles azt hiszi, hogy mind Renan, mind Schopenhauer idealista; pedig csak ez utóbbi volt igazi összefoglaló tehetség, a ki mindent egységre akart visszavinni és fensőbb szempontból ítélni; de mivel a realismus alatt csak hitványságot és meghasonlást látott, pessimista lón, mint minden idealista a realismus idején. Renan tulajdonkép sohasem volt idealista, hogy lehetett volna ilyen az árnyalatok, a finom megkülömböztetések és gyöngéd szempontok embere? Renanban, mint az idealrealismus fiában nem hiányzott egy kis eszményi elem, mely a realismus nyomása alatt sentimentalis volt; de főjellemvonása a realismus vala. Egy igazi idealista sohasem mondhatja, hogy az Isten bűntársai legyünk machiavellistikus munkájában. Az idealistának akarva, nemakarva, föl kell háborodnia az emberiség sorsán a realismus alatt s lehetetlen, hogy mosolyogva bohóskodjék, mint Renan tevő. Azért mondhatta, hogy Schopenhauer lázadása az igazi erkölcsatlenség: *le crime par excellence!* A ki mint Renan, elég jól érezte magát a realismus napjaiban, a kinek jól esett a tömeg ünneplése, a léha fráterek dicsőítése, a bankettek és a jubilaumok föllentései, hazudozásai: az nem lehet idealista. Renan maradt realista, mint ilyen, sohasem hagyta el a mysticismust, de elveszté csekély idealismusát, az igazságban való hitét; a nyolczvanas évek végén mindjobban hiszi, hogy keveset tudunk arról, a mit leginkább szeretnénk tudni, várjunk, talán semmi sincs az élet végén vagy ki tudja, nem lesz-e szomorú az igazság. Ne gyötörjük magunkat annyira, hogy megismerjük. Sőt Renant a legfinomabb realisták egyikének tekintem. A világirodalomnak kevés olyan finom alakja van, minő Renan volt. Lelke páratlanul megérezte az idők változatát és szervezetére való hatását. E rendkívüli finomságnak és a simulás adományának köszönhetni, hogy a síríg ünnepelt embere maradt az időknek.

Séailles e fokozatos népszerűséget egészen külső oknak, a clerus gyűlöletének hajlandó tulajdonítani. Ebben van is egy kis igaz. Hisz a pártküzdelmekben szívesen látnak egy-egy jeles harcost. Renan gyönyörű beszédekkel, finoman kifejtett tanulmá-

nyokkal hálálta meg tisztelőinek bizalmát és ünneplését. A clerus és a jámbor hívők gyűlölsége azonban nem magyarázza meg népszerűségét. Renan maga a tömeg ragaszkodásának szeretné tulajdonítani léhább működését. „A közönség nagy oka a romlottságnak. Csábít a rosszra. Oly hibákba csalogatja az író, melyeket azután szigorúan ítél meg . . . Főleg hibáinkkal aratunk sikert. Mikor nagyon meg vagyok elégedve magammal, tíz ember helyeslésével találkozom. Mikor csapongva veszélyes ösvényekre térek, hol írói lelkiismeretem habozik, hol reszket a kezem, ezerek kívánják, hogy folytassam“. Mindig csábító a tömeg ujjongása, helyeslő tapsa; de sohasem annyira, mint a realizmus idején, mikor eszmei meggyőződésünk úgyis cseréplábon áll. Sohasem könnyebb a tömegnek hízelegni, mint ekkor, mert kisebb-nagyobb változással, némi eltéréssel az is realisan érez és gondolkodik. Renannak tehát nem került nagy lelki küzdelmébe oly dolgokat mondani, oly tanokat hirdetni, melyekre szívesen tapsolt a tömeg. „A hiúság — mondja Séailles — könnyen megrészeget s én szívesen meutetem a művészt, a ki nem tud ellentállani a siker hatalmas és piaci csábításának.“ Nem is szükséges. A siker legbiztosabb jele annak, hogy jó úton járunk. Ez a legpártatlanabb kritika, mely mindnyájunkra illik. De így fölösleges minden bírálat, mondhatná valaki. Épen nem. Csak oly szükséges a kritika az íróra, művészre, mint az oktatás és nevelés a gyermeknek, az igazságszolgáltatás a polgárnak. Mert vagy helyeseljük a bírálatot vagy nem. Ha tetszésünkkel találkozik, bizonyosan a kor érzését, gondolkodását fejezi ki s így segíti a művészt, az író munkájában; vagy pedig ellenkezik meggyőződésünkkel s akkor senki sem hallgat rá, olvasásra sem méltatjuk. Századunk huszsharminczas éveiben Villemain kritikái tetszetek. a negyvenesötvenes években Jules Janint, Saint-Marc-Girardint, Planche-t, Pont-Martint, de kivált Saint-Beuve-öt szerették olvasni; a hatvanas, hetvenes, nyolczvanas években Sarcey, Taine, Brunetière, Lemaitre, Tissot, Faguet és mások kötök le a francia közönség figyelmét. A német kritikusok között az ötvenes, hatvanas és hetvenes években Schmidt Julian és Gottschall Rudolf tűnnek ki. Az elsőt nagyobb tekintély és elismerés követi, mert jobban meg tudott felelni a gyarapodó realizmusnak, ezért mélyebb elmének, alaposabb kritikusnak tartották. Schmidt Julian a fiatal Zolában is rögtön felismerte a kiváló naturalistát, Gottschall pedig az

összeomló Victor Hugo, Hegel stb. nagyságát is tudja magasztalni. Szervezete, úgy látszik, eszményibb, mint versenytársáé. Szóval minden siker attól függ: mennyire egyezik meg szervezetünk az uralkodó eszmével.

Séailles kiemeli, hogy az ötvenes években mily magasztalással említi Renan a híres Lamennais nemes büszkeségét, a sírig megőrzött komoly önérzetét, egyúttal sajnálatát fejezi ki, hogy Renan épen nem érdemli meg ezt a dicsőséget s nincs egy tévedése, vagy hibája életének második felében, melyet ékesszólóan nem kárhoznatna az elsőben, és ez ellenmondásokat, a helyett, hogy lehangolták volna, módszere és jelleme logikai következményeinek tartá. Mindez csak azt mutatja, hogy Renan a legsimulóbb szervezetek egyike volt. Ennek köszönheti boldog napjait. Komoly és férfias tudott lenni akkor, midőn nagyra becsültük a sócikus moralt, a nemes büszkeséget, volt érzékünk a kötelesség iránt, tudtunk akarni, tiszteltük a tudományos meggyőződést, átértztük az emberiség és a nemzet magasztos feladatát. Később pedig, mikor beköszöntöttek a realizmus léha napjai, mikor a jólét, a vagyon, a szépség, a kéj, a simaság, a gyöngédség, a nyájasság, a részvét, az irgalmasság töltötte be egész valónkat, mikor szabadelvűek voltunk, hogy annál szabadosabban élhessünk, élvezhessünk, sikkaszthassunk, lophassunk, kizsákmányolhassuk a közjót, a közérdeket: Renan tudott szabadelvű, sokszor léha érzéki és meggyőződés nélkül lenni. Ha majd egykor föl lesz fedezve az eszme és testi szervezetünk összefüggése, ha erre lesz alapítva az orvostudomány, meg fogják mondhatni az okát is, miért kellett Renannak 1892-ben meghalnia. Most csak sejtjük, hogy finom realis szervezete nem bírta ki az idealismus halvány megjelenését. A különben is vén, összeaszott realista nem tudott az idealismus magas erkölcsi szívonálára emelkedni, a ködös, féihomályos, finoman részletező elme nem bírt annyira általánosító magaslatra felszállani, minőn az idealisták állanak, inkább összetört, elpusztult, meghalt. Hogy is vallhatta volna az idealismus általános eszméit az, a ki egész irodalmi pályáján kárhoztatta, elítélte azokat?

Az uralkodó eszme változását nem csupán bölcsészeti műveiben árulja el vagy jelezi, hanem élte vége felé költői műveket is alkotott, úgynevezett könyvdrámákat, melyek hősei jelképes alakjai az uralkodó áramlatnak.

Caliban volt az első, melyet legjobbnak tart Séailles. Természetesen mindegyik nagyon jó arra, hogy Renan lelkiállapotjának tolmácsa legyen. Caliban az irigy, féltékeny, baromi demokrácia, ellensége az arisztokráciának, melynek erkölcsi, értelmi, nemzeti életét és a humanus bánásmódot is köszönheti. Prospero, Milano hercege, oly fensőbb lény, a ki a tudománynak és magasabb légkörben élve nem törődik a lábainál heverő vad üres fenyegetésével s hű szolgájának a légius Arielnek finom művészetében gyönyörködik. A milánói nemesség ünnepélyén, melyen Imperia maitresse, a finom társaság ez élő világa ragyogott, Caliban felláztatja a csöcseléket s urává lesz a helyzetnek. S mióta ura ágyában fekszik, megjavul, humanus lesz, érzi a tudomány becsét, csodálja Imperia szépségét, a ki nem tagadja meg neki mosolyát. Az inquisitio Prospero kiadatását követeli, de Caliban nem egyezik belé, mert ő maga anticlericalis. Prospero is felkiált: „Igaz. A száműzetésben mindenütt megtalálom a szerzetest. Hitemre! Éljen Caliban“. A demokrácia szabadságot ad a tudománynak; de meghal Ariel, a vallásos csalódás, a lélek e harmonikus rezgése, a ki cáját tiszta zenéjével bájoilta el magát, vele eltűnt számos nemes ábránd, melyekkel nem találkozunk többé.

E könyvdrama gyönyörű képe az emberiség egy-egy hullámának, mikor az eszményibb napokból a realisabb időkbe megyünk át. Az idealismus előhaladtával még erős a nemes, magasztos, vallásos érzés, mint példának okáért 1100, 1560, 1730, 1840 körül. Még nem erős a dogmatismus, gyöngé az orthodoxia, mely 1200, 1600, 1750, 1860 körül jut a legmagasabbra. A társadalom azután mindinkább az érzékire, az anyagira veti magát, s mivel szegény iparosok, élelmes kereskedők, vakmerő pénzemberek, rövid idő alatt roppant vagyonra tehetnek szert, az arisztokrácia finom választékos szórakozásait, gyönyöreit megteremti magának a népből kiemelkedő gazdag polgár, milliói kedvéért a legnagyobb művészek, a legbájosabb Imperiák és Aspasiák állanak szolgálatába. Gyönyörű palotákat, nyaralókat építenek, költséges múzeumokat, gyűjteményeket szereznek be, szóval a mi idáig csak az előkelő világ sajátja volt, most a Calibánoké is lesz. Míg a reform idealista magas eszmei felfogásból a demokráciát, az egyenlőséget, a testvériséget hirdeti, de nem tudja létrehozni; addig a realismus a szegény polgárok gazdago-

dása következtében majdnem eléri azt a realis czélt, csak a demokrata érzés szűnik meg; mert mindenki följebb törekszik és felsőbb osztályba jutni iparkodik. A realismus hatása alatt azonban elenyészik a nemes vallásos érzés, bár elterjed a mysticismus és igen sok ember vonzódik a titokszerű, a sejtelmes felé, a társadalom képe mégis elárulja, hogy csak az anyagi és az érzéki uralkodik, az eszmétlen történetírás, a gyakorlati tudomány és hasznos ismeret a becses és lenézünk minden eszmeit.

A *Caliban* folytatása az *Eau de Jouvence*. Benne újra találkozunk Prosperoval, a ki a positiv tudomány hőse s a kinek el kell hagynia menhelyét, melyet Caliban jóakarata szerzett neki. Száműzetésében folytatja munkáját, a természet meghódítását, a tudomány segélyével való haladást. Híre terjed, hogy egy életitalt sikerült csinálnia. A Sorbonne tanárai azonban följelentik, eretnekségről, bűvészetéről és minden egyház elleni bűnről vádolják. A pápa, a haláltól remegő pápa, Avignonba idézi és védnöke lesz. E gyáva, kétkedő s a szenteskedőktől remegő pápa rajzolásában, úgy látszik, különös kedve telt Renannak: „Óh, a szentek, ezektől kell félnie leginkább a világon; jaj azoknak, a kik útjába vetődnek!” Mikor Prospero maga akar végetvetni életének, saját szerével, az euthanasiával, mely fájdalom nélkül őt, a *bibornok* az egyház vizsgatásait ajánlja fel neki. „Nekünk vannak bájos ifjú leányaink. a kiket egy apácza-fejedelemnő nevel számunkra. Mielőtt lemondanál az életről, lásd, nincs-e még valami ismeretlen gyönyör?” És Celestine e szavakkal ajánlkozik a vén Prosperonak: „Pihentesd fejedet keblemen; nézd, e fiatal emlékek mennyire epednek utánad!” Prospero szabadkozik, de a szerelemben újra születik a vallásos érzés, Celestine vigasztalására feltámad Ariel. Renan a gyönyör és mámor útján kiengeszteli a népet a tudománnyal, az egyházat pedig a papok vétkeivel és e dallal végzi: *Sur le pont d'Avignon, C'est là que l'on danse*; *Sur le pont d'Avignon, que l'on danse en rond*: Avignon hídján tánczolnak, körben tánczolnak! — A dráma más személyei között szerepelnek Branissende pápai courtisane, Trossulus az iparos materialismus, a nyereség, a haszon szelleme, a tudós és művész ellentéte; Siffiori az új Németország és brutális realismus, Levlin a celta-fajok költészete, a halottak cultusa, breton idealismusa.

E dráma szintén az idealrealismus végét és a realismus napjait állítja elénk. A gazdagság és a kéj, a gyönyör korszaka

ez, mikor a szerzetes-fegyelem hanyatlak, az eretnek-üldözés alábbhagy, szabadabb életet folytatnak a papok és az apácák, sőt volt idő, mikor egész nőzárdák a kéj edényei voltak. Az egyház nem üldözi többé, a nép pedig csodálja a tudományt, melyből kivess minden eszmei, hanem csupán feltaláló lesz, ezzel kényelmet és anyagi jólétet szerez az emberiségnek. Feltűnő, hogy a szerelmet és vallásos érzést oly közel hozza egymáshoz Renan; a ki azonban a realismus tünetényeit vizsgálta, mindjárt észreveszi, hogy az érzékiség és a mysticismus édes testvérek, melyek nem gyűlölik egymást. Mily jól megfigyelte ezt Renan, későbbi nyilatkozatai bizonyítják; a *Figaróban* jelzi „a vallás és a szerelem fundamentalis azonosságát”. „A szerelem vallásos tény, szent pillanat, melyben az ember szokásos közepszerűsége fölé emelkedik, élvező és sympathikus tehetségeit délpontjukra látja felszállani és ugyanazon pillanatban átbocsátja az életet: ez igazi communio a végtelennel“. Érdekes Séailles megjegyzése, hogy mily messze jutott Renan 1860-tól, mikor fél a közönség kezébe adni az *Énekek énekének* fordítását: hej akkor még nem tartja a szerelmet „az emberi erkölcsiség egyik legfensőbb elvének“, lenézi azokat, a kik csak akkor tekintik nagynak az embert, „ha szenvedélyének engedelmeskedik“. A kötelesség és az ész az ember nemessége; valóban csak akkor nagy, mikor egy szándékos és érdek nélküli czélnek áldozza fel hajlamait“. Szép és igaz mondás az idealista szemében. 1860 körül is nagyon sokan mondták, még pedig egész bensejök átérezte szavaik igazságát. Később is találkozunk vele az erkölcsi, a hazafias és az iskolai beszédekben, a hivatalos egyházi szónoklatokban; de már nincs igaza a szónoknak, csak a régi elcsépelet moral szólamaiból élőködik, sem ő, sem hallgatói nem érzik a mondás igazságát. Ilyen szólamok a realismus napjaiban a hazaszeretetet igéi, az egyetemesnek, az általánosnak dicsőítései, melyeket senkisésem érezhet.

De habár nem emeli föl Renan 1860 körül a szerelmet a legnagyobb erkölcsi színvonalra, különösen nem a keletiek és déliek szerelmét, azért mégis magasztalja és gyönyörű szavakkal dicsőíti. Az idealista szemében a szerelem nagyrabecsült érzelem, de nem erkölcsi tény. A költők azonban szeretik úgy bemutatni, mint az erkölcs tényezőjét, az imádott nő tiszta erkölce meg-nemesíti a férfit. Az idealrealismus napjaiban már gyakran találkozunk az érzéki gyönyörök magasztalásával, sőt épen ekkor vad

orgiákat is csap a még erős ember, kivált a korszak második felében, őrzöngő tombolásban leli örömét; a realismus alatt már csak a finom érzékiség gyönyörködteti.

Érdekes volna tovább kísérni Séailles fejtegetéseit Renan életrajzában, beható magyarázatait hőse meggyőződésének átalakulásában; de bármily tetszetősek e magyarázatok, nem tudják megtalálni a jelenségek igazi okait. Nem ismervén az erkölcsi haladás törvényét, kitűnő elmeélel kutatja a változás okait, melyek azonban nem okok s legkevésbbé sem elégitenek ki bennünket. Néha találóan jelzi Renan ellenmondásait, bölcsészeti helytelenségeit, de nem veszi észre, hogy hőse átalakulása, meggyőződésének változása az uralkodó eszme nyomása alatt történt.

Bodnár Zsigmond.

I R O D A L O M.

„*Die Seelenkunde des Menschen als reine Erfahrungswissenschaft, von Prof. Dr. Moriz Benedikt. Leipzig. O. R. Reisland, 1895.*“

A nagyhirű bécsi tudós, 60-ik éve betöltése alkalmából, évek hosszú sora alatt folytatott kutatásait önálló rendszerré dolgozva föl, nagyérdekű munkában bocsátotta most közkézre a fentebbi cím alatt. Nem szakmunkákból merítette észleleteit — mint maga bevallja — hanem a természet és az élet könyvében való figyelmes elmélyedésből, melynél tudományos működése állandó célja volt a világegyetem jelenségeit s azok egymásközti kapcsolata törvényeit földeríteni, a nélkül, hogy a kezdet és vég megoldhatlan tudományos problémáihoz kellene folyamodnia.

Benedikt neve a jogászai szakközönség előtt sem kisebb hangzású, mint a pszichológiai kutatások terén. Mint büntető anthropologus, mint criminolog, nagy és becses anyagot hordott össze a jövő büntetőrendszere felépítéséhez. Ebben a könyvében is határozott állást foglal el a büntető-jogtudomány nagy kérdéseivel szemben s művének egy jelentékeny részét szenteli az úgynevezett „született“ büntetett lelki élete feltárásának.

Mesteri módon egyesíti itt Benedikt az anthropológiai és a társadalmi momentumokat, az újabb criminológiai kutatások azon két ellentétes irányát, melyek közül egyik a büntetett tisztán mint degeneratív állapotot, a másik ellenben ép oly kizárólag mint társadalmi reactiót fogja föl. Benedikt öntudatosan elveti mindkét kiindulási pontot, melyek a büntetett vagy a büntett merőben mechanikus megkonstruálására vezetnek, s egy harmadik útra tér, melyet „par excellence“ pszichológiaiának nevezhetnénk, s mely érintkezést közvetít a két szélsőség között.

Egyfelől tehát *contradistingválja* és kizárja tanulmányai jelen köréből azokat a büntetendő cselekményeket, melyeket normálisan fejlődött emberek a társadalmi viszonyok kényszere alatt, szükségétől, nyomortól, kétségbeeséstől hajtva, vagy többé-kevésbé tartós, hatalmas szenvedélyek fellobbanása alatt követnek el. Azután ép úgy külön sorozza azon bűnös cselekményeket is, melyek a szellemi élet, az értelmi működés, az érzelem világa beteges elváltozásaiból erednek. s ide számítja azokat is, melyek például alkohol-mérgezés kifolyásai. Csak a bűncselekmények e kettős rendjének kihámozása után fejt ki azt az önálló ténycsoportot, mely a büntető elmélet szempontjából egészen más létviszonyokat tételez föl, melyeknél fogva bizonyos egyének a létért való küzdelmüket társadalom- és törvényellenes módon folytatják, vagy oly bűncselekményeket követnek el, a mikről föltehetjük, hogy rendszeren összevágó lelki erőkkkel fölruházott emberek nem követnék el. Ezt az állapotot nevezi *Benedikt* szünetletet vagy szerzett romlottságnak, mely kifejezéssel a „moral insanity“ elnevezést helyettesíti.

Látjuk tehát, hogy Benediktnél, a mi a büntetendő cselekményeket illeti, egész különböző rendű tényezők idéznek elő azonos eredményeket. Ép úgy kerüli a Lombroso-féle született büntettes egyoldalú chablonját, valamint ezen cselekményeknek minden kritika nélkül, csupán egy hangzatos theoria kedvéért a társadalmi felelősségre való áthárítását. A büntett különböző tényezői gondos elemzésével sikerül neki azokat az egyedül helyes pszichologiai alapokra visszavezetni, s mintegy a büntett lelki evolúcióját adni ennek különböző típusai szerint.

Így egész helyesen vezeti le a tulajdon elleni cselekményeket a született vagy szerzett munkakerülésből és csavargásból, melyet sem hideg, sem éhség, sem szomjúság, sem a társadalmi megalázkodás semmi neme legyőzni nem képes. De azon jogellenes cselekményeknél, melyek a tulajdon ellen irányulnak, ismét megkülönböztet némely eltérő típusokat, például a melyek az úgynevezett *obsessio*, azaz ellenállhatlan inger hatásában birják forrásukat, a mint ez a kleptománoknál az eset, vagy pedig bizonyos virtuoz viselkedésben lelik magyarázatukat — a mint a pénzhamisítók egész taboránál látjuk. Csakhogy Benedikt itt feleli, hogy ilyfajta bűncselekményeknél a technikai ügyesség és alkalmazhatóság kedvező körülmény lehet a bűnös hajlam föléléstésére,

de nem képezi a döntő pszichológiai rugót, sem a tulajdonképeni criminalistikai elemet, melyet a büntető jogász a hamis pénz forgalombahozatalában talál fel.

Elmés megfigyeléssel mutatja ki azonban Benedikt a tulajdon elleni vétségek és büntettek sorában a csalásnál és szédelésnél ennek tipikus motívumait, bizonyos elegancia és külső ízlés veleszületett ösztönében. „Ezek az emberek — mondja — annak akarnak tartatni, a minék külsőleg látszanak: előkelő uraknak és hölgyeknek. Ez az előkelőnek látszani akarás gyakran figyelhető meg a tarka társaséletű fürdőhelyek sok „gróf“-jánál és „grófnő“-jénél. Ha vagyontalanok és a látszat fentartásához való eszközeiket munkával maguknak nem képesek előteremteni, akkor szédelgökké lesznek, tehát látszat által szerzik meg csalárd úton maguknak a látszathoz az eszközöket.“

Egészen más lelki folyamatban látja a rugóját Benedikt az ember élete elleni cselekményeknek. Ezeket túlnyomólag a testi erő túlbecsülésére s bizonyos durvaságra vezeti vissza, ha ez az ember hatalmi érzetének s erejéről való tudatának sarkpontjává válik. Mutogatni szereti azokat az előnyeit s azokra alapítani felsőbbiségét. Ezáltal verekedővé s erőszakoskodóvá lesz, ha más szellemi és érzelmi tulajdonságok nem lépnek fel gátlólag. Ilyen emberek rendszeren a fájdalom iránt is eltompultak.

Ezen lelki szervezetből származtatja aztán Benedikt a rablógyilkosságot, ha az a tulajdon elleni született vagy szerzett dispositióval is párosul. Viszont dologkerülő, renyhe s a mellett élvágyó és sexualis tekintetben különösen erős alkatú emberek, ha a létért való küzdelmüket ezen tulajdonságokra alapítják, könnyen válhatnak leány-gyilkosokká.

Egy következő fejezetben továbbá Benedikt a társadalom magatartását vizsgálja a büntettes világgal szemben. Minden hímezés-hámozás nélkül kimondja, hogy csak a tökéletes fogalomzavar állíthatja, hogy a lelki kényszer megállapításából, mely valakit büntetendő cselekményre ragad, következnek a tettes büntetlensére. Ilyen következtetésekre csak olyanok juthatnak, kik avult, tudományosan tarthatatlan fogalmakkal avatkoznak a jogszolgáltatásba. Célzatos ferdítésnek nyilvánítja Benedikt, ha a nagy közönséggel azt akarják elhíttetni, hogy az úgynevezett criminal-anthropologusok épen a legveszedelmesebb és legjavíthatatlanabb gonosztevők fölmentése mellett törnek lándzsát. Az

igazság az, hogy ezek éppen azoknak a társadalomból való érellyes kiküszöbölése mellett foglalnak állást. „A tapasztalat — mondja Benedikt — kimutatta, hogy a büntetettek közt vannak hibás, rendellenes, elfajult lelki alkotású emberek, kik változhatatlan természeti törvények szerint pusztítják a társadalmat, éppen úgy, mint az áradó vizek, a földrengés, ragadozó állatok stb., és pedig, ha szabadjokra eresztik őket, mindig ismételtlen pusztítják, károsítják. Minthogy senki sem vonja kétségbe azt a jogunkat, hogy a vízáradatok ellen töltéseket emeljünk, a ragadozó állatokat lelőjük, tehát azon jogunknál fogva, hogy fennmaradjunk, úgy a mint vagyunk, jogunk van ilyen társadalomellenes embereket is ártalmatlanná tenni, s ez ártalmatlanná tétel az alkalmas eszközök foganatbavételénél pontosan kell hogy számbavegye az ártalmas eszközöket, tehát a tényekkel kell hogy számoljon és nem pedig könyv- és hitcikkelyekkel“.

* * *

A „*Revue politique et parlementaire*“ ez évi május 10-iki számában *Novikov*nak találjuk egy elmefuttatását „L'élite intellectuelle et l'aristocratie“ címmel. Ebben az aristokrata osztályok történeti kialakulását, a társadalmi *élite* képződését lánczolatosan vezeti le s az egész cikk töredékét képezi egy nagyobb munkának, mely sajtó alatt van s címe: „Conscience et volitions sociales“. Mielőtt egy nemzetben szellemi élite-ről s aristokrátiáról lehetne szó, mely két csoportot *Novikov* egynek vesz, előbb természetszerűleg a gazdasági functiók végzik el munkájokat. Ha azonban egy ország gazdasági kizsákmányolása már előrehaladt, akkor előfordul, hogy egyesek gazdagságra, vagyona tesznek szert, kiknek nem kell többé dolgozniok a mindennapi kenyérért. Ekkor egy roppant nagy horderejű tény áll elő: egy új organum keletkezése, az értelmi élite-é.

Tehát *Novikov* értelmezése szerint az élite természetszerűleg alakul meg a gazdasági osztály kifejlődésével. Azután jellemzi szerző az aristokrátiák árnyoldalait és fogyatkozásait; első sorban az exclusivismust, melyről nézete az, hogy az aristokrácia elzárkozása absurdum, *contradictio in terminis*. Mert ugyanis, ha az aristokrácia nem foglalja magában a nemzet színé-javát, akkor nem érdemli meg nevét.

Érthetőleg az angol nemesség lebeg itt *Novikov* előtt mint eszmény, mint a valóságos aristokratia típusa. Fejtegeti ennek történeti előállítását, ott kezdve, mikor a XVI. század táján a jobbágság lassankint kiveszett Angliában. Ettől fogva a lordoknak nem volt semmi oly privilegiumuk, a mely a tömegeket megbotránkozattatta volna.

Egyébként *Novikov* czikke a történeti és politikai aristokratia megdicsőítése. Jellemző, a mit erre nézve mond, hogy t. i. mint a hogy vannak állatok agyvelő nélkül, de ezek az élet hierarchiájának legalsó fokán állanak, ép úgy vannak aristokratia nélküli társadalmak, de ezek a civilisatio legalsó lépcsőfokát foglalják el. Ha egy társadalom — úgymond — nem bír elég számos élite-tel, bizonyos az, hogy élete nem lesz sem tartós, sem fényes.

Ebből a szempontból tesz összehasonlítást Anglia és Törökország közt, melyek közül előbbi a continens és a szigetek 135 millió négyyszög-kilométernyi területéből 25 milliót mondhat magáénak; a földgömb másfél milliárdnyi lakossága közül pedig 381 milliót. Ez mutatja Anglia életerejét, melyet *Novikov* szerint aristokrátiájának köszönhet. Csakhogy nem szabad feledni, hogy épen nem szükséges, hogy az aristokratia exclusiv, retrograd, önző és korlátolt legyen. Ha ily fogyatkozásai vannak, az csak pathologikus állapotra vezethető vissza s nem normális. Ellenkezőleg szabadelvűnek, haladónak, nyitlnak kell lennie. Aristokrátiájának fogyatkozásai vezették sirjába Lengyelországot is.

*

„A munkavédelem nemzetközi szervezésére“ vonatkozó intézkedéseket s az azzal kapcsolatban szervezendő nemzetközi szolgálat berendezését ismerteti ugyane számban *Curti* képviselő („Un office international pour la protection du travail“).

Mindenki tudja, hogy a munkásosztály májusi ünnepéinek egyik lényeges követelése a nyolcz órai munkaidő. Svájcban azonban egyelőre megelégszenek a tizenegy órai munkanap tíz órára való rövidítésének hangoztatásával. A mi azonban a törvényhozást és hatóságokat visszatartja e követelések teljesítésétől, ez az az alapos aggodalom, hogy ha a törvény tíz órára korlátozná a munkaidőt, úgy képtelenség volna fölvenni a harcot az idegen versenynyel.

Ezért mondta ki egyhangúlag a svájci nemzeti tanács bizottsága is minden politikai pártkülönbség nélkül, hogy a nemzetközi függőség viszonyánál fogva, melyben a termelésnek majd minden ága találtatik, egy ország ipari törvényhozása nem lehet teljesen autonóm s nem mozoghat kénye-kedve szerint. Ehhez képest abban állapodott meg, hogy indítványozni fogja a szövetségi tanácsnak a munkavédelem kérdése nemzetközi szabályozására czélzó tárgyalások újra fölvételét, s ez értelemben tett előterjesztést a szövetségi tanácsnak a szövetség mindkét törvényhozó testülete: a nemzeti tanács és a rendi tanács.

Ehhez a tényhez fűzi *Curti* a munkásvédelem nemzetközi osztályának megteremtése érdekében fölvetett eszméjét. Concentrálni akarná ebben azokat a különböző aspiratiókat, melyeket már a berlini congressus egy góczba gyűjteni igyekezett, hogy azokra nézve a legfőbb nyilvánulati formát jelentse.

Feladatai közé sorozná mindenekelőtt a munkásvédelemmel összefüggő összes törvényeknek és fontosabb hivatalos közleményeknek egy központi hivatal útján leendő összegyűjtését és közzétételét, ide foglalva az iparrendészetre s az asszonyok és kiskorúak védelmére tartozó törvényszövegeket is. Továbbá a munkaidő tartamát s az éjjeli és vasárnapi pihenést az államszolgáltatásban s a közlekedési vállalatoknál (posta, vasút, hajózási vállalatok, lóvasutak, közúti vasutak, távirda, telephon) érdeklő intézkedéseket, a tanonczügy, a gyárak, üzemek és szállítási vállalatok magánjogi felelőssége, a munkáslakások kérdése, az ipari és mezőgazdasági munkások betegség, inség, rokkantság, baleset elleni biztosítása s a munka-kamarák szervezése terén elért eredményeket.

Lényeges feladatául jelöli meg *Curti* egy ily központi szervezetnek a munkásvédelem tekintetében egy évi jelentés szerkesztését a törvényhozói és administratív hatóságok által a rendszer fejlesztése érdekében kifejtett tevékenységről.

Végül a nemzetközi bureau utolsó célját abban látná, hogy évenként vagy minden két évben egy congressus kiindulási pontjául szolgáljon, melyen a parlamentek tagjai s az érdekelt államok delegáltjai alkalmat nyerjenek kicserélni s megvitatni nézeteiket a munkásvédelem kérdéséről.

„A nemzetközi bimetalismus“ kérdésének és történetének is hosszabb czikket szentel a „*Revue politique et parlementaire*“ ez évi június 10-iki számában ***. A bimetalismus atyjának *Fougeirol* nyomán Darius királyt mondja, ki már a birodalmát alkotó hús satrapiában törvényként állapította meg, hogy alattvalói bizonyos adót akár egy drachma arannyal, akár tizenhárom és egy harmad drachma ezüsttel fizethessenek le. Látnivaló ebből, hogy abban az időben az arany és ezüst közötti értékviszony $1 : 13 \frac{1}{3}$ volt.

Azóta azonban a viszony természetesen gyakran változott. Franciaországban sokáig $1 : 12 \frac{1}{2}$ volt, azután $1 : 14 \frac{1}{2}$ lett; Angliában és Németországban $1 : 15 \frac{1}{2}$.

A mint ebből kitetszik, a viszony a kereslet és kínálat természetes törvényét követte. egész azon napig, a midőn bizonyos nemzetek, különösen Franciaország, elhatározták, hogy állandó jelleget adnak az értékviszonynak. A III. évi germinal 18-iki (1795. ápril 7-iki) törvény megszabta, hogy a pénzegység „franc“ nevet vesz föl s az öt frankos darab súlyát 25 ezüstgrammban állapította meg $\frac{9}{10}$ -edrészes nemesfém-tartalommal, azaz 9 rész ezüst és egy rész keverékkel.

Később a XI. évi germinal 16-iki törvény tovább tökéletesítte ezt a rendszert, mikor 20 frankos aranydarabok veretését rendelte el. kilogrammonként 155 darabot, szintén $\frac{9}{10}$ -edrészes finom tartalommal. Ez volt az egy kilogramm arany megállapítása $15 \frac{1}{2}$ kilogramm ezüsthöz.

A szabadveretés megengedett egyidejűleg mindkét fémnél. Minden ezüst- vagy aranyrúd tulajdonosa jelentkezhetett a pénzverdében és a törvény által megállapított veretési költség leszámitásával (6 fr. 70 c. egy kilogramm arannál s 1 fr. 50 c. egy kilogramm ezüsthöz) megfelelő súlyú törvényes pénznemet követelhetett cserébe.

1873. szeptember 6-án azonban a kormány, a közpénztáraknak ezüsttel való elárasztása folytán, elhatározta az ezüst szabad veretésének fölfüggesztését s annak a forgalom szükségéhez mért arányosítását.

Azok között az okok között, melyek e rendszabályt előidézték, Rochaid gróf egyebek közt a következőket sorolja föl:

1. Az ezüst demonetisatiója Németországon, mely 1872-ben az egységes arany-valutát fogadta el.

2. A latin Unio által okozni kezdett nehézségek.
3. Az ezüst-bányák termelésének szünetlen szaporodása.
4. Az észak-amerikai Egyesült-Államok által az arany-
valuta elfogadása az ezüst szabad veretése felfüggesztésével, s a
fém használatának csupán az 5 dolláron alóli fizetésteljesítésekre
korlátozásával. (1873. ápril 12-iki törvény.)

Ily nagymennyiségű ezüstnek a piacra vetése, bárminő elő-
vigyázattal történt is, érthető zavart kellett hogy okozzon. Ezt
a francia kormány arra használta, hogy német rudakat vásárolt
s azokat 5 frankos darabokká verette ki, melyek arra szolgáltak,
hogy részben azzal törleszsze hadi kárpótlás iránti tartozását.

Mindamellet az ezüstkészlet fölszaporodása elleni intézkedé-
sek sikertelenek maradván, Franciaország kénytelen volt 1876-ban
a magánosok számlájára való szabad veretést nemcsak korlátozni,
de egyenesen eltörölni.

Ettől fogva az ezüst ára annyival rohamosabban hanyatlott,
minél nagyobb arányokban emelkedett termelése.

Tudjuk, hogy a bimetallisták később az ezüst e csökkené-
sének tulajdonították minden más árú csökkenését is.

Átmegy aztán a cikk a nemzetközi bimetallisták és az
arany monometallisták két szembenálló táborának ismertetésére.
A mi Franciaországot illeti, a bimetallisták oldalán találjuk az
1895. márczius 23-án Párisban végleg megalakult nemzeti bimetal-
lista ligát, mely áll: 1. a francia mezőgazdák egyesületéből; 2. a francia földművelési és iparegyesületből (Association de l'industrie et de l'agriculture françaises); 3. a mezőgazdaság előmozdítására alakult nemzeti egyesületből (Société Nationale de l'encouragement à l'Agriculture). Ellenben a francia arany-
valutások sorában oly neveket említhetni, mint a most elhalt Leon
Say, Leroy-Beaulieu, Raffalovich, Yves Guyot stb.

A nemzetközi bimetallismus érdekében ez év márczius 17-én
Meline minister terjesztett elő a francia képviselőházban 347 társa
nevében határozati javaslatot, mely lényegében ezeket adja elő:

Tekintve, hogy az ezüst disqualificációjának és szabad vere-
tése felfüggesztésének hármias következménye: 1. hogy az ezüst-
valutás államok: India, Kína, Japán, Mexico ipari vagy mező-
gazdasági belföldi termelése javára roppant védelmet biztosít;
2. hogy ugyanezen országok belterményeinek magas kiviteli prae-
miumot enged; 3. hogy az arany-
valutájú országoknak ezzel lehe-

tetlenné teszi gazdasági téren a versenyt az ezüst- valutájú országokkal — a helyzet orvoslása az arany és ezüst közötti állandó viszonynak a jelenlegi arany- valutás államok között nemzetközi egyezség útján leendő szabályozása által volna elérhető, melynél-fogva az állandó viszony megállapítása után a nemzetközi bimetallismushoz csatlakozva, minden ország megnyitná pénzverdét az ezüst szabad veretésének, mely pénzzé veretve ugyanolyan fizető erővel bírna, mint az arany.

De még tovább mennek a nemzetközi bimetallismus hívei s bebizonyíthatni vélik, hogy a jelenlegi helyzet mellett a depreciált pénzrendszerű országok olcsóbban értékesíthetik Európában terményeiket azzal a beneficiummal, melyet a belföldön forgalomban levő ezüst- vagy papírpénz arannyal való kicserélése hoz magával. Ez tehát valóságos kiviteli praemium. Másfelől ugyanezen nemzeteknél a behozatali cikkek ára az arany- nak az ezüst fölötti agiója egész összegével emelkedik. Ez tehát a belföldi ipar védelme.

Úgyde vannak, a kik ellenkező következtetésekre jutnak e kérdések tanulmányozása után. Így René Brice egy 1894. február 12-én a francia képviselőházban elmondott beszédében nem habozott azon meggyőződésének adni kifejezést, hogy mindazon okok közt, melyek a gabona árára befoly- nak, az ezüst depreciatiója a legcsekélyebb mértékben foly be. Ugyanis kétségtelen bizonyítékát nyújtja annak, hogy a belföldi pénz elérték- telenedése visszahat az árúk előállítási költségeire s így nem eredményezhet kiviteli praemiumot. Világosan bizonyítja a váltó- árfolyam ezen csekély jelentőségét az árak alakulása befolyáso- lásánál a francia gabona jelenlegi helyzete. Ápril 17-én a bombayi gabona Marseilleben raktáron 14 frankot ért 100 kilogrammon- kint, s ugyanekkor a francia gabonát Rouenben csak 17 fr. 50 c.-mel jegyezték. Már pedig a gabona vámja 7 frank lévén 100 kilonkint, a francia gabona, ha árát az indiai gabona ára szabályozná, belföldön 21 fr. 50 c.-en kellene hogy álljon, holott csak 17 fr. 50 c.-en áll. Tehát más tényezők keli hogy itt közbe játszszanak.

Ha tehát a tények vizsgálata meggyőz arról, hogy az árak hanyatlását más okok idézték elő, mint a váltó- árfolyam, kérdés, hogy melyek azok az okok?

A cikk megfelel erre, midőn először is az egyesült észak-

amerikai és az európai államok nagyobb része által elfogadott túlhajtott védvamos rendszerre mutat rá, mely túlermelésre vezet kezdetben az árak önkényes felhajtása által s azután a külföldi piacok elzárkózása folytán keletkezett visszaesés által.

Ily okot lát további sorban az európai iparágak meghonosításában is keleten és az Egyesült-Államokban. Harminczöt év előtt még az Egyesült-Államok számos cikknél Európa tributariusai voltak. De Európa oda küldte emigránsait, gyártási és mezőgazdasági módszereit s ma az Egyesült-Államok nemcsak önmagoknak elegendők, de sőt többet termelnek, mint a mennyit elfogyaszthatnak.

A vén Európának vannak ugyan még tartalékjai, melyek segítségével hosszú időn át folytathatja még a harczot a külföldi piacokkal szemben, különösen ha el van szánva a megtakarítások útjára lépni, melyeknek első föltétele a fegyveres béke politikájá által parancsolt roppant terhek reductiója lenne.

De föltéve, hogy a válság csakugyan olyan intensiv, mint a milyennek állítják, akkor fölmerül a kérdés, vajjon a bimetallismus orvoslást hoz-e a bajra, s megfordítva nem-e inkább súlyosbitja azt?

Ezzel a kérdéssel foglalkozik a cikk utolsó része, midőn Amerika példáját idézi azon veszély illusztrálására, melynek kitette magát, midőn az ezüst cursusát erővel fentartani igyekezett.

1878-ban az ezüstművelet-tulajdonosok pressiója alatt a congressus megszavazta a *Bland billt*, mely a kincstár számlájára legalább évenkénti két millió ezüstdollár vásárlását és veretését határozta meg, tehát évenként 120 millió frankét.

Miután ez a rendszabály nem vált be s az ezüst ára tovább is hanyatlott, az 1890. július 14-én megszavazott Shermann-féle törvény kötelezte a kincstárt a vásárlásokat évenként legalább 1.679,000 kilogrammra emelni, a mi körülbelül 373 millió frank vert ezüstpénznek felel meg.

Mindezen intézkedések daczára az eredmény csak az maradt, hogy az Egyesült-Államok mesterségesen szaporították a termelést, koczkaztatták budgetjök egyensúlyát s csökkentették arany-tartalékjokat, mely 1890-ben 190 millió dollárról 1892-ben 111 millió dollárra fogyott le. Így aztán, nehogy tovább csúszszanak a végzetes lejtőn, 1893-ban kénytelenek voltak eltörölni a Shermann-féle törvényt.

Minden más ország ily helyzetben a kényszer-árfolyamhoz folyamodott volna. Hála kivételes gazdasági forrásaiknak, az Egyesült-Államok becsülettel teljesíthették kötelezettségeiket, eddigelé arannyal váltva be forgalomban levő bankjegyeiket.

Ma az ezüst beözönlése ellen, Franciaország és Belgium példájára, majd minden állam védekezési rendszabályokat léptetett életbe.

Olaszország 1875-en a szabad veretés betiltásával.

Finnland 1877-ben az ezüst- valuta arany- valuta általi helyettesítésével.

Románia 1890-ben a Lei-k demonetizálásával s az arany- valuta elfogadásával.

Tunis 1881-ben a francia érmerendszer behozatalával az egységes arany- valuta alapján.

India 1890-ben az ezüstveretés eltiltásával.

Végül Oroszország és Ausztria-Magyarország is épen most tesz eredményes lépéseket a készpénzfizetések felvételére s a forgalomban levő papírpénzek arannyal való helyettesítésére.

S így a míg Amerika sikertelenül igyekszik fentartani az ezüst árfolyamát, Európa legtöbb állama határozottan arra az útra lépett, hogy ezüst-, illetőleg papír- valutáját arany- valutával cserélje fel.

A bimetallisták tartanak a pénz lehetséges megritkulásától az egyetlen arany- valuta elfogadása esetén. Ezzel szemben cikkünk kimutatja az aranytermelésnek néhány év óta emelkedő irányzatát, s utal a clearing-house-okra, a hol a bankárok közti számadások egyszerű differentiák útján nyernek szabályozást. Franciaországban, de Európa más államaiban is mindinkább hajlandók közeledni a clearing-house forgalomhoz, s fontosabb fizetéseket kizárólag váltók és cheque-ek útján eszközölni. Nincs tehát távol az idő, mikor a pénz csak kiegészítője gyanánt fog szerepelni az üzletforgalomnak.

Végül még egy más, tisztán a francia nemzet szempontjából érvényesített ellenvetése is van a cikknek a nemzetközi bimetallismus rendszere ellen. Franciaországot külkereskedelmi mérlege a többi államok hitelezőjének mutatja évi 800—900 millió frankkal. Megengedhető-e, hogy ez államok ezután ezüstben teljesítsék a fizetést? — kérdi a cikk. Igaz, hogy ez mindegy volna, ha az ezüst fizető erejét épen úgy, mint az aranyét, nemzetközi egyezmény biztosítaná. De — folytatja a cikk — vajjon a nem-

zetek közti egyezmények bírhatnak-e állandó tartammal? A gazdasági téren bizonynyal nem, mert a tarifa-háborúk a legnagyobb elkeseredéssel folynak a politika terén és elég volna egy szikra, hogy általános conflagratiót idézzen elő.

*

Fournier de Flaix a francia bank szabadalma küszöbön álló megújítása kérdéséhez szól hozzá ugyane füzetben. 1897. december 31-én fog lejárni a francia banknak 1805-ben engedélyezett azon szabadalma, hogy 1848-ig csak Párisban, később egész Franciaországban egyedül bocsáthasson ki látra fizetendő, előmutatóra szóló jegyeket. Már 1891-ben a kormány a bankkal tárgyalásokat vezetett be a bank privilegiumának 1920-ig, azaz 23 évre leendő meghosszabbítása iránt a bankstatutumnak némi módosítása s az állam és bank között az adósságra és a kincstárra vonatkozó bizonyos egyezmények alapján, a minő 40 millió ingyenes hitel, s öt éven át (1892—1897-ig) az állam részére fizetendő évi 2 millió, 1898-tól kezdődőleg pedig 2.500,000 frank. Ezt a javaslatot *Burdeau* védelmezte egy külön bizottság nevében, de a közbejött ministerválság következtében a javaslat félretétetett. Különösen socialista körökben a francia bankkal, annak privilegiumával, függetlenségével, sőt részvényesei tulajdonjogával s a bankszabadsággal szemben is bizonyos ellenáramlat keletkezett, s ez áramlattól vezetve, sok politikus elérkezettnek látta az időt Franciaországban egy állambankkal tenni kísérletet, ép úgy, mint a progressiv jövedelmi adóval. Sokan már most azt bizonyítják, hogy az 1897. december 31-ike a francia bank fennállására nézve végzetes terminus, mert ha a bank abban a keretben, melybe statutumai, a törvények, decretumok és szabályrendeletek állították, nem nyer meghosszabbítást az államtól, a felszámolás elkerülhetetlen, már csak azért is, mert az 1803-iki és 1806-iki törvények s az ezekre következett rendeletek, de maguk az 1840. és 1857-iki engedélymeghosszabbítások is nemcsak megmásították a statutumokat, de megfosztották a bankot magántársulati jellegétől is, a mi nem engedné meg, hogy tovább is fennállhasson a kereskedelmi törvény s az 1867-iki törvény feltételei közt.

Nem osztja ezt a nézetet *Fournier de Flaix*. Szerinte az 1897. december 31-ike határidejét jelenti ugyan az állammal kötött egyezségnek, de nem képezi határidejét a társaság fenn-

állításának. Helye nincsen a felszámolásnak, mivel az állam nem részvényes, tehát semmi joga nincs az activákra.

Analog a helyzet az angol bankéval, mely az 1844-iki törvény értelmében 1.800,000 frank évi összeggel tartozik az államnak a privilegium engedélyezéseért és a bankjegyek bélyegilletéke fejében. De ez állandó, kockázat nélküli illetmény és semmi összefüggésben nem áll a bank nyereségével, mely viszont az 1892-iki egyezmény értelmében fokozatos remunerációban részesül, évi 160,000 font minimummal s az alapításakor az államnak előlegezett 11.015,100 font sterling tőke 2 $\frac{1}{2}$ százalékos kamatjával.

Ellenben más függőségi viszonyban áll a német birodalmi és az osztrák-magyar bank, melyek valósággal részesednek a bank üzletében, s melyek közül a német birodalmi bank 1895-ben 5.895.558 frank nyereséget juttatott a birodalomnak.

Említi még a szerző az ellenkező típusú bankok közül a spanyol bankot, mely a kormányval való szoros viszonya daczára teljesen független, s az orosz bankot, mely valóságos állambank s minden nyeresége a birodalmi kincstárba folyik.

Nem így a francia bank, mely csak az 1850. aug. 6-iki törvény által megerősített 1848-iki ideiglenes kormányi rendeletek óta fusionált valósággal a departementalis bankokkal, melyek szintén elnyerték a látra fizetendő, bemutatóra szóló bankjegyek kibocsátási jogát. Ma minde bankok fiókok által vannak helyettesítve. Mult év december 31-én a bank 94 fiókot állított fel és 38 kisegítő irodát, ebből 12-t Párisban. Ezenkívül 128 város van kapcsolatban a fiókokkal vagy kisegítő irodákkal, melyeknek papírjait a bank elfogadja.

Ezután a bank történetére tér ki a szerző, constatálva, hogy az 1870-iki háború után 1895-ig különös mértékben volt észlelhető a felvirágzás, úgy hogy a francia bank a világ első bankjává lön, fölülmúlva még az angol bankot is, mely 125 évig kormányozta a világkereskedelmet.

Most a bank jövőbeli sorsának eshetőségeivel foglalkozik a czikk, bírálgatva a különböző rendszereket. Az egyik áramlat az, mely a francia bank helyébe egy állambankot akar állítani, felruházva a jegykibocsátás privilegiumával. A második nézet minden monopolium eltörlését hangoztatja, teljes forgalmi bank-szabadsággal, a szükséges garantiák mellett. A harmadik eset a

bank privilegiumának meghatározott időre, méltányos föltételek mellett való megújítása.

Minde nézetekre az író megjegyzése az, hogy igazi állambankról ez idő szerint csak egyről lehet szó: az orosz bankról; de kétséges, hogy fentartható lesz-e ez is, ha Oroszország papírpénz-rendszeréről áttér az ércz- valutára. Igaz, hogy Svájcban is, mely eddig a bankszabadság híve volt, rebesgetni kezdik egy állambank felállítását jegykibocsátási monopóliummal. De Svájcban szegény és kicsiny területe van, melynek lakossága a 12-ed részét sem teszi Franciaország lakosságának.

Szilárd meggyőződése *Fournier de Flaix*-nek, hogy Franciaországban az állambank eszméjének hívei, titkos barátai a papírpénznek, csak titkolják eddig terveiket, reményeiket. De még egy közönséges állambank is papírpénz nélkül, a hitelforgalomhoz mért aranyfedezettel, nehezen lenne megvalósítható Franciaországban s veszedelmet képezne, mert a socialistáknak a radicális pártra gyakorolt befolyásával kikerülhetlenül papírpénz-rendszerre vezetne. A mi a bankszabadságot illeti, annak napja még nem jött el Franciaországban, bár el fog jönni. Ez idő szerint csak Franciaország hitelének s az alapjául szolgáló intézményeknek megóvásáról lehet szó.

Mindezeknél fogva *Fournier de Flaix* habozás nélkül ajánlja a bank privilegiuma megújítását 23 évre, 1920-ig, a bank által elvállalt módosítások mellett, melyeknek lényegesebb pontjai a következők:

1. Hitelképes mezőgazdasági és más szövetkezetek váltóinak és más kereskedelmi papírjainak leszámítolása, még pedig oly kiterjesztéssel, hogy a bank 120 napi lejáratra számítja le a hitelképes mezőgazdáknak két vagy három aláírású papírjait. E concessio a Franciaországban 14—16 milliárdot képviselő mezőgazdasági termelésnek annál indokoltabb, mert a spanyol bank is 120 napos lejáratot enged a mezőgazdasági hitelnek, a Reichsbank pedig két aláírás mellett is elfogadja a gazda váltóját.

2. Az államnak előlegezett 140 millió kamatainak megszüntetése, a kincstári kibocsátványokban való ingyenes közreműködés.

3. A 18 kiegészítő irodának fiókká változtatása, melyek száma ekkép 112-re emelkednék, s 30 új városban 30 kiegészítő iroda létesítése.

4. A kamatláb 5⁰/₀-on felüli emelkedéséből származó nyereségnek a tartalékalaphoz csatolása.

5. A 100 frankon felüli osztalékból származó fölöslegnek szintén a tartalékalaphoz csatolása, úgy hogy az államnak 1920-ban a tartalékalap feléhez lenne igénye.

9. Az igazgatóságban a gazda-elemnek tér nyújtása s a bankban uralkodó internacionális szellemnek gyöngítése.

Míndezek mellett a módosítások mellett különösen a socialistapárt fejei: Milleraud és Camille Pelletan törtek lándzsát. Előbbi, miután kiemelte az osztalékok túlságos magasságát, az internationalismus túlnyomó befolyását, a statutumok szűkkeblűségét s az egész intézmény bourgeoisismusát, jelezte az ingyenes kölcsönhitel aerája előkészítésének szükségét, tekintve, hogy a francia bank közintézet, mely az államé, helye van tehát annak, hogy belőle igazi nemzeti bankot csináljanak.

* * *

Eichthal, ugyancsak a „*Revue politique*“ május 10-iki füzetében Tocqueville nagy hírre vergődött könyvét: „A demokratia Amerikában“ bírálja és fejtegeti azzal a kritikai látkörrel, mely méltó a hírneves munka szerzője nevéhez. Tocqueville először mondta ki, hogy az egyenlőség nem szükségképen vonja maga után a szabadságot, mert az egyenlőség ép oly könnyen alkalmazkodik az egész nép souverainitásához, mint egyetlen ember abszolút hatalmához. „Van egy férfias és jogos törekvés az egyenlőségre, mely arra ösztönzi az embereket, hogy mindnyájan erősek és becsültek akarjanak lenni. Ez a törekvés arra irányul, hogy a kicsinyeket a nagyokhoz emelje fel. De létezik az emberi nemnél az egyenlőségnek egy elfajult ösztöne is, mely arra indítja a gyöngéket, hogy az erőseket saját színvonalukra rántsák alá, s mely arra szorítkozik, hogy az emberek jobban szeressék a szolgaság egyenlőségét a szabadság egyenlőségénél“.

„Valóban az egyenlőség két irányt eredményezett. Az egyik az embereket egyenesen a függetlenségre vezeti s őket hirtelen az anarchiáig sodorhatja; a másik hosszabb, rejtettebb, de biztosabb úton kalauzolja a szolgaság felé. A népek könnyen meglátják az elsőt s annak ellentállanak; a második felé észrevétlenül hagyják magukat ragadtatni.“

A szabad népek erejét Tocqueville a községben látja rejleni. Nem véletlen tehát, hogy a községen kezdi az amerikai demokratia jellemzését. Községi intézmények nélkül — mondja — egy nemzet adhat magának szabad kormányt, de nem bír szabadságszellemmel. A társadalom testébe megvonult despotismus előbb-utóbb felszínre kerül.

Hozzáteszi azt is, hogy a községi szabadság úgyszólván daczol az emberi erőfeszítéssel. Ritkán teremthető meg, önmagától születik. Európa összes nemzetei közt egy sincs, a mely ismerje.

A községi decentralisatióval szemben azonban nem engedi át magát illúzióknak. Először is az administratív decentralisatióval szembe a kormányzati centralisatiót állítja. Oly megkülönböztetés ez, melyre súlyt fektet, s melyet szem elől tévesztettek abban a lelkesedésben, melyet a decentralisatio áldásairól rajzolt képe keltett.

„A centralisatióknak — úgymond Tocqueville — két teljesen különböző neme van, melyeket fontos dolog jól felismerni. Bizonyos érdekek a nemzet minden pártjával közösek. Ilyen az általános törvények kiformalódása és a nemzet viszonyai a külföldiekhez. Más érdekek a nemzet bizonyos részeit érdeklik, mint a községi vállalkozások. Ugyanegy helyen, vagy ugyanegy kézben összpontosítani az előbbieket intézését annyi, mint kormányzati centralismust létesíteni. Ugyanoly módon concentrálni a második sorban említett ügyek intézését annyi, mint administratív centralisatiót teremteni meg. A centralisatio e két neme egymást kölcsönösen támogatja, egymást hozza magával, de nem hinném, hogy elválhatatlanok lennének. Részemről föl nem tudnám fogni, hogy egy nemzet élhessen s különösen virágozhasson erős kormányzati centralisatio nélkül. De azt hiszem, hogy az administratív centralisatio csak a nemzetek elpetyhüztésére szolgál, melyek azért vetik magukat alája, mert szűnet nélkül csökkenteni törekszik köztük a községi szellemet.“

Montague a helyhatósági administratio rendszereit Amerikában három typusra osztja: *Township*, megyei és közvetítő rendszerre. Majd minden államban meg lehet találni a *Township* vagy a *County*-rendszert. A közvetítő rendszerrel újabban tettek kísérletet, hogy a két régiebb typus előnyeit párosítsák. Tökéletes *Township* csak Új-Angliában létezik, tiszta *County*-rendszer pedig

délen. Montague azt is hozzáteszi, hogy Tocqueville a legjobb képet rajzolta a Townshipról.

Eichthal szerint azonban Tocqueville nem oldotta meg teljesen a problémát, azt tudniillik, hogy egy demokráciában létezhetik-e erős központi kormány, mely függetlenül intézi az általános érdekeket s hasonlóan független és erős helyhatóságokat tűr meg maga mellett. A gyakorlat mindenütt azt mutatta ki, hogy e kettő nehezen összeegyeztethető. Az adminisztratív hatalom feladata a központi hatalom intézkedéseit alkalmazni, s annak, hogy ez valóságos hatalom legyen, első föltétele, hogy akaratát végrehajthassa, még akkor is, ha ellenkeznek a helyi érdekekkel és érzelmekkel. Hogyan történhetne ez meg, ha ezek a népsouverainitás oly kifolyásait jelentik, melyek följogosítva hiszik magukat a nemzeti kormány parancsainak ellenszegülni?

Ebből azt következteti *Eichthal*, hogy a Tocqueville által föltételezett ténsorozat megfordítandó és a decentralisációnak nem a községből kell kiindulnia és az államnál végződnie, de az államból indulnia ki és a kormányzati központtól terjednie kifelé, és pedig nem mint a helyi elemek abszolút joga az autonómiára, de mint kedvező politikai föltétel a nemzet fejlődésére, mint méltányos és előnyös felosztása a functióknak és felelőségeknek.

Még egy erős fékét látta Tocqueville a szabadság elnyomásának a demokráciákban, az államtól független valláson s a községi élet szabadságán kívül a birói hatalomban. Ennek természetét az amerikai Egyesült-Államokban a foederalis kormány és a többi államok hatáskörének, souverainitásának megosztásából fejtette ki. Ugyanis az államok kormányainál maradt a közönseges jog, a foederalis kormánynál a kivételes jog. De mivel előre látszik, hogy a gyakorlatban kérdések merülhetnének fel e kivételes jog szabatos határaitra vonatkozólag, s mivel veszélyes lett volna e kérdések eldöntését maguk az államok által alkotott rendes bíróságokra bízni, tehát egy foederalis fötörvény székét, egy egyetlen bíróságot teremtettek, melynek egyik feladata volt a versengő kormányok között föntartani a hatáskörök megosztását, úgy a mint az alkotmány azt megállapította.

Így alakult meg a birói szervezet fejeként az a legfőbb bíróság, mely kezdetben csak arbitrage szerepre rendeltetve a csaknem souverain államok között, ezen szerepre való tekintettel jelentékeny hatáskörrel és függetlenséggel ruháztatott fel. Ennek

szolgálnak garantiáit: tagjainak a senatussal egyetértőleg az elnök által való kinevezése, elmozdíthatatlansága, magas javadalmazása s a bírának a legjelesebb jogászok közül választása, mind megannyi körülmény, melyek a főtörvényszéket általán tiszteltté s a pártok fölött állóvá tették.

Az alkotmány, mint minden hatalom eredete értelmezésének a bíróságra való ruházása — jegyzi meg Tocqueville — egyértelmű lett volna a főhatalomnak ráruházásával, ha a correctivum nem találtatott volna meg a politikai testületek azon jogában, hogy az alkotmányt módosíthassák. „Az amerikai alkotmány nem tekintetik megváltoztathatlannak, mint Franciaországban, de módosítható a nép akaratából, a megállapított formák mellett. A nemzet, alkotmányát megváltoztatva, mindig engedelmességre kényszerítheti a bíróságokat.“

Ismerjük a birói szervezetben azóta történt radicális változásokat: a bírának általános szavazatjog alapján történő választását csaknem minden államban, a bíróságok gyakori följújtását, a birói, politikai és közigazgatási tisztviselőkre alkalmazott hivatali turnus rendszerét. De Tocqueville különösen az esküdszéktől várta az igazságszolgáltatás mélyreható reformját, habár ez intézményt is ékesszóló általánosságok fátyolán át látja. Főkép a polgári esküdszékben hitte ő a szabadság védőpajzsát, azt az iskolát, melyben a polgárok ítélkezési szellemet és szokásokat sajátítanak el, s mely legjobban előkészíti a népet a szabadságra, s hol megtanulnak tisztelettel viseltetni az ítélt dolog és a jog eszméje iránt.

Annyira megy Tocquevillenak az elragadtatása a birói intézmény ezen alkotmánykiegészítő szerepe fölött, melynek alapján a főtörvényszék csak újabban is a progressiv jövedelmi adótól mentette meg az Egyesült-Államokat, alkotmányelleneseknek declarálva azt, hogy így kiált fel: „Vigyázzanak, mert egy oly választó hatalom, mely nincs alávétve birói hatalomnak, előbb-utóbb minden ellenőrzést leráz magáról. A birói hatalom kiterjesztése az államban kell tehát hogy correctivuma legyen a választó hatalom kiterjesztésének. Ha a kettő nem jár együtt, az állam végre is szolgaságba vagy anarchiába süllyed.“

Épen így nyilatkozik a demokratikus souverainitás veszélyeiről is, s az egyszerű számbeli majoritások mindenhatósága ellen. „Kárhözatosnak és gáncsolandónak tartom azt a tételt, hogy kormányzat dolgában egy nemzet többségének joga van

mindent tenni. Ha föltehetjük, hogy egy mindenhatósággal felruházott egyén visszaélhet ezzel ellenségeivel szemben, miért ne tehetnék fel ugyanezt egy többségnél? A mi engem illet, a mindenhatóság jogát, melyet egyetlen embertársamnak meg nem adnék, nem fogom megadni többnek sem.“

*

Nevezetes tudományos vállalkozásról számol be tovább a „*Revue*“ ugyanezen száma olvasóinak.

A brüsseli tudós társaság palotájának két kicsiny terme a társadalmi tudományoknak van szentelve. Alapítója egy *Solvay* nevű nagyiparos, s jól felszerelt könyvtáron, bibliographiai intézeten kívül az évkönyvek, repertoriumok egész gyűjteményét öleli fel.

Nagyérdekű tanulmányoknak szolgál újabban ez az intézet kiindulási pontjául, melyeknek megpendítője maga Solvay s melyek korszakot alkothatnak a társadalmi reform terén. Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy fokozatosan megvalósíttassék az, a mi minden társadalmi reformterv főczélja kell hogy legyen, hogy t. i. mindenkinek hasznára az emberi erő maximális hozadéka állapíttassék meg.

Ezen cél eszköztét két formában képzei Solvay, t. i. az örökösödési adó formájában és a pénz mint csereeszköz eltörlése formájában. Megjegyzendő, hogy az örökösödési adót az öröklés teljes eltörlésével egyértelmű *progressio* alapján véli keresztülviendőnek, a pénz eltörlése alatt pedig minden adásvételi üzlet beszüntetését érti, mely a pénzforgalmon alapul, s egyáltalán a kereskedésnek *truc*-rendszerrel való helyettesítését veszi célba.

Az új rendszer alapgondolata az, hogy az állam legyen a köznek egyetlen bankja; jövőben tehát minden polgárnak meglesz a maga bankárja s elszakítani magát a banktól annyit teszen, mint magát az életből kiküszöbölni.

Először is az állam számvitelében minden polgárnak egy nyílt számla áll rendelkezésére. A polgár *activája* a számla élére iratik, s ezen *activához* képest kapja meg mindenki élvezeti avagy hitelbárczáit, melyek segítségével kell hogy fedezze minden szükségletét, minden szeszélyét.

E bárczák alapján az egyes résztvevőknek engedélyezett

activa bizonyos meghatározandó arányban mindig alatta maradna azon valóságos activának, melyre az államnak, mint központi bankárnak fedezete van. Így egy adott vagyont az állam bárczák alakjában azon egész vagyon hét-, nyolcz-, kilencz-, tizedrészének megfelelő hitellel dotálna. A fizetésen kívül más jövedelemforrásokkal nem rendelkező munkadíjasok ideiglenesen blanco bárczák-kal láttatnak el. A hitelesen igazolt bevételek és kiadások följegyzéseivel betöltött blanketta szolgálna alapjául az arányos hitelnyújtásnak.

Solvay ezen eszméjét a bárczák rendeltetése tekintetében következőleg fejti ki tovább elvbarátja, *Emile Vandervelde*.

Tegyük föl, hogy a könyv két rovatra van osztva: kiadásokra és bevételekre. Ezenkívül minden polgár egy változó számú bélyegzöt kapna, személyazonosságának könyve adataival egybehangzó állandó jelzetével ellátva, minők: személyes száma, községe, megyéje, országa kimutatása. Egy adásvétel esetén a vételösszeg liquidálása következő módon történik. A vevő fölbélyegzi az eladó könyvének bevételi rovatát, míg ez utóbbi a vásárló könyve kiadási rovatát bélyegzi föl.

Az általunk felbélyegzett könyv az eladóé s az ő birtokában marad. Ez képezi az átszolgáltatott árú elismerésével pénztárába befolyt eladási árt. Ellenben a szállító által felbélyegzett könyv a mi hitel- vagy élvezeti jegyünk, ez vagyonunkban az állam részére engedett hitelt képez, mely a maga részéről adóságunk kifizetésére van kötelezve.

Ugyanis az történt, hogy kiadásunk összegét a bankadó állam a szállító activájára írja s ezen activára szállítónk oly arányos hitelösszegekben részesül, melyek segélyével ő is bevásárolhatja nyers anyagait, fogyasztási czikkeit.

Tehát minden polgár eladó és vevő lehet egy személyben. A könyvek kettős rovatra vannak osztva a számvitel egyszerűsítése s az állandó ellenőrzés kényelme érdekében. Az állam által a polgároknak engedett hitel mennyisége minden könyvecske első oldalára van vezetve. A bizalmatlan eladó, kinek kezében lesz könyvecskének, kinek módjában lesz azt általvenni és ellenőrizni, kitől sohasem tagadhatjuk meg könyvünk átadását — tekintettel a felülbélyegzési eljárásra — mindig abban a helyzetben lesz, hogy vagyoni állásunkat mérlegelheti, ép úgy igénybe vett, vagy a vásárlás és eladás, a bevétel és kiadás, a nyereség és

veszteség folytonos hullámozása közt consolidált hitelképességünket is figyelemmel kísérheti. Nehéz lesz ki nem fizetni az embernek szabóját. Minden ügylet nyilvánosan megy végbe. Az anyós tudni fogja, vöm uram hányszor jár el a balletbe, s hány cotelette-t fogyaszt.

Viszont az állam, mint főintéző, az év végén vagy az év folyamán az érdekeltek által benyújtott könyvecskéket hivatalában gyűjti föl s az összehasonlítások, matematikai kiszámítások egész tömkelegéből állapítja meg minden polgárnak vagyónmérlegét. Ebből következik, hogy az örökségre kivetett egyetlen adó is lehetővé válik, s a kijátszás teljes elkerülésével fedezni lesz képes a kincstár minden szükségletét.

Hozzáteszik még a reform mellett erősen kardoskodó Solvay és Vandervelde, hogy e terv megvalósításával a forgalom is végtelenül megkönnyül és megtöbbszöröződik, a munkabérek vásárló ereje jelentékeny arányokban fog növekedni s az adóteher megszűnnék ólomsúlylyal nehezédni a munkásnép zömére. Nem huny szemet Solvay más fenyegető nehézségek előtt sem, a milyen a munka, a szorgalom, az emberi erők megfeszítésének csökkenése és elpetyhüdése volna az örökösödés eltörlése esetén, a tőkéknek a külföldi piacokra vetése egy fiskalis forradalom következményeként, más felől a vagyon elvesztegetése, mely azon arányban fenyegetne, a mely arányban az „à fonds perdu“ elhelyezések szaporodnának: továbbá az egyenes adó elégtelensége egy bizonyos határon túl s az egyenes adó túlhajtása által elősegített kijátszási rendszer. Mindezekkel számot vet Solvay, de nem tartja oly komoly bajoknak, melyeknek leküzdését ne lehetne idővel reményleni. A mi azonban legvégtetesebb az egész rendszerben, az az egyéni jogosult szemérem folytonos megsértése a legnagyobb fokú nyilvánosság által, melyben az ember egész élete egyetlen arithmetikai formulában lesz föltárva. Csak egy könyv vásárlása is mennyire zavarba hozhat, ha ezen ügylet nyilvános bizonyítása kétszeri hitelesítés által bárki előtt fölfedheti annak a tanulmánynak, annak a véleményárnyalatnak irányát és tárgyát, melyet az embernek oka lehet erkölcsi, illedelmi vagy magán-tekintetekből eltitkolni.

Mindez komolyabb dolog, mint a minőnek látszik. Az egész rendszerben a rendőri szellem diadalmaskodik. S tényleg Solvay is érzi reformjának ezt a fogyatkozását, csakhogy erényt akar

csinálni a kényszerűségből s úgy ajánlja a rendszert, mint a mely „kitünő eszközt adná a gyanús személyek ellenőrzésének“.

Azonban Solvay eszméjét mégsem ily szélsőségből kell megítélni. A rendszer gyakorlati oldala komoly figyelmet érdemel. Kevés collectivista program van, mely ily előrelátással lenne fölvetve, megfontolva. Solvay terve a társadalmi logika leg-tökéletesebb typusa, melyet, mielőtt a tudomány ítélete alá bocsátottak volna, előbb a tettek, a cselekvés emberei formuláltak. A proportionalismusban, mely az egész rendszer magva, a társadalmi igazságnak egy magasabb gondolata lappang. Ennek ki-vihetősége adja próbáját az egész rendszernek.

Solvay nem is habozott, eszméjét egy kis csoport belga sociologusnak bocsátani át bővebb kifejtés és alkalmazás végett. E célból 50,000 franknyi összeget tett le három évre egy elő-készítő bizottság kezébe, melynek tagjai Hector Denis, Guillaume de Greef, Emile Vandervelde és mások. Így alakult meg 1894. évben a társadalmi tudományok akadémiaja, előre kitűzött czéllal, meghatározott időtartammal, mely miután elkészítette rövid sum-máztatást munkatervének, egy külön könyvtár és nemzetközi bibliographia szervezéséhez fogott, oly célból, hogy összegyűjtse, osztályozza és katalogizálja a gazdasági vagy társadalmi kérdésekre vonatkozó bármely nyelven írott documentumokat s az ide-vágó közleményeket, congressusi jelentéseket, parlamenti jegyző-könyveket stb.

Azonkívül conferentiák tartását is kilátásba helyezik az intézet keretében, melynek még egy évi fennállása van. Akkor befejezést nyernek az előtanulmányok s a társadalmi transformismus elve egy nagy lépéssel haladt ismét előre, ha mindjárt nem is fogja elérni azt a célt, melyet első sorban tűzött maga elé: a pénzrendszer teljes eltörlését.

*

„A két évi szolgálat és a hadsereg“ — e cím alatt fejt ki *Claretant* ugyane füzetben nézeteit Európa jövőjének e nagy kérdéséről, azok után a számos viszontagságok után, melyeken Franciaországban a katonai szolgálat szabályozása keresztült-ment. Tudva van ugyanis, hogy a francia nemzet a rettenetes katastrofa hatása alatt, mely a német háborúban érte, minden áldozatra készen elfogadta az ötéves szolgálati időt az egy évi

önkéntességgel. De alig mult el a csapás, az egyéni érdekek győzedelmeskedtek, az egyenlőségi szellem is meghallgattatást követelt, s így jött létre az 1889. július 5-iki törvény, mely a a szolgálatot három évre reducálta, egyúttal azonban eltörölte a föltételes sorozást s még az 1872-iki törvény fölmentvényeit is.

Most a francia törvényhozást újabb katonai reform foglalkoztatja, mely *Jung* tábornoknak 1894. novemberében tett indítványára egyforma két évi szolgálatot akar a hadseregben behozni. Az elv, mely a törvényhozó előtt lebeg, itt is a teljes egyenlőség elve a véradó tekintetében. Tehát nem kell az 1872-iki törvény által elfogadott egy évi föltételes besorozás, ellenben rámutat a javaslat indokolása Németország példájára, mely midőn két évre reducálta a szolgálati időt s midőn a hadsereget a nemzet iskolájává tette, csak az államtudomány, a sociologia magasabb elveit tartotta szem előtt, hogy t. i. lehető legtöbb katonailag és főleg *egyöntetűen* képzett elemet nyerjen a hadsereg számára.

A mi ez utóbbi követelményt illeti, Claretant azt veti ellen, hogy hiszen a német katonák sincsenek egyöntetűen képezve. A gyalogosok két évet szolgálnak; a lovasságnál és lovas tüzérségnél három évig maradnak a zászló alatt. Az egészségügyi csapatok 1—2 évig terjedő szolgálatot tesznek, a vonatcsapatok csak hat hónapot, végre a tanítók csak egy évi szolgálatra vannak kötelezve, a protestáns lelkészek tíz hétre, a katolikus lelkészek hét évi haladékat kapnak, s ha fölszentelt papokká lesznek, a tartalékba osztatnak. Az egy évi önkéntesség is érvényben van.

A két évi szolgálatra vonatkozó francia törvényjavaslat most gyökeresebben akarja az egyöntetűséget keresztülvinni. Eddig voltak francia katonák, a kik az 1889-iki újonczozási törvény 21., 22., 23. paragrafusai értelmében egy évi szolgálatot teljesítettek. Most ezeket is két évi szolgálat alá akarják vetni.

Egyéb rendelkezéseit az 1889-iki újonczozási törvénynek csak részben módosítja, részben érintetlen hagyja az új javaslat. Így azt a jelenleg érvényes intézkedést, mely kizárja a hadseregből a megbecstelenítő büntetést szenvedett egyéneket. Hallgat a javaslat azokról a katonákról is, a kik eddig bizonyos büntetendő cselekmények miatti elítéltetés alapján az afrikai könnyű gyalogsághoz osztattak be, valamint arról sem szól, hogy az egész fegyveres erő katonai törvények alá lesz-e vetendő ezután is, mint

most? vagy pedig a fegyveres rendőrség és csendőrség a községek hatáskörébe utaltassanak? Nem említi az új javaslat a naturalizáltakat, kiket pedig a jelenlegi törvény fölvesz a francia hadseregbe, s végre igen számos lényeges kérdést, így a tartalékosok szolgálati viszonyait, az önkéntes szolgálatot, sorozó bizottságokat is a rendeleti úton való szabályozás körébe utalja.

Mindezeket a részletes kérdéseket nem érintjük itt, a midőn a szolgálati idő nagy elvi kérdése körül foly a harc. Minket különösen az a mód érdekel, a mint Claretant a két évi szolgálati idő ellen határozott állást foglal, hivatkozva a német hadügy-minister, Bronsart von Schellendorf szavaira, a ki nyíltan beismerte, hogy a két évi szolgálati idő beválásának csak egy nagy háború lehet a próbaköve.

Különben is — folytatja Claretant — a német kormány csak végső szükségében szánta el magát a két évi szolgálatra, miután előzetesen a leghatározottabban tiltakozott ez ellen, attól tartva, nehogy a hadsereg értéke szenvedjen csorbát e miatt. Elfogadta, mivel e látszólagos concessióval kellett megvásárolnia a Németországtól követelt újabb áldozatokat, s mert ebben nagyobb számú legénység kiképzetésének látta biztosítékát. Ismeretes ugyanis, hogy Németország nem képezhetette ki eddig egész contingensét. a katonai szolgálat alól számosan kibujtak. Ellenben Franciaország 1889 óta egész contingensét kiképezi, neki tehát nincs mit nyernie a cserén.

Nem kevésbé tarthatatlanok a két évi szolgálati idő mellett az egyenlőségi szellemből meritett érvek. A mezei munkás, a ki aránylag kellemes és kényelmes két évi élet után ragadja újra kezébe a kapát, csak csekély áldozatot hoz hazájának, holott a szegény tanuló, ki tanulmányait kénytelen hosszú időre megszakítani, pályáját áldozza fel.

De továbbá a szolgálati idő tartama nem is bír befolyással a hadi állományra, ellenben befolyással bír a békeállományra. Ezt bizonyítja be további fejtegetéseiben Claretant, kiszámítva, hogy normális körülmények közt a két évi szolgálat a békeállományt 72,740 emberrel, azaz körülbelül 16°/_o-kal apasztaná. Mi több, a legénység kiképzése sem nyerne semmit. A szolgálat már is oly rövid, hogy a kiképzés sohasem éri el azt a maximumot, melyen túl stagnálnak lehetne mondani. S ezt következőleg bizonyítja be Claretant. 100 ember közül ma 70 három

éves, 30 pedig egy éves. Ez összesen 240 kiképzési évet ad, holott a két éves szolgálati idővel csak 200-at adna.

Bármerről forgassák is hát, a két évi szolgálati idő mivel sem igazolható. Azzal az elviselhetetlen szigorral, mely a fölmentések eltörlésével járna, s mely a két évi szolgálat kikerülhetetlen corollariuma, csak az egyenlőségi törekvésnek kedvez, de az ország el nem fogadhatja. Az igaz, hogy a két évi szolgálat csökkentené a budget terheit, de, mondja Claretant, misem könnyebb, mint a tetteges állomány rovására költségmegtakarításokat eszközölni. Erre minden újonczozási rendszer alkalmas. Sőt a két évi szolgálatnak itt is hátránya az, hogy a budgetet gyors rázkódásoknak teszi ki, mikor az évi létszám fölemeltetik. Albrecht főherczeg szavaival végzi a cikket, ki midőn az osztrák hadsereg hanyatlásának okait kereste, azt abban találta meg, hogy „a császári királyi hadsereg — úgymond — 1816-tól 1830-ig csak *adminisztrálva* volt.“

*

Franciaország pénzügyi rendszerét ismerteti *Leon Salefranque* a „*Revue*“ egy következő cikkében, bevezetéseül a folyóirat egy új rovatának, mely a költségvetési és pénzügyi kérdéseket szándékozik felölelni. Ez az első rész a francia állam bevételeit állítja össze, az utolsó, 1893. évi zárszámadások alapján, hat rovat alá foglalva az állam bevételeit a következő címek szerint:

I. Egyenes adók. II. Közvetett adók. III. Állami monopoliумok és vállalatok jövedelmei. IV. Állami jószágok jövedelmei. V. A költségvetés különféle bevételei. VI. Átmeneti bevételek.

Mіндеzen rovatokat két főcsoport alá foglalja, a szerint, a mint adóból eredő bevételek, vagy nem adóból eredő rendes bevételek.

Az előbbiekhöz tartoznak mindenekelőtt az egyenes adók, négy cím alatt, nevezetesen: a földadó, a személyi ingó-adó, az ablak- és ajtó-adó, a kereseti adó.

A földadó Franciaországban nem képez külön adónemet a házadótól, mely utóbbi a lakóházak tiszta jövedelme alapján számítatik ki, akár a tulajdonos foglalja el, akár pedig másokkal lakatja ingyenes vagy terhes címen. E tiszta jövedelem a bérjövedelem tíz évi összege alapján állapítatik meg, az érték egy negyedrésze levonásával a fentartási, javítási és romlási költ-

ségekre; gyárak-, műhelyek-, malmoknál pedig egyharmad levonásával.

A tulajdonképeni földadó Franciaországban 50.035,159 hektárra terjed ki, melyek 8.454,218 birtokos által bírt 151 millió 091,992 parcellára vannak osztva. Összes adóhozadéka a földadónak 1830-ban 246·5 millió, 1869-ben 318·3 millió, 1893-ban 392·1 millió volt.

A személyi ingó-adó egyazon község minden lakói közt egyenlő s három munkanap értékének felel meg. Minden községben a közgyűlés a prefet javaslatára állapítja meg évenként a munkanap átlagos értékét, de nem szabhatja azt 0·50 centime-nél alacsonyabbra, sem 4 fr. 50 c.-nél magasabbra.

Az ingó-adó a személyes lakásra rendelt helyiségek bérértékére van alapítva, s ennek alája van vetve minden bútorozott lakás, akár a tartózkodáshelyen, akár más községben. Még akkor is fizetendő, ha a tulajdonosnak házbér nem fizettetik, tekintet nélkül arra, hogy a bútorok a lakó tulajdonai-e vagy nem. Az sem szükséges, hogy egy lakást tényleg lakjanak, elég ha be van bútorozva, s ha rendelkezésre vagy használatra tartják fenn.

1830-ban a személyi ingó-adó 41·3 milliót hozott, mely szám 1869-ben 90·3 millióra emelkedett, 1893-ban pedig 155·8 milliót ért el. A jövő évi költségvetésben ez adónem az ajtó- és ablak-adóval együtt már a 156·9 millióra előirányzott általános jövedelmi adóval helyettesítettik.

Negyedik helyet foglal el az 1791-ben behozott, 1793-ban eltörölt, de a IV. évben (1795) újra helyreállított s a VII. évi brumaire 1-i törvény által végleg rendezett kereseti adó. Ezt minden francia vagy idegen tartozik fizetni, ki Franciaországban a törvény által felsorolt kivételekbe bele nem foglalt kereskedést, ipart vagy más foglalkozást űz.

Az egyenes adókkal hasonnemű adók közé sorozza a czikk az 1893. ápril 28-iki törvény alapján behozott kerékpár-adót, mely 10 frankban van megállapítva, de évről-évre többet hajt s 1897-re már 3·3 millióra van fölvéve, a melyből 2·6 az államot, 0·7 a községeket illeti. Ilyen még az 1871. szept. 16-iki törvény által teremtett tekeasztal-adó s az ugyanazon törvény alapján a clubbók, casinók, egyletek tagjaira a tagdíjak arányában kivetett adó. Kivételt képeznek ez alól a jótékonyági és segélyegyletek, a tudományos, irodalmi, gazdasági és zeneegyesű-

letek. Ez adó hozadéka 1898-ban 1·4 millió volt. Végre az 1893-ik évi zárszámadásokban két millióval szerepelt hadmentességi adó.

Mint külön adónemek tárgyalatnak az állami felügyeletnek inkább díjait képező következő ellenőrzési illetékek, ú. m.: gőzgépek próbája utáni, gyárok és ásványvíz-raktárak felügyelete utáni, továbbá súly- és űrmértékek, szesz- és sűrűségmérők hitelesítési, gyógyszer-tárvizsgálati stb. díjak és a bányailletékek.

Második nagy csoportot képeznek a közvetett adók s ezek között, mint első főosztály, a jogilletékek és díjak, melyeknek tárgyai rendkívül különbözők s csak formailag függenek össze. Következő kategoriákat különböztet meg ezekben a szerző: Átruházási illetékek, terhelő czímen (adásvétel és csere), vagy ingyenes czímen (ajándékozás, örökösödés). Amazok ismét ingó értékekre, ingókra és ingatlanokra vonatkozhatnak.

A mi az ingó értékeket illeti, minden értékpapir-üzlet, kivéve az állami járadékpapirokat, helyet ad az üzlet tárgyát képező érték utáni átruházási illeték fizetésének, leszámításával a még hátralékos fizetési részleteknek.

A közvetett adók második fejezete alatt foglaltatnak a jogilletékek és díjak, illetékegyenértékek, fokozati, százalék és jelzálogilletékek, utóbbiak bejegyzési és átíratási illetékekre ágazva; a harmadik fejezet alatt a birói illetékek, peres és perenkívüliek, melyek közül az előbbieket 1830-ban 9 milliót, 1869-ben 12·3 milliót, 1890-ben 20·8 milliót eredményeztek, végre 1890-ben 17·2 millióra estek alá; míg az utóbbiak az 1897-iki költségvetésben 23·4 millióval szerepelnek.

Jönnek aztán a különféle bevételek címe alatt a birság-pénzek (egy millió), eljárási költségek (500,000 fr.) stb., s végül, mint a közvetett adók második nagy osztálya, a bélyegadó, mely — beleértve a hirdetménybélyegeket, bélyeges fuvarleveleket, a francia és idegen értékpapírok bélyegilletékeit — 1893-ban összesen 162·2 milliót tett ki, s 1827-re 175 millióval van fölvéve.

Az 1893. április 28-iki törvény egy új adót hozott be a tőzsdeműveletekre, mely szerint minden tőzsdeügylet, melynek tárgya ingó értékek vétele vagy eladása, készpénzfizetésre vagy határidőre, 1000 frankonként 5 centime illeték alá vettetik, report-üzleteknél $2\frac{1}{2}$ centime alá. Ámde az 1895. december 29-iki

törvény az illetékeket háromnegyeddal szállította le a francia járadékoknál. A tőzsdeügyletekre vetett adó az 1893. év hét hónapja alatt 4·4 milliót adott, 1894-ben 10·5 milliót, 1895-ben 10·1 milliót. Az 1896. évi budgetben 10·6 millióval, az 1897-ikiben 10·1 millióval van előirányozva.

Még egy más adónem szolgált jelentékeny bevételi forrást a budgetnek, ez az értékpapírok jövedelmi adója, melyet az 1872. június 29-iki törvény vitt be a francia fiscális rendszerbe. E törvény értelmében minden néven nevezendő pénzügyi, ipari, kereskedelmi szövetkezetek, társulatok és vállalatok részvényeinek kamatai, osztalékai, jövedelmei s minden egyéb bevételei, valamint a departementok, községek, közintézetek s a fentebb említett társulatok, szövetkezetek és vállalatok kölcsöneinek és kötvényeinek kamatai adó alá esnek.

Az 1875. június 21-iki törvény ugyanezen adó alá vetette a kötvénybirtokosoknak és hitelezőknek fizetett praemiumokat, nyilvános papirokat és más kölcsönczímleteket. Ezen adónem hozadéka az 1893. évben 67 millió volt 1676 millió megadóztatott tőke után.

V. cím alá a vámjövédelmeket foglalja a cikk. Ezek részint a külföldről jövő cikkekre vetett fogyasztási adót képeznek: ez a fiscális vám; másfelől pedig a külföldi árúra vetett adót oly célból, hogy emeljék annak árát a behozatalnál, nehogy a belföldi áruval versenyezessen. Ez a védvám. A tulajdonképeni vámilletékek ma behozatali és statisztikai vámokra oszlanak. A kiviteli vámok 1881 óta többé nem hajtanak jövedelmet. A behozatali vámokat kettős tarifa szabályozza az 1892. január 12-iki törvény szerint: általános és minimális tarifa. Utóbbi oly államokkal szemben alkalmaztatik, melyek megfelelő előnyökben részesítik a francia árukat, tehát legtöbb kedvezményes államok, mint Svéd- és Norvégország, Belgium, Svájc, Németalföld és Görögország. A behozatali vámok 1830-ban 97·7 millióról 1869-ig 71·7 millióig szálltak alá az 1860-iki vámreform következtében, de már 1880-ban 279·9 millióra emelkednek s 1893-ban 410·7 milliót érnek el.

Külön csoportot képeznek Franciaország bevételi budgetjében a fogyasztási adók, minők az italtra, sóra, olajra, eczetre kivetett adók, továbbá a czikoriára és a szappanra. Mindezek 598 milliót tesznek ki az 1897. évre, a mely számból egyedül

a bor, almabor, szesz és sör 458'6 millióval van képviselve. Az italméresi engedély 15 franktól 125 frankig csak 13'4 milliót eredményez, egyéb engedélyek összesen 400,000 frankot. Végre a játékkártya-adót is módosította az 1895. december 28-iki törvény, a mennyiben megkülönböztetést tesz a közönséges kártyák és a clubb-kártyák közt, továbbá a 36-lapos és 36-nál több lapos kártyák közt; ezeknél 0'75 centime-ot szedve a rendes és 1'50 cm.-ot a clubb-kártyák után; amazoknál 1'25 cm.-ot és 2'50 cm.-ot.

Áttérünk most az indirect adók és jövedelmek sorát bezáró cukoradóra, melynek tételei 100 kilogrammonkint 24 és 60 frank között váltakoznak. Azonkívül az idegen országokból behozott nyers cukor 100 kilogrammonkint 7 frank vám alá esik, mely nem téríttetik vissza kivitel esetén. Mindent összevéve, úgy a bel-földi, mint az idegen cukor után a vám és fogyasztási adó hozadéka 1893-ban 194'9 milliót tett ki.

Állami monopoliumok és iparvállalatok a következők:

1. az állam által gyártott gyufa és lőpor eladásából s a feldolgozott dohányból befolyó jövedelmek;

2. a posta, távirtda és telefon kezeléséből befolyó jövedelmek;

3. különböző vállalkozások, melyeknek bizonyos hányada a kincstárt illeti. Ilyenek a pénzverés bevételeinek fölöslege, az államnyomda kiadásaiból fenmaradó fölösleg; az államvasutak üzeméből, a hivatalos lapok kezelése után s a tonkingi kábelből megmaradó haszon. Érdekes e fejezetnél a fejlődés, mert míg 1830-ban az egyedárúságok még csak 105'7 milliót eredményeztek, 1869-ben pedig 374'3 milliót, addig 1893-ban 631 millió folyt be e czímen.

Szorosan véve kívül esik a czikk keretén az államjavak és az erdőségek jövedelmeinek kimutatása, habár ennek adatai is igen tanulságosak. Így alakul meg a francia milliárdos budget, oly adórendszerrel, mely a közvagyonosodás normális fejlődése elé hártott akadályok nélkül több mint három milliárd rendes bevételt biztosít az államnak.

A „*Revue Philosophique*“ júliusi száma közérdekű cikket közöl Münztől „*La logique de l'enfant*“. (A gyermek logikája) címen.

Az alapos tanulmányra valló cikk kifejti, hogy a gyermek, a kit nem tanítanak gondolkodni, ép úgy, a mint megtanul látni és hallani, a figyelmes szemlélő előtt tanúságot tesz arról is, hogy képzezeit logikailag kombinálja, vagyis magától tanul gondolkodni is. Gondolkodik már sokkal az előtt, mintsem ismerné a beszédet, mint a gondolatok kifejezőjét az emberek között, sokkal azelőtt, mintsem sikerülne artikulált nyelven megértetnie, kifejeznie magát, s képes volna egy szót is kiejteni. Előítélet tehát az, hogy nyelv nélkül nem létezik értelem. Kétségkívül a gondolkodás annyi, mint belső beszéd; de teljességgel létezik egy szavak nélküli nyelv is.

Főlemlíti Preyer természettudós érdekes észleleteit, melyeket ez kis fián tett. Ennél, háromszáztizenkilenc nappal születése után oly hallási tünetény mutatkozott, mely értelmének jelentékeny fejlődöttségéről tanúskodott. Így észrevette, hogy, ha tányérjára kanálával, vagy pusztá kézzel üt, a keletkezett hangok egymástól különböznek, s erre vonatkozólag a kis fiú szemmel láthatólag próbákat tett. Valamivel később megfigyelte majdnem minden reggel az zajt, melyet a kályhának szénnel való megtöltése okoz. Midőn egyszer a szomszéd szobában álló kandelóval történt ez, a gyermek arra fordította fejét, a mely oldalról a hang jött. Nem látván semmit sem, fejét a szobában levő kályha felé fordította, melyet előzőleg raktak meg szénnel s arra kérdő tekintetet vetett. Ez arra mutat, hogy a logikai működés itt hallási benyomásokra alkalmazva, megelőzi a beszélési képességet.

Tizenhét hónapos korában a kis fiú el akarta érni egy neki nagyon magas szekrényen levő játékszerét. Ez nem sikerülvén, ide-oda futkosott, valahogy egy párnát szerzett, fölállt rá s elérte az annyira óhajtott játékszereket. Szavakkal nem gondolkodhatott, mivel a szavakat nem is ismerte. Mióta tizenöt hónapos korában megégette a gyertya lángjában ujját, nem lehetett rábírníni őt arra, hogy kezével a gyertya felé közeledjék. Hasonló tünetények különben minden más gyermeknél tapasztalhatók. A jogosnak, vagyis annak, a mi meg van engedve, vagy parancsolva van, és a jogtalannak, vagyis annak a keletkező érzete, a mi meg van tiltva, arra vall, hogy a gyermek

észrevette, hogy az ismert szabályok áthágása kellemetlen következményeket von maga után.

Mindazon megfigyelések, melyeket a nevelésben nem részesített siketnémákra vonatkozólag oly czélből tettek, hogy ezek egy mozdulatokból és arcjátékokból alakult természetes nyelvvel éljenek, még plausibilisebb módon mutatják, hogy a gondolkodás független a beszédétől. Mindazáltal az olvasni tanuló gyermeknek megfeszített figyelme azt mutatja, hogy az értelem csak az articulált nyelv segítségével képes kezdetleges és zavart képzezeit pontosan megállapítani.

Hogyan tanulnak meg a gyermekek beszélni, különösen hogy tanulják meg, megérteni a szót? Minden gyermek szükségképpen maga alkot magának nyelvet. De, vetik ellen, gyermekeink úgy tanulják nyelvöket utánzás által. Valóban úgy látszik, de ez tévedés. Nem lehet megmutatni a gyermeknek, hogyan kell egy hangot előállítani, vagy utánozni. Gyakran lehet látni, minő bajos a gyermekkel foglalkozó anyáknak és dajkáknak a hangokat kiejteni, melyeket a gyermekeknek utánozniok kell. A gyermek nézi őket s nem tudja, mit akarnak vele. Nem láthatja, miképen jő létre a hang; még az ajkhangoknál is, melyek az ajkak mozgásával láthatólag jönnek létre, bizonyos tényezők, melyek a hangszálak feszültsége következtében keletkeztek, láthatatlanok maradnak. Megtörténik, hogy a gyermek nagyon könnyen utánozza az ajkhangokat, mint például e szavakban: papa, mama, de ez bizonyára nem pusztán az ajkak mozgásának látása nyomán, hanem az illető hangok hallása nyomán, a hangszerekben reflex módon történik. Ezért, mielőtt képes volna a hallott szavakat önkényen utánozni, maga csinál a dolgok jelölésére magának szavakat.

Ebből következik tehát, hogy a gyermekeket nem mi tanítjuk meg általában a nyelvre, vagyis beszélni, hanem csak egyszerűen a mi nyelvünkre. A gyermek, mint ember, magától is beszélne, nem mi adjuk meg neki a képességet, mert ez mind benne gyökerezik.

A cikk szerzője több példát fölhoz arra, hogy a hallott és elsajátított szó egy-egy mag a gyermek lelkében, melyet a már létező képzetek megtermékenyítenek, s a valóditól eltérő értelemmel ruháznak fel. Fölemlíti Rückert német költő példáját, ki megtanulta ezt a kifejezést s derüre-borúra használta:

Ez már más! De világos volt, hogy semmi meghatározott értelmet e szavaknak nem tulajdoníthatott. Egy nap a fiú, kinek eddig csak egy fa-lova volt, falura menve az istállóba látogatott el, hol egy élő lóra ültették föl. Ez már más! Kiáltott ragyogó szemekkel s oly lelkesült arcczal, hogy világosan fel lehetett ismerni, hogy a kifejezés valódi értelmét sikerült fölfognia.

Nagyon mulattató az, midőn a gyermek azt a szót, melyet nem ismer, egy ismert szóval kénytelen helyettesíteni. Egy gyermek például, ki a süketséget jelölő szót még nem ismerte, beteg anyjának azt bizonyígtatva, hogy valamit megmondott már előbb neki, így szólt: Megmondottam, de te nem hallottad, mert beteg vagy s a *füled vak*. — Ugyancsak ezzel a gyermekkel történt, hogy a szomszéd pék-inast, kit övig meztelenül látott, következetesen „mi urunk Jézus Krisztus“-nak nevezte, mint-hogy addig csupán Jézust látta a feszületen félig meztelenül.

Maga teremt tehát a gyermek szavakat, kifejezéseket fogalmi számára, analogia útján. S ez leginkább a grammatikai téren mutatkozik. A rendhagyó képzéseket csak lassan sajátítja el a gyermek; jóllehet sohasem hallja környezőitől az analogia szerint helyes, de a közhasználattól eltérő alakokat, logikájának erejével még is azt az alakot használja, mely analogice helyes. Így mond a gyermek a németben *gegebt*-et, *getrinkt*-et, *gegeben*, *getrunken*, a francziában *nous voirons*-t, *nous prenâmes*-t *nous verrons*, *nous primes* helyett, vagy a magyarban például *jövött*-et *jött* helyett stb.

A kíváncsiság képezi a gyermeknél a gondolkodás fejlődésének egyik alapokát. Minthogy azon korban, midőn beszélni kezd, csak csekély tapasztalati köre van, minden oldalról oly tüneményekkel áll szemközt, melyeket hozzá akar kapcsolni ismereteinek már ekkor meglevő kincséhez. Nem elégedik meg az egyszerű felvilágosítással; mindenkit azzal a kérdéssel gyötör: miért? s gondolatainak látókörét minden irányban iparkodik tágítani. Különösen az Istenre vonatkozó kérdések azok, melyek nagyban foglalkoztatják a gyermekek gondolatait.

Nagyon nehezen jutnak el *én*-jük fogalmához, mivel környezők velük szemben nem igen beszélnek a maguk nevében, hanem mint „papa“, „mama“, „bácsi“ stb. s így a gyermekek alig hallják ezt a szót: én és az enyém. Ha hallják is, nem értik meg. Így történik, hogy a gyermek az apáról harmadik

személyben beszél s ennek tudata s e szó és használata csak lassan és későn fejlődik ki nála.

* * *

Dauriac többször említett cikkének: „Etudes sur la psychologie du musicien“ — is végét kapjuk a „Revue“ ez évi 7. és 8. számaiban, melyekben a zenei élvezet és a zenei emotio kérdéseivel foglalkozik az író. Ezekre alkalmazza az epikureusi megkülönböztetést, mely szerint némely gyönyör izgat, más csendesít és lecsillapít, vagyis, jobban mondva, némelyek a lélek felindulásából erednek, mások a lelki békét kísérik, azt egészítik ki. Körülbelül ugyanezt tanítják a peripatetikusok. Epikur Aristoteles elméletét tette magáévá, kissé azt talán túlozva, mindenesetre mélyen belehatolva. Az ő megkülönböztetése a nyugtalan és nyugalmas gyönyörökről méltán lehet classikus.

Alkalmazva azt a zenei élvezet forrásaira, *Dauriac* érinti azt a különös jelenséget, hogy a katonai menetelések mindig dobbal és trombitával vagy teljes zenekarral vannak egybekötve. Miért? Nemcsak azért, mert a mozgás szabályossága csökkenti a fáradtság érzetét s a zenekíséret könnyíti a lépés szabályosságát, de azért is, mert a zene általán felélénkít, mivel a spontán figyelem egy részét leköti.

Tehát nem csupán tánczolni segít, de egyenesen tánczra ingerel. Ha az ember nyugszik s a zene játszik, akárhányszor fékezni kell magunkat, hogy lábunkkal, kezünkkel vagy fejünkkel ne verjük a taktust.

Most már Kant után tudjuk, hogy az érzeteknek minden szabad és változatos játéka élvezetet szerez. S ez az élvezet az egészség érzete felköltésében áll. Ugyancsak Kant az ilyfajta játékokat sorsjátékokra, zenére és szellemi játékokra osztja. Mindezek a játékok Kant szerint semmi gondolatot nem hoznak magukkal, semmi határozott intellectuális képzzettel nem járnak. A zene — úgymond Kant — az emberek többségére nézve izgató vagy csillapító eszköz. A kik többet látnak benne nemcsak halomásból, de tapasztalatból, azok száma csekély s faj, nemzet és műveltségfok szerint változik. De mily természetű ez az izgatás? Physiologiai avagy psychologiai? Kant azt is megmondja. Szerinte a zene a test közvetítésével hat a lélekre.

Arra a kérdésre azonban, hogy mi a lényegesebb a zenében vagy dalban: a melodia-e? a melodia rythmusa-e? elvonatkozva hangzó formájától; vagy pedig a hang és hangszer színe? — e kérdésre megfelelni *Dauriac* is habozik. Bizonyos, hogy a zenei gyönyört, úgy a mint az legalsóbb fokán az embernél, sőt a magasabb rendű állatnál is jelentkezik, physikainak lehet mondani. Mielőtt szép volna, a zene előbb jótékony vagy kellemes. Légió azok száma, kiknél a zene nem jelent semmit, nem mond semmit. Egyetlen feladata, hogy kellemes legyen. Igen sokan a legkiválóbb elmék közül nem is tűrik a zenét. Így Brunetiére, ki nem vonakodik kimondani, hogy nem kedveli sem a zsidókat, sem a zenét.

Máskép van ez Németországon, hol a zenei érzék gyakoribb és instinctivebb, valamint hogy a belső élet is nagyobb intenzitású. Általában azonban áll az, hogy míg Boileau-t ócsárolni, vagy Voltaire-t kicsinyleni disqualificálhat, addig a Walkűrök előadásán ásítani, a Prófétán unatkozni s a hangversenyeket kerülni miben sem szolgál hátrányul, ha különben valaki szellemes ember. Sőt a kritikusok közt is akad, a ki meg van győződve, hogy a zenében az ízlés szabó betűszerinti értelemben veendő, s hogy ott szabadon lehet dicsérni és gáncsolni, a nélkül, hogy okát adnók. Zenei kritika ezek szerint nincs, mert nincs ennek tárgya. Az összhangzattan, a fuga szabályai, a hangszerelés általános elvei megtanulhatók, s ha megtanultuk, akkor tudni fogjuk, hogy vajjon egy zeneszerző azokat megtartotta-e vagy áthágta. De mi köze ehhez a közönségnek, mely füle után ítél, vagy inkább nem is ítél?

A zenei hatás psychológiájáról egy záradékban átugrik *Dauriac* a zenész tulajdonképeni psychológiájára és constatálja a zenének az idegéletre gyakorolt pathologiai hatását is igen sok esetben. Azért felelte Gounod arra a kérdésre, hogy hány órát kell egy fiatal leánynak naponkint zongorájánál töltenie — e jelentős szavakat: „Egyet sem, ha csak nem mestersége“. Ezzel a nagy zeneszerző a zenei emótiók nem ritkán deprimáló hatását akarta jellemezni, a mire nézve *Dauriac* nem ismer meggyőzőbb példát, mint Chopint, s hozzáteszi, hogy teljes elismeréssel van a francia zenetanodák főigazgatója iránt, ki lebeszélte a conservatoriumok leánynövéndékeit e mester tanulmányozásáról.

G. Dumas folytatja a „*Revue philosophique*“ 8. számában kísérleti kutatásait az öröm és szomorúság felől („*Recherches experimentales sur la joie et la tristesse*“). Ez alkalommal az erkölcsi szenvedés tanulmányainak tárgya. Ugyanis élesen megkülönbözteti Dumas a szomorúságtól azt a beteges állapotot, mely ezt rendszeren megelőzi, a fájdalmas indulatot, vagy erkölcsi szenvedést. Ezt a különbséget nem véli föltalálhatni, legalább nem azzal a szabotossággal az örömnél, mert a normális öröm physiologiai tünetei (túlfeszültség, ütergyorsulás, peripherikus és cerebialis edénykitágulás) csak csekélyebb intensivitásuk által különböznek a kellemes izgalom physiologiai tüneteitől. Szóval a normális öröm, mely egy jó ujság hírére elfog, mindig ugyanazon tünetek közt nyer kifejezést, akár kezdetén, akár későbbi nyilvánulataiban tanulmányozzuk.

Ellenben a szomorúságnál hirtelen depressiót figyelhetünk meg a kezdetbeli izgalom után s ez a depressio képezi a chronicus szomorúságot, holott az izgalom csak járulékos.

Claude Bernard és Richet inkább a fájdalom az edényösszehúzó-dásra, s Bernard szerint a szív működés megállása követhet minden zavaró, erőszakos és hirtelen actiót, bármily természetű is legyen az. Viszont Meyert inkább az agykéreg erős izgalmainak edényösszehúzó hatását tette tapasztalatai tárgyává. Mindkét esetben azonban a fájdalom egy kimerülési tünetnek felel meg, idegkimerülésnek Richet vizsgálódásai szerint, agykimerülésnek Meynert szerint s melynek physikai nyilvánulata a hyper-respiratio.

De ugyanekkor gyakran megtörténik, hogy úgy az erkölcsi fájdalomban, mint a kevésbé intensiv physikai fájdalmakban, a lélek vonakodik lemondani és megadni magát s tiltakozások, kiáltások s mindennemű eszmetársulások állnak elő, melyek a tulajdonképeni erkölcsi szenvedésnek sajátos színét és jellegét adják meg. Az, a mit izgalmi és szenvedési periodusnak neveznek tehát, helyesen mondva egy ellenállási periodus, mely rendszeren megelőzi a lemondás periodusát s azt elősegíti az általa föltételezett gyorsabb kimerüléssel.

Ha a kimerülés és a tehetetlenség érzete uralkodik az ellenállás érzetén, akkor a kimerülés gyorsan megy végbe, a tiltakozás majdnem semmire olvad, vagy hamar megszűnik. Ha az ellenállás győzedelmeskedik, akkor ellenkezőleg az izgalmat látjuk

állandósulni, s ha még tovább fokozódik, egy új érzetnek ad helyet: a haragnak.

Ezt az átalakulást Darwin is megjegyezte, ki constatálja, hogy milyen könnyűséggel válik bánat a haragból s a bánatból ismét harag. A könnyű fájdalomnak — úgymond — vagy minden fájdalmas felindulásnak, bánatnak, bosszúságnak, féltékenységnak kifejezése nehezen különböztethető meg a majmoknál a mérsékelt haragtól. E lelki állapotok — teszi hozzá — különben könnyen és gyorsan átalakulnak egymásba.

Azután kísérletei eredményeit adja elő *Dumas* a lelki szenvedés physiologiai tünetei tárgyában, melyek közt különösen hangsúlyozza a légzésnek normális sebessége egyharmadával, sőt sokszor kétszeresével való gyorsulását, míg a légzési vonal az örömetől egészen eltérő idomot tüntet elő.

*

A metaphysika és a tudomány viszonyát tárgyalja *Martin* („La metaphysique et la science“) ugyanezen számában a „Revue“-nek. Élesen mutatja ki, hogy tulajdonképen nincs direct és közvetlen tudalmunk az időről. Bizonyos legalább, hogy nem sikerül nekünk saját tartamunkat éreznünk. Épen oly kevésbé van fogalmunk a térről, a mozgásról. Természetesen nem azért, a mint azt állítottuk, hogy tudniillik, ha egy vonalban mozgó ingát egy bizonyos pillanatban képzelünk, akkor az a vonalnak egy bizonyos pontján áll, tehát e pillanatban nem mozog, minélfogva a mozgás az egész vonal hosszában csak egymást követő nyugvó pontok sorozata, hanem inkább azért, mert idő és tér nélkül a mozgás sem fogható fel.

Valósággal a tudomány elve nem egyéb, mint a külvilág ösztöne. Physika, physiologia, csillagászat stb. csak azon mindig vak fejlődés fokait jelzik, a melyekre a külvilágról való ösztönünk eljuthat.

A tudós sem láthat egyebet, ép úgy mint a köznép, a realitás külsejénél. A hasonlat e pontban teljes. A legelső ember tüzet gyujthat, holott nem ismeri a tűz, a mozgás s a mozgás közlése természetét. Ép úgy a laboratoriumokban nyert legcso-dálatosabb eredmények vak és ösztönszerű ismeretből erednek. Csak a tünemények sorozata közötti, habár képzeletbeli viszony felfogásában lépi túl a tudós is az empirismust. Az empirista

constatál egy egészen elszigetelt tényt vagy összetalálkozást. Egy hasznos leltre bukkan s itt megáll: nem látja a rejtett részletet; nem szervez semmit. A tudós szétbontja a tényt, mely kezdetben nagyban ismerve, fölbonzolhatatlannak tetszett. A meny-nyire lehet, megkülönbözteti a valóságot, melyet a látszat takargat. Bizonyára egy szerencsés véletlen megengedheti egy empiristának constatatálni azt, hogy a quinquina a lázat gyógyítja. De ez egyszerű ténymegállapítás miben sem ismertet meg azon állapot részleteivel, melyet *láz* szóval jelölünk, sem a quinquina össze-tételével.

Mik tehát a tudomány törvényei? Semmi önmagokban állók. Mindenki ismétli, hogy például ez s ez az eredmény a fejlődés törvényeinél fogva áll elő. De úgy ezt, mint sok más frázist is a nélkül ismételtetik, hogy számot tudnának arról adni, hogy tulajdonképen maguk magukat sem értik.

Martin elmékedése abban culminál, hogy jobb volna elismernünk, hogy semmit sem tudunk. Egyébiránt e felől szerinte a philosophusok és tudósok sincsenek tévedésben. Helyesen mondja például Claude Bernard: „Az orvostudományban ép úgy, mint a vegytanban, nem tudományos dolog fölvetni a *miért* kérdését. Ezen irány kigúnyolása adatta Molière-nél orvosjelöltje szájába azon kérdésre, hogy miért altat el az opium? ezt a feleletet: „Quia est in eo virtus dormitiva“. Tudjuk és tudhatjuk, hogyan és mily föltételek közt altat az opium, de sohasem fogjuk tudni, miért? Épen ily helyesen ítélt Fenelon is az összes természet-tudományi rendszerekről: „Ha a rejtett tulajdonságok csak nevek, úgy a testecsek különböző csoportosulásai és különféle viszonyai sem egyebek igen gyakran, mint a philosophia regényei“.

* * *

A „*Revue philosophique*“ ez évi szeptemberi füzetében, *Kéregbeli vakság* czímen J. Soury pszichologiai szempontból rendkívül érdekes klinikai esetet ismertet. Kéregbeli vakság alatt azt a vakságot értjük, melynek oka a legfelsőbb, tehát az agykéregbeli látóközpontok, vagyis a nyakszirti karély működés-szűnetelésében, azaz eltávolításában vagy megbetegedésében rejlik. A klinikusok kutyákon, a megfelelő agyrész eltávolításával, sokszor megfigyelték e jelenséget, sőt embereknél is oly egyéneken, kiknek tova-

terjedő agylágyulás pusztította el ez ideg-központjait. De egyik eset sem volt oly érdekes, főleg pszichológiai szempontból, mint Förster, német orvos betege a boroszlói kórintézetben.¹

A beteget, egy sörivő postatisztet, körülbelül harminczkilencz éves korában jobboldali félvakság (hemianopsia) érte, melyet öt évre rá a baloldali követett. Egyéb súlyos tünet jelen nem léteben Förster a nyakszirt-kéreghez vivő véredények előrehaladó eldugulásának tulajdonította az agylágyulást. E kétoldali félvakságban (hemianopsia bilateralis), azaz általános kéregbeli vakságban azonban a beteg tekintő pontja körül, megfelelően a központi látásnak, 3—5 fokig még élesen látott. Ily kicsire szűkült látó-tere, mert, mint Sachs kórboncztoni vizsgálata a később elhalt beteg agyvelejéből készült sorozatos metszetekkel a mikroszkop alatt kimutatta, míg az agylágyulás számos idegrostköteget elpusztított, addig megkímélte a látóhártya sárga foltjának (macula lutea), e legélesebben látó központi helynek (fovea centralis) megfelelő kéregterületet, mivel e részét az agynak igen kedvezően látják el a véredények, számos ággal borítva el. úgy hogy különösen védve van a lágyulás ellen.

E szűk látó-terével olvasott, írt, rajzolt, felismerte a tárgyakat, ha kellő alkalmazkodással beleillesztette. De, bár így az alakokat, betűket felfogta, *színes látása* teljesen elveszett, *teljes színvakságban* szenvedett, és a legnagyobb psychikus fogyatkozás a *térbeli tájékozódás* (Raumsinn, Ortsinn) hiánya, a *térképzetek*, a *téremlékezet* (Ortsgedächtniss) teljes kiesése volt. A dolgok viszonylagos helyzetét nem tudta elképzelni többé, sem a különféle nemzetek földrajzi helyzetét Európa térképén, sem a butorok, az ajtók elhelyezését szobájában, ágyától három lépésnyire nem találta meg az asztalt, de meg tudta különböztetni jobb- és baloldalát s tudott öltözködni.

A még megmaradt szűk látótér élessége mellett a térbeli tájékozódásnak ez úgy szólván teljes hiányát csak úgy magyarázhatjuk meg, ha a térképzeteket nem felraktárolva képzeljük az agykéregben, hanem ha megannyi különféle kapcsolatnak:

¹ A beteg leírását Förster adta: *Über Rindenblindheit* (Graefe's Archiv f. Ophthalmologie, Leipzig, 1890. I. 94.), agyvelejének kórboncztoni leírását pedig Sachs: *Das Gehirn des Förster'schen Rindenblinden*. (Arbeiten aus der psychiatrischen Klinik in Breslau. Herausgegeben v. Prof. Dr. Carl Wernicke. Leipzig, 1895.)

associatióknak. Ilyeténképen pedig minthogy a térfelfogás megalakításában részt vesznek látó, halló, tapintó, izom, in, izület, stb. érzéseink, mindezeknek megfelelő kéregközpontjaink számtalan kapcsolatáról (associatio) van szó a térfelfogásban, a térbeli tájékozódásban, a mihez tehát mind e kapcsolatos központok consensualis synergiája kell. A látóközpont elpusztulásával kiesnek már most mind a vele összekötött kapcsolatok. Csak így lehet éreztetni, hogy míg az a vak ember, a kinél a baj a környéki részen, a szemben vagy a látóidegen van, gyakran csodálatos biztossággal jár a már előtte ismeretes helyen, ép úgy tapogatva, a hogy sötétben eltalálunk mindnyájan a már ismeretes helyen, addig e kéregbeli vak, bár élesen látott még szűk látó mezején, fényes nappal sem tudott tájékozódni, eltalálni, a rá nézve legismertebb helyeken sem. Azt a vak-szeműt s a sötétben járó épszemű embert tapintó-érzései vezetik, de csak az ismeretes helyről már előbb megszerzett szem-érzések, látó-képzetek kapcsolatával, ezek azonban a kéregbeli vaknál kiesvén, a térbeli tájékozódás lehetlenné válik. Ezért tudja viszont még izom- és tapintó-érzéseivel megkülönböztetni jobb- s balkezét s tud öltözködni. Ránézve látásbeli tér (espace visuel) nincs, csak tapintó és izommozgásbeli tér (espace tactile et musculaire). Mindazon érzése, felfogása, mozgása, mely az elröcsölt kéregterülettel kapcsolatos volt, mindörökre eltűnt. szinte úgy mondhatjuk, hogy ennyiben pszichológiailag részlegesen halott. S hozzá még az ily pusztulás mindig tovább terjed a másodlagos pusztulások által. A halott rész ma gával ragadja az élő. „Valamely idegközpont elpusztulása nem csupán az érzés- vagy mozgásműködés helyi eltűnése, hanem felfelé vagy lefelé haladó elkorcsosulás, másodlagos vagy harmadlagos elcsenevészedés útján gyors vagy lassú halála számtalan elágazódnak, tengelyszáznak és oldalágnak, melyek abban az idegközpontban éltek, mint fák az erdőben és a szüntelenül, minden irányban áthaladó izgalomban sajátos működésük feltételét találták“. A fő működésbeli központok egyszersmind főtápláló (trophique) központok. A táplálkozás zavarával elválaszthatatlanul együtt járnak a működésbeli zavarok. Ime az odavivő erek eldugulásával megszűnván a látóközpontok táplálkozása, megszűnik térbeli tájékozódásunk, mint mely legnagyobb részt e központ kapcsolatműködéseiből áll. Összeköttetései folytán a másodlagos pusztulásokkal utána rész azonban számos kapcsoló pályá s így

áttérjed a romlás a többi kéregközpontokra, a többi agytájékokra is.

Nézetünk szerint, mindebből három fontos pszichológiai eredmény következik:

1. Téralfogásunkat is, ép úgy mint az egyéb „magasabb, összetettebb pszichológiai műveletek“-nek nevezett jelenségeket, az egyes kéregközpontok közt levő számtalan bonyolult kapcsolatnak kell tartanunk. *Téralfogásunk is a különféle helyről jött izgalmak számtalan kapcsolatából áll*, és pedig a látó, a tapintó, az izom, in, izület stb. érzések különféle kapcsolatából.

2. A Förster-féle eset tisztán mutatja, hogy *téralfogásunkban legnagyobb része a látóézés kapcsolatainak van, vagyis a látás-képzeteknek*, mert ezek kiesésével a térbeli tájékozódás úgyszólván megszűnt. Ha tehát, a mint valószínű is, eredetileg a tapintó érzések kapcsolatai az izomérzésekkel képezték a térbeli tájékozódást, ősi „tératlászunkat“, a mint Soury mondja, a látásérzések kapcsolatai lassan hasonlíthatatlan túlsúlyra tettek szert s jelenleg a látás képzetei alkotják témappánknak jeleit. Ha ujdonszülött állatnak szemgolyóit kiirtjuk, tapintás és izomérzés útján szerzett helyalfogása Soury szerint oly tiszta és biztos lesz, a milyen tapintó és izomérző atlaszt a többi állatoknál sohasem találunk. Ime, a miről a nativisták és empiristák annyit vitatkoztak s továbbá az újabb psychologusok azt a kérdését, mely szintén annyira összekuszálódott, hogy melyik érzék mennyiben járul téralfogásunk megalkotásához, mindezt a Soury által ismertetett Förster-féle eset a tények erejével dönti el.

3. Mi még egy fontos eredményt látunk ez esetből következni, a mire Soury sem figyel, hogy t. i. *térbeli tájékozódásunknál mily fontos szerepe van a környéki látásnak*. Förster betegénél a központi látás szűk tere még megvan, de ezzel térbelileg tájékozódni nem tud. A látótér környéki részét a környéki látással fogjuk fel. Látjuk tehát, hogy a mily másodrangúnak, mellékesnek látszik a környéki látás a központi látás mellett, oly *elsőrangú, fontos tényezője a térbeli tájékozódásnak*.

Térjünk vissza Souryhoz. Az alakok felfogását Sachs igen helyesen magyarázza. Minden alakfelfogás voltaképp mozgásképzet, a szemmozgások képzete, melyekkel követem az alak vonalait. Már pedig a szemizmokat beidegző központok Förster betegénél teljesen épek voltak. A mi a színvakságot illeti, erre határozott

feleletet nem kapunk, csak annyit, hogy a még megmaradt parányi látótérnek megfelelő ép központok erre nem képesek, hogy a színes látáshoz nagyobb kéregrészt, az egész „kéregbeli látóhártya”. már tudniillik az odavetített látóhártya-izgalmak összessége szükséges. Soury felemlíti a színes látás mezejének szűkülését hysteriásoknál. Szerinte, a mint Förster betegénél véredény-zavarok idéztek elő achromatopsiát, úgy hysteriásoknál is véredény-görös okozhat dyschromatopsiát, színes látásbeli zavart.

Förster betege felismerte és megnevezte a tárgyakat, világos jele, hogy a beszéd s az emberi értelem magasabb elvonásainak központjával, a halántéki karélylyal való kapcsolatok épen maradtak a szűk látó központon keresztül is. Sachs különösen hangsúlyozta a halántéki karély e végtelenül sokszerű összeköttetéseinek fontosságát, azonban a látott, hallott, szagolt, ízlelt vagy érzett tárgy felismerését az egész kéreg kapcsolatos munkájának tartja.

Helyesen mondja ezért Soury: „a psychikus működések — értem az érzéki észrevételeket, a képzeteket, a fogalmakat, összekapcsolva mindinkább terjedelmesebb anatómiai és functionalis complexusokba az idegsejtek nyulványainak hatásvezető érintkezésénél fogva, megvalósítva bizonyos mértékben a kéreg összes anatómiai tájékainak élettani solidaritását, — a psychikus működések nem localisáltak, hanem localisálhatók szöveti elemekben”. A legelvontabb kép felidézésekor is annyi izom, in, látó, halló, tapintó sőt szervi érzés is ébred fel, hogy e kép csak felidézése pillanatában létezik, mint bonyolult kapcsolattömeg. Megmarad és megvan e felidéződhetés anatómiai, élettani föltétele. Még kevésbbé localisálható az értelem, mely e mindenféle érzések synergikus kapcsolásból áll. Ezért mondta *Meynert*, hogy az értelem: az érzéklet, a képzet, a képzetecsoportok, a fogalom, az ítélet, az okoskodás különféle elemeit hallatlan bonyolultságban egyesítő kapcsoló kötegek működése.

Dr. Pekár K.

* * *

A „*Revue philosophique*“ legutóbbi októberi száma is több érdekes dolgozattal gazdagítja a kitűnő vállalat ez idei évfolyamát, Még egyszer visszatér benne *Egger Victor* a „halállal küzdők énje“ („*Le moi des mourants*“) cím alatt ez évfolyam első

számában megkezdett s tudományos körökben méltó feltűnést keltett tanulmányára, azon hozzászólások és kritikák alapján, melyeket ez a cikkke provokált, s melyek között legelső helyen áll *Sollier* bírálata, ki igen helyesen fölveti a különbséget azon ember öntudata közt, ki valóban haldoklik, és azé közt, a ki helyesen vagy helytelenül magát a halálhoz közel állónak hiszi. *Egger* fejtegetéseiben ez a capitalis különbség hiányzott, s így *Sollier* kétségkívül tisztázta a kérdést, mikor azt *én*-t két értelemben veszi föl: először mint az *én* reagálását a physiologiai halállal szemben s másodsor mint az *én* reagálását a halál gondolata ellen.

Nem sokat gyöngít *Sollier* ez alapos ellenvetésén *Egger* azon védekezése jelen cikkében, melylyel ő meg viszont az *én* és az öntudat közötti különbséget feszegeti. Szerinte, ha a halál imminens, főkép ha többé-kevésbé hosszú betegséget kísér, akkor az öntudat, az organismus zavarai által megtépdesve, többé-kevésbé anormális tüneteket mutat, melyek kétségkívül nehezen osztályozhatók s a körülményekhez képest igen különbözők; ilyen az ingerlékenység, a levertség, delirium, amnesia, szeszélyes hypermnesia stb. Ellenben az *én* érzete sértetlen öntudatot követel, s az a gondolat, hogy a betegségben, melyben szenvedünk, meghalunk, szintén oly öntudatot tételez föl, melyet ez a betegség még nem alterált teljesen. Ő tehát cikkében nem azokról beszél, a kik valóban meghalóban vannak, hanem azokról, kik szilárdul hiszik, hogy haláluk közel van, mert csak ez a belső és személyes prognózis képes az *én* gondolatát fölkelteni. Más szavakkal élesen megkülönböztetve az öntudatot és az öntudatnak azt a speciális meghatározását, mely az *én*, azt mondja, hogy a halódó öntudata nem *én* akkor, ha a betegség által szét van zilálva, vagy pedig ha a halódó gyermek, vagy gyermeknek maradt felnőtt, ellenben *én* akkor, ha a meghaló önmaga feletti korábbi reflexiók útján előkészítve, értelmi képessége teljes birtokában, akár emlékei gyors sorozatában, akár írt vagy beszélt formulákban fogja össze multját.

Ezen általános megjegyzések után, melyekben bírálóit czáfolja, *Egger* néhány új eset előadására tér át, melyek alkalmasak megerősíteni tanulmánya első részében foglalt föltevéseit. Ily tendenciával idézi *Livingston*nek egy leírását, melyben ez azokról a benyomásokról ad számot, melyeket egy oroszlánál vívott

halálos küzdelme alatt érzett. „Ugrása közben vállon ragadott s mindketten a földre hemperegtünk. Füleml mellett irtózatossan morogva megrázott. A csapás megmerevített, elkábított, úgy hogy se fájdalmas érzést, se borzadályt nem tapasztaltam, habár teljes öntudatában voltam mindannak, a mi történt. Ahhoz hasonlított ez az állapot, a mit azok a betegek szoktak érezni, a kik részben a chloroform hatása alatt, az egész műtétet figyelemmel kísérik, de nem érzik az orvos késését. A csapás leküzdötte a félelmet.“

Egy másik argumentumot talál *egger* maga mellett Whympert elbeszélésében, ki egy hegy átkutatása közben több száz lábnyi magasságból alábukott, szikláról-sziklára, míg egy hőtörleszt végre föltartóztatta esésében. Ő is arról biztosít, hogy esése közben, bár többféle zúzódásokat szenvedett, semmi fájdalmat nem érzett, sem eszméletét el nem vesztette. Egész hidegen gondolt arra, hogy néhány sérüléssel több halálát okozhatná.

Hosszasan mutatja be *egger* Montaigne véleményét is, ki ugyanazt az álláspontot védelmezte, mint ő, t. i. az általános euthanasiát, sőt tovább ment, mint *egger*, s egyenesen azt állította, hogy nincs fájdalmas halál, s e nézete támogatására részletesen írta le egy balesetét, melynek csaknem áldozatául esett.

Czikke utolsó felében kissé elcsapong *egger* szorosan vett philosophiai tárgyától, a midőn énünknek megnyilatkozását a halállal szemben a classikus kor ránk származtatott közvetett tanuságtételeiben kutatja, azokban a röpke szavakban, melyeket az utolsó óra közelébe csalt ki a történelem hőseiből, mint a milyen volt az uticai Catoé, ki mielőtt önkéntes halálba ment volna, előbb arra intette fiát, hogy ne foglalkozék politikával, mert a közügyek nem olyanok többé, hogy azzal Catohoz méltó módon foglalkozhatnék. A görög és római historia büszke öngyilkosságait is az én legfelszigazottabb exaltatiójával magyarázza. Végre szintén a maga thesisét, hogy t. i. a halál gondolata az eltöltött élet többé-kevésbé teljes képét kelti fel, látja igazoltnak Salivas egy orvosi értekezése adatai által is, mely a halál közelsége által a lélekállapotra gyakorolt befolyást veszi tanulmány tárgyául s arra a conclusióra jut számos tébolyult esetéből, hogy ezek rendesen halálos szervi bajoktól támadva meg, haláluk előtt úgyszólván észretérnek, mintha a szervek zavartsága kedvező lefolyást biztosítana az agy gyógyulásának. Az elmebeli

józánságnak ez a visszatérése nem egyszer nyilvánul többé-kevésbé terjengős visszaemlékezésekben, melyek mindig összeesnek a közeli halál gondolatával, úgy hogy e haldoklók tudatára jönnek annak, hogy ők elmezavarodottak voltak s belátják azt, hogy csak azért gyógyulnak meg, hogy meghaljanak.

* * *

Következik *Lachelier* dolgozata az inductiv okoskodás logikai formulájáról (Sur la formule logique du raisonnement inductif). Előre van bocsátva, hogy abban az időben, midőn Mill logikája népszerűvé kezdett válni Franciaországban, sokan tiltakoztak azon túlzó követelés ellen, melynek az angol bölcész látszott hangot adni: hogy nemcsak a tudományos okoskodást, de általán minden okoskodást az inductio tpusára vezessenek vissza. Különösen Janet és Brochard vették erélyesen védelmökbe és nem minden siker nélkül az aristotelesi syllogismust. Ma úgy tetszik, hogy a logika mindinkább visszatérve a peripatetikus hagyományokra, nem elégszik meg többé azzal, hogy helyreállítsa a deductio eredetiségét, szemben az inductióval, de sőt, ellenére annak, a mit Mill akart, az inductiót a deductióba akarja beleolvasztani. Már Claude Bernard elismerte, hogy az inductio lényegileg nem egyéb deductiónál. Újabban a legjelesebb német gondolkozók egyikét, Sigwartot hallottuk kijelenteni, hogy az inductio alapjában csak a reductio egy módja, mely abban áll, hogy helyreállítjuk egy syllogismus praemissáit, melynek a megállapítani akart új törvény a conclusiója. Wundt szintén beismeri „Logiká”-jában, hogy a lélek deductiv módon határozza meg, ha nem is a tapasztalati törvényeket, de legalább azon oktörvényeket, melyek egyedül érdemlik, hogy törvényeknek nevezzük.

Az inductio, melynél fogva a lélek az együtt vagy egymásután létező tünetek közötti sajátos viszonyok szemléletéről valóságos törvényekhez emelkedik, a következő formulát követi kisebb-nagyobb eltéréssel:

M. N. R. körülmények *P*-t hozzák létre.

M. N. R. körülmények *S*-et hozzák létre.

Valahányszor tehát *S* létrejön, *P* is létrejön.

Alkalmazva ezt a formulát, bizonyos például, hogy meghatározott viszonyok között a súlymérő alászáll. Ugyanazon viszo-

nyok között azonban a magasság emelkedik. Tehát valahányszor a magasság emelkedik, a súlymérő alászáll.

Nagyon kétséges azonban, hogy bármely természettudós pontosan ezen formula szerint okoskodnék. A tudós célja teljes bizonyossággal tudni, hogy minden $S = P$, azaz P tulajdonságai-val bír, vagyis mindannyiszor, valahányszor S előáll, P -nek is elő kell állnia. Úgyde világos, hogy néhány S lény felsorolása, melyek P tulajdonsággal bírnak, nem bizonyíthatja azt, hogy minden S csoportba tartozó lény ugyanazon P tulajdonsággal bír. Még lehetetlenebb azt állítani, hogy S tünetény mindig P tüneténnyel fog együtt járni, csupán azon okból, mivel a felsorolt többé-kevésbé számos körülmények között S és P együtt jártak vagy egymást követték.

Állítják, hogy a néhányról az összesre való következtetésünk joga az okság elvén alapul, de ki biztosít arról, hogy ez az elv épen a jelzett körülmények között alkalmazható? Tíz-, húsz-, harmincz-fajta madár 40^0 -nál magasabb test-hőfokot árul el; lehetséges, hogy más fajok, hogy minden faj is ugyanezen tulajdonsággal bír, de csupán csak lehetséges. Tudjuk, hogy a soda és hamuzsír fölfedezése előtt minden ismert fém súlyosabb volt a víznél. Volt-e jogunk azért abból teljes bizonyossággal következtetnünk, hogy minden fém súlyosabb a víznél? Nyilvánvalólag nem, a mint ezt a következmények meg is mutatták.

Az inductiv okoskodás tehát, úgy a mint azt Drobisch és Überweg formulázták, hogy t. i. ha $M, N, R = P$, s ha $M, N, R = S$, akkor minden $S = P$ — daczára a causalitás elvének — ugyanoly következtetésekre vezet, mint a deductiv syllogismus. Ha ugyanis azt mondom, hogy Sokrates és Marcus Aurelius erényesek, úgyde Sokrates és Marcus Aurelius pogányok, tehát a syllogistikus okoskodás szerint némely pogányok erényesek. Ámde lehetséges, hogy még más pogányok, sőt talán valamennyi pogányok is erényesek; hanem ez csak lehetséges és nincs jogunk még csak arra sem következtetni, hogy ez valószínű lenne.

A kérdés súlya abban van, hogy sikerüljön teljes bizonyossággal kimutatnunk, hogy S P -vel állandó és szükségképeni kapcsolatban áll. Már pedig Németországon ma a legtekintélyesebb logikusok megegyezni látszanak abban, hogy ezt a bizonyosságot csak a deductio nyújthatja. Sigwart szerint az a tétel, hogy minden $S = P$, vagy hogy valahányszor P van, S is van, oly syl-

logismus következtetése, melynek praemissáit helyre kell állítani s mely következtetés bizonyos lesz, ha a praemissák, melyekből le van vezetve, bizonyosok. Végre Wundt is abban a nézetben van, hogy csak a deductio nyújt causalis törvényeket, azaz oly törvényeket, melyekben a két dolgot összekötő kapocs oksági természete nyilván áll lelkünk előtt.

És itt két eset áll elő. Az $S=P$ viszony csak egy különös esete lehet a tudomány által már ismert valamely törvénynek. A kérdés ekkor az, hogy fölfedezzük a már megállapított törvények között azt, a melyből az $S=P$ viszony levezethető. Hypothesishez folyamodunk tehát, de a hypothesis ez esetben nem egy új törvény kitalálásában áll, hanem annak föltételezésében, hogy ennek s ennek a már ismert törvénynek alapján áll elő a tüneményeknek tapasztalatilag megállapított valamely viszonya. Vagy pedig a másik esetben a tudomány nem szolgáltatván oly törvényt, melyre közvetlenül vissza lehessen vezetni a tüneményeknek észlelt viszonyát, ki kell találni ezt a törvényt, vagyis a szó szoros értelmében hypothesishez folyamodni. Ha a hypothesis levezethető a már megállapított törvényekből, vagy nincs azok egyikével sem logikai ellenmondásban, akkor lehetséges. Ha minden következtetést, mely a föltételezett törvényből levezethető, az észlelet és tapasztalat igazol, akkor ez a törvény úgy tekinthető, mint a valóság kifejezése.

De bár Wundt is elismeri, mint jeleztük, hogy egyedül a deductio vezethet úgynevezett oktörvényekre, melyek lelkünk előtt világosan feltáruló okviszonyt fejeznek ki, azért mégis elfogadja egy inductív módszer lehetőségét a tapasztalati törvények megállapítására, vagy több tapasztalati törvény egybefoglalására. Ez az, a mit Wundt „Verbindungsschluss“-nak nevez. ($M=B$, $M=A$, $A=B$). Csakhogy ez az inductio szerinte sem vezet valóságos, egyetemes és végleges törvényekhez, hanem csupán a tünemények többé-kevésbé rendszeres együttességéhez vagy egymásutániségához. Így tudjuk meg p. o., hogy A -t rendszeren B követi, de azt nem tudjuk, vajjon A és B között oksági kapocs van-e, vagyis hogy törvénytől van-e dolgunk, vagy pedig pusztán esetlegességgel. De még ha elfogadnók is, hogy A és B összehatalálkozása nem véletlen, akkor is A és B ugyanazon fölfedezetlen oknak lehetnek coordinált okozatai, vagy pedig A egyike lehet azon föltételeknek, melyek mellett valamely ismeretlen ok

B-t létrehozza. Lehet továbbá *A* egy közvetett ok, melyet *B*-től egy vagy több földerítendő közvetítő tag választ el. Lehetséges végül az is, hogy *A* csak egyike azon okoknak, melyeknek közrehatása *B*-t eredményezi, vagy ismét *A* nem csupán egyetlenegy okot jelöl, hanem egész oksoportozatot, melyek között van egy vagy több, melyek *B* eredményt hozzák magukkal.

Látnivaló, mily csekély értéke van ily törvényeknek, a theoretikus előtt. Ideiglenes törvények ezek, melyek nem is érdemlik előbb a törvény nevet, míg csak oktörvényekké nem alakulnak. Már pedig ez az átalakulás, mint Wundt is egyetért abban, csak deductio útján lehető.

Egyébiránt maga Mill is fölfogta a tudományos kutatási módszernek lényegesen deductiv jellegét. Logikájának egy helyén elismeri, hogy a deductiv módszer a tudományos kutatásokban uralomra van hivatva, s hogy e pillanatban egy megfordított forradalom megy végbe, mint az, a melyhez Baco az ő nevét fűzte, s a tapasztalati methodus hirtelen átalakul deductiv methodussá,

Azzal végzi *Lachelier*, hogy ha gondolkodásunk ekkép merőben hypothetikus is, de mikor ezeket a hypothesiseket, melyeket bizonyos tények vetnek föl, a gondolkodás ideiglenesen elfogadja, az onnan van, mert ezek a hypothesisek jobban megfelelnek a tudományos gondolkodás bizonyos velünk született szükségének, a melyekben Sigwart és Wundt is a gondolkozó alany egész lényének kifejezését látják. Thales hypothesise az egység szükségének felelt meg. Demokritusé azonkívül a térben való szemlélet s a csodákat elvető okfejtő értelmezés és folytonosság szükségének. A modern tudomány nagy fő hypothesiseit, a mechanizmust és az evolutiót kétségkívül a tapasztalat sugalta, de ha a gondolkodás azokat fentartja, daczára gyakran a tények észleletének is, úgy ez is ugyanoly okokból történik. Ilyen különösen a transformismus hypothesise, mely él és fennáll, daczára a számos és fontos tényeknek, melyeket nem bír megfejtteni, sőt melyek egyenesen ellene vallanak. Lemondani róla annyi volna, mint a tudományos magyarázat egységéről mondani le, a causalitás elvét visszalökni. A logikai reductiónak ennél fogva, melyet Sigwart a logikai inductióval azonosít, utolsó alapja azon a priori szükségességek összege, melyeknek eredete magában a gondolkodás szervezetében található meg.

Egyszóval az okoskodás egyetlen typusa a deductio, úgy

a mint azt Aristoteles felfogta. Okoskodni mindig annyit tesz, mint deducálni vagy reducálni. Vagy az történik, hogy ismerve a praemissákat, kivonjuk azokból a bennök foglalt következtetéseket, vagy pedig megfordítva a következtetésből indulva ki, igyekezünk helyreállítani a praemissákat, melyekből folyik.

*

Hálás témát választott *Paolu Lombroso*, midőn a gyermekek önfentartási ösztönéről mond el egyetmást, „L'instinct de la conservation chez les enfants“ czímmel. Visszakíséri a gyermek életét physiologiai fejlődése legprimitívabb phasisáig, a gyorsabb lélegzetvételben, vérkeringésben és anyagcserében, a testükhöz arányított nagyobb étkéségekben mind a gyermek önfentartási ösztöne megnyilatkozását látja, s ezekre a jelenségekre vezet vissza szövegeinek gyorsabb helyreállítását, minek következtében a gyermek karczolásai, sebei is gyorsabban hegednek.

Atavistikus vonásnak tartja a gyermeknél azt a vadakkal közös tulajdonságot, hogy a physikai fájdalom iránt érzéketlenebb. Ha szenved, csekélyebb mértékben szenved, mint mi. Leesik, megüti magát, a nélkül, hogy csak fölsziszszenne. De e jelenségnek más okát is látja abban, hogy két-hároméves korukig a gyermekek nem localisálják fájdalmukat. Panaszkodnak fejükre, torkukra, immel-ámmal mutogatnak arcukra, homlokukra, szájokra.

Hanem nem csupán a testi életben nyilvánítja a gyermek énjének ezt a veleszületett védelmi ösztönét. Egész lelki és értelmi világát ez irányba tereli az *erőmeztakarítás törvénye*. Ez a gyermekkor psychologiai életének nagy törvénye: *az önvédelemnek alárendelt erő kifejtési takarékoság*.

Kezdjük azokon az ösztönszerű, majdnem reflex taglejtéseken, melyek első conventionalis jelei valamely dolog kifejezésére. Itt érdekesen magyarázza Lombroso, hogy például a tagadó fejrázás a gyermek azon természetes mozdulatából veszi eredetét, a mint oldalt fordítja fejét az emlőtől, ha nem akar többé szopni. Viszont az igenlő bólintás ősi alakja a fejnek a mozgása, melylyel a gyermek fejét aláhajtván keresi az anyai emlőt.

A fentebbi törvényből származtatja a szerző a gyermeki élet egy további tünetéjét, a minden újítást gyűlölő misoneiszmust, továbbá azt a tapasztalható tény, hogy a gyermek leg-

kisebb örömeit is túlozni hajlandó s mindent mulattatására fordít. Épen ebben áll a játék psychológiája.

Ellenben a gyermek fájdalomérzetét Lombroso teljesen felületesnek mondja, s hivatkozik Tolsztoj „Emlékeire“, melyek jellemző képét adják a gyermeki bánat psychológiájának. Még a legerősebb fájdalom közepette is magukkal foglalkoznak s azzal a hatással, melyet másra tesznek, midőn másoknál több fájdalmat iparkodnak mutatni. S ha a gyermek e született érzéketlensége s egoismusa daczára is meg lehet magyarázni áradozó szeretet-ömlengéseit, úgy ez onnan van, mert a gyermekek mindenkifőlt a szeretet túlzó mimikájával rendelkeznek.

Utolsó sorban a gyermek erkölcsi érzetében mutatja ki Lombroso a legkisebb erő kifejtés törvényének érvényesülését és pedig abban a jelenségben, hogy az ösztöneire hagyott gyermek valóságos hazug, vad és megalomán lesz, a mint ezt a czikk számos apró anecdotikus vonással bizonyítja.

* * *

A „*Revue d'économie politique*“ július-augusztusi száma F. Berghoff-Ising berni egyetemi tanártól igen jeles czikket tartalmaz a svájci socialismusról, „*Le socialisme en Suisse*“ czímen. Mindjárt czikke elején kifejti a tudós szerző, hogy a mi a svájci socialista mozgalmak kiterjedését és nagyságát illeti, ebben a tekintetben nagyon túlzott vélemények vannak elterjedve. Az a tény, hogy a munkások nemzetközi szövetsége ezt a kis országot választotta congressusainak székhelyéül s innen gyakorol befolyást a szomszéd országok socialista mozgalmaira, nem kis mértékben hozzájárult oly vélemények elterjedéséhez, mintha Svájc maga a socialismus hazája volna. Pedig Svájc e kérdésben eddig nagyon passiv szerepet játszott, daczára annak az előszeretetnek, melyet iránta a nemzetközi socialisták tanúsítanak s a melyet a svájci köztársaság demokratikus irányzataiból lehet megmagyarázni, melyek oly szabadságot engednek meg a működésre, a milyen másutt nem található; másrészt Svájc geographiai helyzete is érthetővé teszi ezt, a mennyiben középponti fekvése van oly nagy államok közt, mint Franciaország, Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország.

Midőn 1865 körül megalakult Svájcban a nemzetközi

szövetség, ez tisztán külföldről emigrált munkások vállain nyugodott. A nemzetközi socialismus zászlaja alá csak ritkán állott egy-egy svájcki; a svájcki polgár ugyanis sokkal inkább hazafi volt, semhogy az internationalismus politikai értékét meg tudta volna becsülni s nem volt hite a socialismus iránt. Ebben nyilvánul egy különös vonása e népnek, mely többre becsüli a jövőnek a ködös távolban feltűnő hatalmas terveinél azt a jót, a mi közvetlen közelében van, s a miben ismert utak vezetnek. Németországban a németiség kosmopolita jellege, az előszeretet minden iránt, a mi idegen, s az ideál iránt való hajlam kedveztek annyira a socialista propagandának; mindez azonban hiányzott Svájcban a nemzetközi izgatás számára. Itt nemzeti érzéssel volt dolga, a mely demokratikus jellege daczára sem feledkezett meg soha arról, mit köszönhet Svájcnak. A svájcki munkás mindenekelőtt svájcczinak, községe és cantona polgárának érzi magát sokkal inkább, mint munkásnak s egy külön társadalmi osztály tagjának, hisz a legszegényebb polgár is, a kezdemény és referendum jogánál fogva souverain törvényhozónak tarthatta magát, s erre méltán büszke lehetett is.

A német munkások nemzetközi szövetségével szemben a svájcki nemzeti munkások már jó korán megalkották az ő Grütli-társaságukat, melynek programjában a hazaszeretet, egészséges politika és a társadalmi reform voltak pontozatokul főlvéve. Csupán svájcki polgárok lehettek tagjai. Hiába alkotott a nemzetközi szövetség az ő saját kebelében egy svájcki csoportot, s létesítette a *Tagwacht* lapot. A svájccziakat ez nem volt képes meghódítani, mert ezek semmiesetre sem óhajtották, hogy a csupán őket érdeklő törvényhozási és alkotmányi kérdésekbe idegenek beavatkozzanak. Csak midőn 1873-ban, a nemzetközi szövetség igazgatósága egy tisztán testületi jellegű szövetség megalkotását határozta el, mely a svájcki politikai kérdéseket célzatosan mellőzte programjából, lehetett csak gondolni is arra, hogy a svájcki munkások összeköttetésbe lépnek velük. Az Oltenben 1873-ban alapított *Svájcki munkások szövetségének* eredeti célja azonban mégis csak az volt, hogy a svájccziak socialista nevelésben részesüljenek. A socialisták reményei azonban nem valósultak. A gyárak gyöngye koncentrációja, a házi ipar túlnyomósága, a munkások elszórtsága a föld népe között, s az a tény, hogy a munkások és munkaadók közt általában bizonyos

patriárkális viszony uralkodott, mind akadályul szolgáltak arra, hogy a svájci munkások socialista célzatokból szövetkezzenek uraik ellen. Ha szervezkedtek is, ez vagy inkább betegségyelzési vagy más egyéb ily célból történt, mint azért, hogy uraik ellen küzdjenek. Különben is a socialismust úgy tekintették, mint az anarchismus előiskoláját. Így történt, hogy míg az Oltenben alakult szövetség kezdetben 5000 munkástagot számlált, ez a szám az 1880-iki congressuson már 1400-ra olvadt le.

Míg a socialista mozgalom ilykép hajótörést szenvedett, a Grütli-társaság, melynek alapszabályai első helyre a nemzeti érzület s a liberalis democratia alapján a politikai és társadalmi haladás fejlesztését tették, a közvéleménynek még inkább kegyeibe jutott. Minden kantonban el volt terjedve; 1882 őszén 7000 tagja volt, 185 csoportban. Programja ugyan radicális, de azért folyton a gazdasági fejlődésnek, s az állam és társadalom normális politikájának határai között maradt. Ezzel szemben a Jura vidékén alakult szövetség, melyben socialista, sőt anarchista elemek voltak, bár számuk nem volt nagy, a legnagyobb tevékenységgel működött saját célja érdekében.

Mikor a svájci köztársaság veszélyesnek találta a socialista izgatásokat s száműzte agitátorait, sokan megdöbbsentek s ebben a republikánus szabadság s a menedékjog megsértését látták. Ekkor kezdtek a svájci munkások közül sokan hajlani a socialismushoz. A fenyegető veszélylyel szemben a Zürichben socialista munkások congressusa czímen 1883-ban tartott nagygyűlés egy működő bizottságot választott, mely, bár gyöngye kapocscsal, összekötötte a socialista munkások minden árnyalatát; még a Grütli-társaság néhány csoportja is csatlakozott hozzá. Midőn ez a bizottság 1887 nyarán áttette székhelyét Zürichből Bernbe, már 6000 tagot számlált; mikor kiáltványt bocsátott ki a svájci munkásokhoz, hogy csatlakozzanak hozzá, nem kevesebb, mint 60 társaság jelentette ki a hozzávaló csatlakozást. Csak a francziák tartózkodtak tőle. Ide vezettek a köztársaság erélyes rendszabályai, melyeket a külföldi socialismussal szemben alkalmazott; ezzel szemben Svájc történelmi missiójára hiába hivatkoztak, melyet Európa közepén, mint a politikai menekülők menedékhelye, teljesítenie kell, s gyávaságnak, gyöngeségnek bélyegezték magaviseletét, a mennyiben az idegen hatalmak nyomásának engedett. 1888-ban alakult meg ugyancsak Bernben „Új socialista párt“

czímen egy, a legradikálisabb színezettel bíró egyesület, melynek célja volt, magába vonni az eddig még határozatlan elemeket.

Minden attól függött, miként fogja magát ezen új párttal szemben a Grütli-társaság viselni, mely még mindig tekintélyes zömét foglalta magában a svájci munkásoknak. S im ez a társaság, bár most már voltak kebelében socialisták, megtagadta a szövetkezést az új socialista párttal. Hogy ez a párt mily ingó alapon állott egyébként magában a Grütli-társaságban, kitűnt akkor, midőn organumának új szerkesztőt kellett választani; a socialisták a legnagyobb erőmegfeszítéssel sem tudták keresztül vinni jelöltjüket, s a társaság eredeti elemének, a demokratáknak jelöltje fényesen győzedelmeskedett.

Érdekesen írja le Berghoff-Ising a referendum és a munkásjog érdekében lefolyt mozgalmakat, melyekben a két párt tevékeny részt vett. Majd áttérve a legutóbb Bernben tartott socialista congressusra, kifejti, mennyire megvannak egymásközt jelenleg hasonolva a svájci socialista párt elemei. Jelenleg új program kidolgozásán fáradoznak, mely közelebb fogja ezeket hozni egymáshoz, sőt abban reménykednek, hogy a svájci föld népet is magukhoz édesgetik. Nem nehéz fölsmerni a tünetekből, melyeket a cikkíró fölsorol, hogy a socialismus a kis köztársaságban aránylag gyöngye lábön áll, s nincs mit csodálkozni azon, ha a socialismus támadásaival szemben a svájci köztársaság jelenleg hideg, közönyös, s a nép józan eszére s hazafiságára bízva azoknak visszaverését.

Ezek után Berghoff-Ising részletesebben ismertetve a svájci munkás-szövetkezeteket, kifejti, hogy a munkás syndikátusok mozgalma Svájcban előbb egy syndikátus-szövetségben összpontosult, mely 1880-ban a felbomlott munkásszövetség romjain alakult meg. Minthogy azonban socialista propagandájának következtében alig képes némi haladást felmutatni, 1886-ban a Grütli-társaság indítványára egy munkássegélyző pénztár alakult, mely rövid idő alatt nagy tekintélyre tett szert. Az egyes munkás iparágak körében is érvényre jut a testületi szellem, így különösen a betűszedők és az óráások foglalnak el a svájci munkásmozgalmakban kiváló állást. Az a rokonszenves magatartás, melyet a svájci munkások tanúsítanak, mint hű polgárai a hazának, mely annyi jogokban s szabadságban részesíti őket, s az a tény, hogy oly erélyesen visszautasítják az idegenből átlpántált, de

zöld ágra vergődni nem tudó fölforgató eszméket, arról tanúskodnak, hogy meg tudják becsülni a meglevő jót, hálával viseltetnek honuk iránt, s a jövő fantasmagóriáiért nem áldozzák föl hazájuk boldogságát, nyugalmát.

* * *

A patronage-rendszer előnyeit méltatja az „*Archives d'anthropologie criminelle*“ július 15-iki számában Roux azon alkalomból, hogy ez évben fejezte be munkálatait az e czélből alakult III. nemzeti congressus. Hivatkozik a cikk arra, hogy a legkomolyabb statisztikusok kiszámították, mikép minden elítélt visszaadása az erkölcsös és becsületes életmódnak, legalább 1000 frank hasznot jelent a társadalomra nézve. Ha tehát a büntető rendszer és a rabvédelem helyes combinatióját találjuk meg azon 160—170,000 elítélttel szemben, ki a börtönökből szabadul, s ha csak 40 % -át téríti vissza a jó útra azoknak, kiket a mai rendszer végzet-szerűleg dob oda a visszaesésnek, úgy ez maga milliókat jelentene évenként a társadalomra nézve.

Már pedig ez a 40 % nincs túlmagasan fölvéve; tanuja Belgium, mely azt túl is haladta a börtönrendszer és a rabvédelem üdvös befolyása által. Anglia pedig, hála a „Discharged prisoners ind society“ és a fővárosi bizottság működésének, minden évben több ezer delinquent ment meg a társadalomnak. Negyven hasonló természetű egylet terjeszti ki működését a brit szigetek egész területére.

Ezzel ellentétben Franciaország eddig a magánjótékony-ság körébe utalta ezt a kérdést, s ma már nyilvánvaló, hogy a magánjótékony-ság mitsem tett a cél elérésére. Pedig a jelenkori demokratikus társadalomban az állam szerepe teljesen megváltozott. Többé nem csupán támogatással tartozik a közügyek terén, hanem irányt kell adnia.

A mi a kérdés meritumát illeti, Roux abban a nézetben van, hogy a rehabilitatio szükséges ellensúlyozója a fenyítésnek. A rabvédelem kérdésének megoldása egyértelmű a társadalmi problema egy részének megoldásával.

Bizottságok megalakítását ajánlja tehát, még pedig gyakorlati férfiakból s a kik ismerősek a munkásosztályok bajjaival, szükségleteivel, szokásaival, s képesek munkát szerezni a kiszabadultaknak, vagy legalább útbaigazíthatják őket.

De ez még nem elég. Ha a bizottság tagjaitól odaadást és buzgalmat akarunk, szükség lesz őket gyakori érintkezésbe hozni a letartóztatottakkal. Így történik ez Belgiumban és Glasgowban. Az a sok iparos s üzletember, ki a patronage-nak tagja, sorba látogatja a letartóztatottakat, tanulmányozza őket, meghallgatja beszédeiket, ösztönzi, bátorítja s végül büntetési idejük leteltével szolgálatába fogadja őket.

Kifejti aztán Roux, hogy a patronage lehet egyéni vagy collectiv. Egyéni akkor, ha a bizottság buzgósága minden büntetését kitöltöttnek külön foglalkozást szerez; collectiv pedig, ha a kiszabadult elítéltek számára egy munkaházat, menhelyet nyitnak. Roux beismeri, hogy az egyéni patronage-forma előnyt érdemel a collectiv-forma fölött, mindazonáltal úgy véli, hogy legtöbb esetben, vagy legalább a börtönből közvetlen kilépőkre nézve a collectiv védelem nélkülözhetlen, hahár csak átmenetinek kell lennie.

Eléggé nem hangsúlyozhatónak tartja, hogy a kiszabadult munkája egész hasznát élvezze, nehogy abban a bizszenben legyen, hogy rajta üzletet akarnak csinálni. Kell, hogy mindjárt eleinte tisztán és világosan megértse, hogy mindaz, a mit szerez, az övé, levonva abból mérsékelten számított napi kiadását. Végül az is óhajtandó, hogy az üzletben való néhány havi tartózkodás után a kiszabadult külön bizonylatot kapjon, mely reá nézve részleges rehabilitatiót jelentsen.

* * *

Az idén hagyta el a sajtót *Descamps* lovag belga senátor figyelemreméltó emlékirata „*Essai sur l'Organisation de l'arbitrage international*“ czímen, melyben a legutóbb nálunk tartott interparlamentaris konferentián is élénk részt vett szerző a nemzetközi békebiróságok létesítésére vonatkozólag, oly eredeti, s megfontolásra érdemes elmékedéseket közöl, hogy, bár azok, kik a legutóbbi interparlamentaris konferenciák ülésezései alkalmával az időszaki sajtót figyelemmel kísérték, mindenesetre ismerősek *Descamps*-nak ez irányban kifejtett actiójával, mégis érdemesnek tartjuk e nagyfontosságú problema iránt ifjúi hévvel lelkesedő, s megoldására minden lehető elkövető szerzőnek mindenesetre egészséges fölfogását és nézeteit ismertetni.

Kiindulva a nemzetközi jog általános elméletéből, kifejti a tudós belga senátor, hogy civilizált állam, mely kétségbe vonja azt, hogy a nemzetek egymásközi viszonyainak a jogra kell fektetve lenniök s ellentétek fölmerülése esetén az igazság szerint szabályoztatniok, nem léteznek. De hol van ez a jog s hogyan kell megvalósítani ezt az igazságot? A subordinationalis társadalmakban, minők a politikai társadalmak (tehát az egyes államok), e problémát a törvényhozó, bíraskodó és végrehajtó hatalom oldja meg, gondoskodva az e társadalomra vonatkozó törvények megalkotásáról, alkalmazásáról s végrehajtásáról. A coordinationalis társadalmakban azonban, mint a minő a nemzetközi társadalom, a kérdés sokkal bonyolultabb.

A nemzetközi jog természetszerűleg oly jog, melylyel minden nemzet él más nemzetekhez való viszonyait illetőleg. Forrásai: a szokás és az egyezmények. Egy állam sem nyilváníthatja magát ezektől szabadnak, a nélkül, hogy szét ne szakítaná a köteléket, mely őt a többi polgárosult nemzetek közösségeihez fűzi. De létezhetik oly specialis conventionalis jog is, mely némely nemzetekre nézve egymás között kötelező. Maga a nemzetközi jog azonban még mindig messze áll a végleges kifejlődéstől s praecisítástól. A nemzeti souverainitás és a nemzetközi közösség két elve között kiegyeztetés eddig csak nagyon tökéletlen módon valósítottatott meg; másrészt meg nemzetek társadalmában nem létezik oly fensőbb hatalom, a mely az általános juridikai szabályok authentikus magyarázására föl volna jogosítva. Ugyanez áll e szabályok alkalmazására és végrehajtására nézve is. Azt kérdezi Descamps: hogyan érhetjük el ezen, a jog realizálására szükséges functiok teljesülését?

Ha valamely súlyos conflictus keletkezik az államok között, s ez egyik fél lemondása vagy barátságos megegyezés folytán meg oldható, akár direct tárgyalások, akár más harmadik hatalom közbenjárása következtében, két úton dönthetik el a kérdést a vizsályban levő felek: a hadi vagy a békebirói eljárás útján. Előbbi esetben a fegyverek sorsa dönt, utóbbiban pedig a két állam a döntést egy harmadik, pártatlan bíróra bízza, ki hivatva van tisztán megállapítani a felek jogait.

Ez utóbbi eljárás választása nem foglal magában lemondást a souverainitásról, sőt az észnek, a humanitásnak, a felek érdekének legmegfelelőbb eljárásnak tekinthető. De tudjuk, minő

egyenlőtlen mértékben éltek eddig az államok e két ellenkező eljárással, s a történelmet véve kezünkbe, megállapíthatjuk azt az óriási befolyást, melyet ez a világ sorsára gyakorolt. Descamps kifejti, hogy a nemzetközi békebiróság eszméje, sőt alkalmazása nem új eredetű. Az emberi nem dicsőségére constatálja, hogy majd mindenütt, hol az emberek küzdésben állottak egymással, akadtak olyanok, kik a megoldásra az állatias erőn kívül más módokat is alkalmasaknak tartottak. Jól emlékezzünk azokra a szavakra, mondja Descamps, melyeket Thukydides Archidamos szájába ad: „Lehetetlen ellenségként megtámadnunk azt, ki ajánlkozik békebirói szék előtt számot adni“. De a görögöknél nem csupán esetek voltak a békebiróság igénybevételére, hanem az államok közt compromissumok vagy stipulatiók is jöttek létre a békebiróságok használatára vonatkozólag meghasonlás esetében. Idézi Descamps az Argos és Lacedemon városok közt ötven évre kötött szövetségi szerződést, melyben a következő olvasható: „Ha a szerződő felek közt vitás kérdés támadna, úgy valamely semleges város fog köztük békebiró lenni, őseik szokása szerint“. Vagy ott vannak az amfiktyonok, melyek szintén békebirósági jelleggel bírtak.

A kereszténység keletkezése után a középkorban a pápák gyakoroltak néha ily nemzetközi békebirói tisztet, de — fájdalom — úgy az ó-, mint a középkorban, sőt a magát humanusnak valló újkorban is a véres harcok váltak jellemzőkké, a melyek segítségével a nemzetek jogaitak védeni, vagy másokkal szemben érvényre juttatni törekedtek. De mégis észlelhető a törekvés a békebirói intézmény felé, különösen századunkban, úgy, hogy napjainkban már lehetséges annak szervezésére, bár teljes kivitele még idealként lebeg a szem előtt, gondolni s reményleni majdani megvalósulását.

Egyik tényező, a sok között, mely a nemzetközi békebiróságok eszméje érdekében megnyilatkozott, a közvélemény. A nemzetközi conflictusok megoldásának Descamps által propagált módjára vonatkozólag a közvélemény gyakran és energikusan nyilatkozott már ennek érdekében. A katonai terhek rettentő súlya, a szünet nélkül növekvő fegyverkezések, a rettenetes háború borzalmaitól még azok részéről is, kik magától a háborútól nem félnek, természetszerűvé teszik azt, hogy a közvélemény a conflictusoknak békés, kevesebb áldozatokkal járó megoldását annak elébe

helyezi; már pedig ez, csakis a nemzetközi békebiróság intézményének létesítése által válhatik lehetővé. A sajtó híven visszatükrözi a közvéleménynek ez irányban táplált vágyát, óhaját.

A tudományos világban szintén léteznek hatalmas mozgalmak a békebiróság érdekében, ép úgy a népképviselői gyűlésekben, a parlamentekben is. Csak természetes, hogy a világ parlamentjeiből legutóbb alakult egy oly testület, melynek eredeti célját az képezi, hogy megvalósítsa azon eszmét, mely a civilizált világ barbárságait el fogja tüntetni. Értjük alatta az interparlamentaris uniót.

Descamps röviden ismerteti ezen interparlamentaris unio történetét és szervezetét. Keletkezése 1888. október 31-én Párisban tartott előkészítő gyűlésre vihető vissza, melyen brit és francia parlamenti tagok vettek részt Frédéric Passy elnöklete alatt. 1889. június havában volt az első conferentia ugyancsak Párisban Jules Simon, 1890. júliusban a második Londonban Herschell lord, 1891. novemberben a harmadik Rómában Bianchieri, 1892. augusztusban a negyedik, Bernben Droz, 1894-ben az ötödik, Hágában Rahusen elnöklete alatt. Tavaly, mint tudjuk, Brüsszelben s az idén hazánk fővárosában ülésezett az interparlamentaris conferentia. Szervezete nagyon egyszerű; van egy Párisban székelő permanens irodája, mely a folyó ügyeket intézi s a hozzá utasított javaslatokat kidolgozza, egyébiránt maga az évenként egyszer összeülő conferentia intézkedik és dönt elvi kérdésekben.

Ettől az interparlamentaris uniótól várja Descamps a nemzetközi békebiróságok eszméjének megvalósulását. Ez az eszme tényleg alkatrészévé vált azon eszmeköröknek, melyek a jelenkori társadalomban tért hódítottak. A nemzetközi jog jelenlegi állása szerint a nemzetközi békebiróság eszméjére vonatkozólag századunkban Descamps a következő tényeket regisztrálja:

1815. óta, mint ezt egy 1895-ben *The proved practicality of international arbitration* czímen Londonban megjelent angol könyv kimutatja, összesen *száztizenkét* esetben vették igénybe egyes államok a viszály kiegyenlítésére a békebiróságot s ezen eseteknek egy része nagyon komoly és fenyegető jellegű volt. — Megszaporodott másrészt az egyes államok közt kötött szerződésekben az oly clausulák száma, melyek az esetleg fenforgó eltérések elbírálását egy harmadik, nem érdekelt fél békebirósága alá vonják. Sőt létesítették tényleges békebiróságok, részben az

első békebiróságok esetleges szereplésére vonatkozó szabályok megállapítása, részben valósággal egy permanens békebirói hivatal közvetlen föllálítása által, mint ezekről az 1882. decz. 11-iki Belgium és Olaszország közt kötött, vagy az 1890. október 14-iki Bernben kötött, a nemzetközi vasúti szállítmányokra vonatkozó szerződések tanúskodnak. De a mi leginkább bizonyítja az eszme életrevalóságát, abban mutatkozik, hogy különösen emez amerikai államok közt valóban léteznek szerződések, melyek nem csupán egyes speciális kategóriákra szorítják a békebiróságok alkalmazását, hanem azt kiterjesztik kivétel nélkül minden esetre, vagy legalább is azokra, melyek az illető állam függetlenségét vagy nemzeti autonómiáját nem illetik. A spanyol Dél-Amerikában már 1872. február 17-ikén kötött több köztársaság ily szerződést, legújabbán pedig, 1895. június 20-ikán, Honduras, Nicaragua és Salvador államok jártak el hasonlóképen. A Guadalupe-Hidalgo-i 1848. február 2-ikai szerződés Mexico és az Egyesült-államok közt állapított meg szabályokat az esetleg, bármi viszály fenforgása esetén igénybeveendő békebiróságra vonatkozólag. Ismerjük egyébiránt 1889. év elején azt a négy közép-amerikai állam közt létrejött egyezséget, mely szerint az illető államok kötelezték magukat, hogy minden köztük keletkezhető nehézségre vonatkozólag föltétlenül alávetik magukat a választott békebiróság határozatának.

Sokkal fontosabbak azonban, s megvalósulásuk esetében kiszámíthatatlan következményűek lesznek a nemzetközi jog szempontjából a Washingtonban 1889. október 2-ikától 1890. április 19-ikéig tartott pan-amerikai conferentia elvi határozatai, melyek arra czéloznak, hogy a három Amerika összes államai egy békés unióban csoportosuljanak, melyben a békebiróság intézménye, mint nemzetközi törvény minden fenforgó viszály eldöntésére alkalmaztatnék. Descamps közli egész terjedelmében ezen conferentia békebirósági tervezetének mind a tizenkilencz szakaszát, melyeknek életbelépése az új világra egy egészen új kort fog megnyitni. Sajnos, hogy mindeddig csak terv maradt, holott az amerikai államoknak kevésbé állanak útjokban oly tényezők, melyek, mint nálunk is, a békés megoldást egyes esetekben majdnem lehetetlenné teszik.

A brüsseli interparlamentaris conferentia egy nemzetközi békebirói hivatal szervezésére nézve tudvalevőleg egy egyszerű,

szerény javaslatot dolgozott ki, melyet Descamps ismertet és érdeme szerint méltat. Ez a javaslat, mely a hatalmak jóakaratú figyelmébe van ajánlva, egy állandó nemzetközi békebiróság (Cour permanente d'Arbitrage international) fölállítására által véli megoldhatni a nagyfontosságú kérdést. Ezen udvar élén egy egyévre választott elnök és egy alelnök állana; székhelye állandóan nem volna meghatározva, de eziránt a szövetségben résztvevő felek többsége döntene. E tervezetet egyébiránt annak idején az időszaki sajtó bőven ismertette, úgy hogy ezúttal fölösleges volna azt minden pontjára nézve újból részletesen bemutatni. Röviden: ennek a permanens nemzetközi bíróságnak hivatása volna, azon ügyekben, melyekben a hatalmak hozzá fordulnak, ha már más békés úton egymás közt a megegyezés lehetetlennek bizonyult, ítéletet mondani. E tervezet szerint létesült békebiróság nem volna tehát ráoktroválható erővel az egyes hatalmakra, hanem ezek tetszésétől függ, igénybe akarják-e venni ezt az utat-módot az ügy elintézésére, ha már másképp a fölmerült viszályban dűlőre nem juthattak. S ez a lényeges momentuma a tervezetnek félrendszerbálynak mutatkozik ugyan a fölületes szemléllő előtt; a helyes logika azt kívánná ugyanis, hogy, ha már alkotunk ilyenmő nemzetközi bíróságot, ez bizonyos mértékben, mint több állam fölött álló intézmény, bírjon suverainitással, a mennyiben ennek itt helye lehet s a biztosítékok meg vannak adva arra nézve, hogy elfogultság és részrehajlás közbe ne játszassék az ítéletek meghozatalában. Ámde ki erre gondol, megfélekedezni látszik a kezdet nehézségeiről, melyekkel pedig okvetetlenül számolnia kell annak, ki ily merész, egész világot átalakító intézmény létesítésére még gondolni is mer. Alig mondandó le egy állam is, ma, a politikai előítéleteknek még nagyon is nagy mértékben virágzó korában arról, hogy souverain jogait, a melyek bármely más állammal szemben való magaviseletére és eljárására vonatkoznak, érvényesíthesse, s alig volna rábíráható arra, hogy azokat csak úgy könnyen, egyszerre föladjja s mielőtt maga az intézmény kipróbálva volna, mintegy elégesse maga mögött a hidat. Tény az, hogy, ha valamely alakban, úgy ebben fognak, ha napjainkban ugyan nem is, de egy időben a nagy hatalmi állásukra annyira féltékeny államok hozzájárulni a közös békebiróság eszméjének megvalósításához. Mert igaz az, hogy a jelzett módon maga a háború, melynek megszüntetése pedig a nemzetközi békebiróság

eszméjét propagáló férfiaknak nyíltan bevallott céljok, hogy úgy mondjuk, hivatalosan megszűnni nem fog, de tényleg előbb-utóbb ehhez fog vezetni. Reálisan gondolkodó korunkban még ily alakban is messzemenő idealisnal: tűnik fel a terv, de mégsem oly kevésbé megvalósíthatónak, mint egy másik, idealismusában még messzebb menő terv. „A bizottság — mondja jelentésében Houzeau de Lehaie — elejét akarta venni a kormányok és diplomaták apprehenzióinak; meg akarta mutatni, hogy nem volt szándéka jogosultságaikba beavatkozni . . . Kell tehát, hogy a két fél meg egyezzen abban, hogy vitájokban a békebiróság döntése alá fogják vetni magukat“.

Érdekes fejezetét képezi Descamps nagybecsű dolgozatának az, a mely a nemzetközi békebiróság s az apró államoknak egymáshoz való viszonyáról szól. A kis államok — mondja — nem szeretik a háborút; sokat veszhetnek benne, alig nyerhetnek valamit. Saját jól felfogott érdekük ép úgy, mint a humánus érzelem elfordítja őket a hadi vállalatoktól, s a jogot és békét protegáló intézményekhez vonzza. A kis államok természetesen hívei a nemzetközi békebiróság eszméjének, mely annyi, reájok sokkal nagyobb súlylyal nehezető teher viselésétől mentené fel őket s a kulturális haladás terén még nagyobb eredmény produkálására képesítené.

Az a lelkes, meggyőződéstől áthatott hang, mely Descamps dolgozatán végig vonul, az az alapos, sokoldalú tudás, melyet a kis munkába belevisz, egyaránt érdemessé teszi azt arra, hogy ne csupán a nemzetközi jog iránt érdeklődők lapozzák végig, hanem hogy mindazok, kik korunk actualis kérdései iránt érdeklődnek, figyelemmel átolvassák. Descamps agilis alakja, mely a legutóbbi interparlamentáris conferentiáról még mindnyájunknak élénk emlékezetében van, mintegy fölelevenedik előttünk művecskéjének olvasása közben; a kik kezükbe veszik, mindenesetre kellemes olvasmányt fognak találni benne.

Ferenczy Árpád.

A müncheni nemzetközi pszichológiai congressus.

Augusztus 4-én a müncheni aula fontos nemzetközi összejövetel színhelye volt. A harmadik nemzetközi pszichológiai congressus tartotta ott gyűlését *Stumpf* tanár elnöklete alatt s *Landmann* lovag, bajor közoktatásügyi minister hivatalos részvétele mellett.

Ezelőtt két évvel, 1889-ben tartotta a congressus Párisban első összejövetelét: akkor még hivatalos czíme physio-pszichológiai nemzetközi congressus volt, de három évvel később a londoni congressus szervezői úgy találták, hogy ez a név igen szorosan körülírt tudományos irányzatot jelent s kizár a programmból több oly kérdést, melyek abban joggal szerepelhetnek. Tehát a physiologiai elnevezést „tapasztalati“-val cserélték fel, értvén ez alatt oly pszichológiát, mely a tények methodikus és inductív észleletén alapszik.

Ez idén aztán a müncheni congressus ezt a jelzöt is törölte elnevezéséből s maradt egyszerűen pszichológiai congressusnak, egyesítve mindazok munkálkodását, kik új világot vethetnek a lelki életre s mélyebben avatkoznak bele mechanismusa részleteibe. Tehát ethnologusokat, lingvistákat, paedagogusokat, historikusokat, sociologusokat, jogászokat, criminalistákat, orvosokat, anatomusokat, élettani tudósokat, aesthetikusokat stb. A psychikai jelenségek egyetlen kategóriája sem maradt kizárva e széles alapon szerkesztett programmból, melyben még a telepathia vizsgálódásai is helyet kaptak s ép úgy minden módszer, az introspectiv módszer úgy, mint más egyéb.

Mindjárt az első ülésen *Richet* tartott feszült érdeklődéssel kísért előadást a *fájdalomról*, biológiai szempontból, melyben kimutatta, hogy a fájdalom mindig erős vagy anormális ingerlés eredménye. *Liszt Ferencz* pedig a büntető beszámíthatóság kérdését ismertette, tartózkodva minden metaphysikai csapongástól.

Összesen 440 tag vett részt a congressuson s 160 felolvasás történt. Természetes, hogy ily körülmények közt osztályokká kellett alakulni s csak kevés számú és különösen érdekes felolvasás maradt az augusztus 5-én és 7-én tartott két összes ülésnek fentartva. Öt osztály alakult a következő keretekben: 1. Az agy boncz- és élettana. Az érzékek physiologiaja és psycho-

logiája. Psycho-physika. 2. A normális egyén psychológiája. 3. Psychopathologia és büntető anthropologia. 4. Az alvás, az álm, a hypnotikus és más hasonló állapotok lélektana. (Itt találtak helyet a telepathia körébe tartozók utatások is.) 5. Összehasonlító lélektan. A neveléstanra alkalmazott lélektan (a gyermek psychológiája).

Figyelemreméltóbb tárgyai voltak az első osztályban tartott fölulvasásoknak a következők:

Flechsig Pál tanár *az emberi agy összekapcsoló centrumairól* (Über die Associationscentren des menschlichen Gehirns). E tanulmány alapeszméje a kéreg-centrumok vagy kéreg-zónák közt fölállított megkülönböztetés: motor-központokra és összekapcsoló központokra. A legelső központok, melyek kifejlődnek, azok, a melyek az érzékszervekkel állanak összeköttetésben. Az érzéklési zónák száma négy; egyikben végződnek a tapintási és általános érzési idegek, a másodikban a szaglási idegek, harmadikban a látási idegek, negyedikben a halló-idegek. Ezek a különböző tájak az újszülöttnél még el vannak szigetelve egymástól, csak az általános érzet és a szaglászónája kapcsolatosak egymással. Az újszülöttnél tehát több különböző tájakra osztott öntudata van, s különböző nemű észrevételei nem kapcsolódhatnak össze.

Edinger tanár azt a kérdést vetette fel, vajjon *a psychologia húzhat-e hasznát az agyboncztan jelenlegi állásából?* (Kann die Psychologie aus dem heutigen Stande der Hirnanatomie Nutzen ziehen?) Azt igyekezett bizonyítani, hogy a magasabb nevropsychologiai processusokat csak az alsóbb processusok tanulmányozása útján érthetjük meg, hol a viszony szabatosabb az organum és a functio közt. Már széleskörű ismereteink vannak az állati rendben és bizonyos alsóbbrendű állatoknál az idegrendszer alkatáról, s ez az alkat maga elég, hogy föltárja előttünk annak functióit. Az idegrendszer anatómiája igen hasznos segédeszköze lehet a psychológiának, de csak az alatt a föltétel alatt, ha mindennek előtt nem a legbonyolultabb ideg-mechanismusokat, hanem ellenkezőleg a legegyszerűbbeket és legelemibbeket tanulmányozzuk.

Az öntudat érzéki alapjairól (Die materiellen Grundlegen des Bewusstseins) értekezett *Obersteiner*, ki szerint nincs bizonyítva, hogy az agykéreg lenne az öntudat székhelye, még kevésbé bizonyos, hogy az előagy lenne az értelmiség székhelye.

Tanulságos volt *dr. Hering* tanulmánya is: *minő mértékben feltétele a centripetal idegek integritása az önkéntes mozgásnak?* (In wie weit ist die Integrität der centripetalen Nerven eine Bedingung für die willkürliche Bewegung?). A peripherikus izgatások megsemmisítése — mondta *Hering* — magával vonja az önkéntes mozgás teljes eltűnését. daczára annak, hogy az idegközpontok megtartják izgathatóságukat, s a motor-idegek jó vezetői maradnak a centrifugal izgatásoknak.

Még *Wedensky* járult adatokkal a központi beidegzés ismeretetéséhez, *Sham* pedig az agy és a lélek viszonyára vonatkozó hypothesiseket ismertette; végre *Kaes* egy kétéves microcephal leány és egy huszonötéves macrocephal törpe nő agykérgének rosttartalmáról nyújtott részletes felvilágosításokat.

A második osztály programja köréből főlelmitjük *Bezold* előadását: *egy folytatatólagos hangsor demonstrálásáról a hallási fogyatkozások kimutatására, különösen siketnémáknál, s e kimutatás jelentőségéről a Helmholtz féle elméletre*; továbbá *Stern*-ét *a változások felfogásáról. Külpe*-ét *a figyelem befolyásáról az érzet intenzitására*. Ezekon kívül még felolvasásokkal szerepeltek: *Heinrich: A figyelem és az érzékszervek működése, különös tekintettel a szemre*; *Brentano: Az érzet tanához*; *Ebbinghaus: Közlemények a valódi és hamis esetek psychophysikai módszeréhez*; *Taverni: A szemek daltonismusával analog állapotról a többi külső emberi érzékszervekben*; *Wadsworth: Tanulmányok a színészrevételről, különös tekintettel a hiányos színlátásra stb.*

Sommer és *Preyer* a gondolatolvasást és a graphológiát is szőnyegre hozták a congressuson; előbbi egy felolvasásában, melyben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a gondolatolvasás igen finom és igen rejtett mozgások észrevételéből áll, s annak tudományos méltatásához szükséges, hogy ezeket láthatókká és megmérhetőkké tegyék. E célból egy új készüléket is szerkesztett, melyet psychographnak nevez. Utóbbi azt fejtegette, hogy az írásban feltáruló jellemet hogyan lehet tudományosan kimagyarázni.

Az értelmi funkciók psychológiájához *Philippe*, *Flournoy*, *Ferrari*, *Waschide*, *Courtier*, *Marty* és *Hirth* járultak igen becses adalékokkal; míg *Sollier* azt mutatta ki, hogy a vegetatív élet szerveiből származó impressiók alkotják az erkölcsi személyiség

alapját; azok pedig, melyeket érzékeink nyujtanak, különösen értelmi személyiségünk fejlesztéséhez járulnak.

Jeles tudósok tárgyalták a paedagogia és a gyermeki psychologia több alapvető kérdését is a congressuson; továbbá a népsychologia, morál és sociologia főbb elveit. *Lipps* „Aesthetischer Eindruck und optische Täuschung“ cím alatt igen érdekes taglalásába bocsátkozott azon viszonynak, mely az aesthetikai benyomásokat és az optikai illúziókat egyesíti. Aesthetico-mechanikai elméletét adta az optico-geometriai illúzióknak s példaként a dór oszlopot választotta. Az optico-geometriai illúziók ítéletbeli vagy helyesebben összehasonlításbeli illúziók s onnan erednek, hogy a mértani formák összehasonlítása eredményeit meghamisítja egy mechanikus mozgás elképzelése, mely a formák észrevételével jár.

A kilenczedik szakosztály működési körébe esett a psychopathologia. Itt *Strumpel* az emlékezet betegségeiről tartott előadást, *Janet* és *Aschaffenburg* után pedig *Grashey* fejtette ki a melancholikus eszmék genesisét. Ez — úgymond — a tudalmi kör megszükülése által okozott levertség kifolyása, melyből ki van zárva minden oly képzet, melynek hangulata vidám. Természetes, hogy a folyton fájdalmas gondolatokkal küzdő lélekben a gondolatok utoljára maguktól is föltámadnak. A tudalom körének ez a megszükülése különben a betegek gyöngeségi állapotának és depressiójának a következménye.

További sorban *Löwefeld* a zenei fixa ideákkal foglalkozott, *Jäger* tanár az akarat betegségeit sorozta egy monographiában három kategóriába: abulia, hyperbulia és dysbulia néven; *Müller* az öngyilkosságokat tette tanulmánya tárgyává, melyeknek legrendszerintibb okát az alcoholismusban kereste, végre *Crocq* a psychopathikus átöröklésről szólt. *Näcke* pedig azon reflexiói eredményeit közölte a congressussal, a melyek szerint a büntettes psychológiáját felfogni kellene. Hogy egy homogén csoportot kapjunk, először is ki kellene abból küszöbölni minden alkalmi büntettest, minden indulati büntettest s csak a szokásszerű büntetteseknél kellene maradnunk. Azután kizárandók volnának az epileptikusok, a tébolyultak, a csenevészek, s így jutunk el arra a következtetésre, hogy a többi büntettes legnagyobb része ugyanazon legalacsonyabb társadalmi rétegbe tartozik, s hogy az őket physiologiailag jellegző vonásokat közösen bírják azokkal, kik

ugyanazon társadalmi színvonalon állanak, ugyanazon értelmi fejlettség fokán és mégsem delinquensek. De ezek a vonások jobban kidomborultak a büntetteseknél s a környezet, melyben élnek, a többi büntettesekkel való érintkezései még erősebben domborítják ki ugyanazon vonásokat. Kitűnik ebből, hogy nem lehet a büntettesek specialis psychológiáját construálni, habár sok tekintetben psychikai alkatuk különbözik is a becsületes emberektől.

Utoljára hagytuk a congressusnak az alvás és álom psychológiájára, a hypnotikus állapotokra s a telepathia tüneténeire vonatkozó munkálatait. *Rosenback* „Der Mechanismus des Schlafes“ című közleményében kifejtette azokat az okokat, melyek meggyőzték őt arról, hogy az álom mechanizmusa psychologiai rendű mechanismus. Hogy önkéntes actus folytán alszunk el, vagy legalább sikerül bizonyos esetekben elaludnunk ugyanolyan actus folytán, mint a melylyel figyelmünket önként képesek vagyunk leszerelni, gyöngíteni, s öntudatunkat csökkenteni. Általában a mi az álmot előidézi, az a belső feszültség változása, s ez a változás mindig azonos lényegében egy akarat-actussal.

Másodikul *Römer* közölte a congressussal kísérleteit a nap különböző időpontjaiban, részint huzamosabb, részint megrövidített álom után tapasztalható alkalmazkodó képességünkről. Az értelem működése élénkebbnek látszik a felébredés után két, mint egy órával. Az álom normális tartamának megrövidítése is igen különböző hatályokkal bír, a szerint, a mint az esti vagy reggeli álom szenved rövidülést, s a szerint, a mint oly egyénnel van dolgunk, kiknek mélyebb álma reggelre vagy estére szokott esni.

Érdekes thema volt a *Sante de Sanctis* dr.-é, ki az álomközben tapasztalt felindulások visszhangját elemezte a fölébredtek öntudati állapotában és megfordítva az éber állapotban átélt emotiók újra feltünését az álomban. Tanulmányai egyiránt vonatkoztak normális egyénekre, tébolyultakra és büntettesekre. Az eredmények igen eltérők voltak a megfigyelt egyének kategóriája szerint. Az éber állapot emotiói rendszerint nem térnek vissza az álomban, ha a lelki működés nem nagyon intensív az alvás alatt. Csak élénken átértzett indulatok térnek vissza álomközben. Az igen heves indulatok s melyek az organismust kimerítették, ritkán térnek vissza az álomban; néha ép ellentétes indulatok váltják fel. Külön indulat emlékezést tételez föl az értekező.

E tárgygyal kapcsolatosan terjesztette elő *Mourly Vold*

tanár is megfigyeléseit az álom látási képzeteiről. Kísérletei abból álltak, hogy alvás előtt valamely kis színes tárgyra nézetett merően. Constatálta, hogy ritkán tűnt újra fel az a tárgy az álom alatt, a maga formájában, méreteiben és színében. E három elem általán különválnak.

Milne-Bramwell észleletei három pontra szorítkoztak: 1. az alvajárók időméréseire; 2. a hypnotikus kezelés orvosi értékére s a hypnotismusnak a sebészet terén való alkalmazására, s 3. a hypnotizált egyének automatismusára.

Csak érinteni kívánjuk a többi értekezések tartalmát. *Janet* a hypnotizálható egyének irányításának szükségére mutatott rá s azt synthetikus képességeik gyöngeségének tudja be. *Lloyd Tuckey* chronikus alcoholismus esetei hypnotismus által való kezelésének statisztikáját mutatta be, *Wetterstrand* pedig a hysteria és más idegbajok kezelésében a meghosszabbított mesterséges álom alkalmazásával, minden suggestio közbejötté nélkül elért kedvező eredményeket. Erre vonatkozott *Hecker* összehasonlító tanulmánya is a pszichikai kezelésmód különböző formáiról, melyeket egybevetett a hypnotikus gyógymódokkal, s úgy találta, hogy csak az eszközök térnek el, az elv ugyanaz marad: elfordítani a lelket a betegség gondolatától, kiirtani, megsemmisíteni azt benne s a figyelmet valamely úton-módon a gyógyulás gondolatára centráltni.

Flournoy mellett — ki az összefüggő egészet képező metaphysikai rendszerek vagy irodalmi művek alkotásával foglalkozó bizonyos mediumok subconsciens képzelődésére irányozta vizsgálódásait — még *Sidgwick* vitatta *Lehmann* és *Hansen* nézeteit a gondolatátvitel kísérleteinél elért sikeres eredmények okai felől. Ez utóbbiak azokat a kísérletezőket öntudatlan és önkénytelen suttogásainak tulajdonítják. *Sidgwick* megengedi, hogy ez bizonyos esetekben fontos tényező lehet, de nem olyan, a mely megfejtethné azokat az eseteket is, a midőn a kísérletező és a medium külön szobákban vannak elhelyezve.

Említsük még a congressus egy hölgytagjának, *Sidgwick* asszonynak jelentését a normalis egyének által éber állapotban tapasztalt hallucinatiókról. Kutatásainak anyaga 17,000 egyénre terjedt ki, kik közül minden tizedik egy vagy több hallucinatiót észlelt. Minde hallucinálások összeesnek valamely valóságos eseménynyel, (p. o. valakinek halála) és pedig 292-szerte több

esetben, mint azt a valószínűségi számítás sejteni engedné. A jelentés tehát a telepathia lehetősége mellett foglal állást.

Természetesen az itt felsoroltak korántsem merítik ki még a congressus működésének teljes anyagát, melyben ezúttal túlnyomólag a németek vettek részt, mint a hogy Londonban az angolok, Párisban a francziák szerepeltek tekintélyesebb számmal. Az 1900-ik évre *Ribot* és *Richet* elnöklete alatt Párisba kitűzött közelebbi congressus szervezetével szemben azonban már is általános az óhaj, hogy annak szorosabban egységes jellege biztosíttassék s egy szervező bizottságra ruháztassék rá a tárgysorozat megállapításának a feladata. Szerintünk sem fér semmi kétség ahhoz, hogy ha a congressus magas tudományos és gyakorlati feladatainak meg kíván felelni, akkor a tanácskozásnak nagyobb tért kell juttatnia keretében, s különösen arról kell gondoskodnia, hogy egyes fontosabb kérdések megvitatása körül összpontosítsa az érdeklődést, melyek napirendre tűzve, tájékozással szolgáljanak a kifejlendő viták egész menetére.

—ó—

* * *

„*A magyar nemzet története*“ millenniumi kiadásának IV. kötete hagyta el a sajtót *Szilágyi Sándor* szerkesztésében, az „Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat“ kiadásában.

Ez a kötet, mely ép oly díszes és izléses kiállítású, mint az előbbiek, az 1440-től 1526-ig terjedő időszakot, a Hunyadiak és Jagellók korát foglalja magában, *Fraknói Vilmos* tollából. „A középkor alkonya és az újkor hajnala az a nyolczvanhat esztendő“ — mint a jeles történettudós írja — s telve a legjelentősebb eseményekkel, melyek a történet-philosophiai látkör elé tág mezőket nyujtanak, a történetkritikai felfogást erős próbára teszik. Ennek a nagy feladatnak Fraknói rátermett egyénisége teljesen meg is felel, mélyreható tekintete vizsgálni tudja az események rejtett rugóit, elmélyedni képes azok elmosódó hátterébe, s a kép, melyet így tár elénk, teljes plastikájában, minden oldalról megvilágítva mutatja be hazánk dicsőséges korszakát, a keresztény civilisatio hősiek védelmét, a humanismus szellemének diadalát a középkor felett. A kornak ezen culturális jellemzése egy tekintélyes részét foglalja el a kötetnek s magvas

eszmékben, philosophiai lendületben gazdag. Senki sincs ezt úgy megírni hivatva, mint a tudós főpap, kinek e korbéli monographikus munkái, önálló kutatásai oly nagy és becses anyagát hordták össze a Mátvás-kori diplomatia történetének. Nemesak a nyelv és irodalom, az egyházi és városi élet, de a műipar is hivatott tolmácsolót, vonzó és szeretetteljes ismertetőt talál a Fraknói tollában.

Mutatja ezt az a pompás monographia, mely a kötetet bezárja „Az ötvösség Magyarországbán“ czímmel. Ebben a legrégibb magyarországi ötvösökről, a régi zománcz-technikáról s a magyarországi egyházak kincseiről emlékezik Fraknói oly szakavatottsággal s oly élvezetes előadással, mely a száraz tárgyba valódi életet lehel. Természetesen e fejtegetésekhez a magyar ötvösség remekei is sikerült reproductiókban járulnak, így a nagy-disznódi szentségmutató, Thúz Osváth pásztorbotja, Bakócz Tamás mellkeresztje, olajtartó szarú stb.

Becsesek az ez időbeli magyar nyelvre vonatkozó fejtegetések is, továbbá a Corvinák ismertetése, Verbőczy jellemrajza stb.

Ez utóbbi neve a jogtudományban ép úgy, mint Vitéz Jánosé a rhetorikában, Janus Pannoniusé a költészetben. ha nem is oly nagy nevek, mint a minőkkel ugyanez időben Olaszország kérkedhetett, de ugyanazon eszmék szolgálatában, ugyanazon aspiratiók uralma alatt állottak, melyek az olaszországi renaissance-ot megalkották és az újkor szellemének tartalmát képezik.

Az angol Lymonds, a renaissance egyik legavatottabb történetírója, a nemzetek lampadophoriájának (fáklyaversenyének) nevezi azt a látványt, a mit az emberiség művelődésének története nyújt. a mikor az antik műveltség szent tüzeit a haldokló Hellas kezeiből Olaszország átveszi és azután az észak nemzeteinek adja tovább. Az észak nemzetei közt pedig a magyar volt a legelső, mely ezt a tüzet Olaszországtól átvette, hogy lángját szorgosan élesztve, fényének terjesztésében hathatósan közreműködjék.

Azonban jól ítéli meg Fraknói a nemzetek geniuszában megnyilatkozó törvényt, midőn azt mondja, hogy az a lendület, a mit az új eszmények, a műveltség és ízlés fejlődése a szellemi életnek kölcsönöztek, miként Olaszországban, úgy hazánkban

sem bizonyult képesnek, hogy a nemzet politikai hanyatlását, az ország feldarabolását, az idegen befolyás uralomra jutását feltartóztassa. „A nemzeti élet talajából sarjadzó eszmék és vágyak hatalmának volt fentartva — írja ő — az a hivatás, hogy Magyarországot az enyészettől megóvja, állami önállóságát biztosítsa és politikai súlyát visszaállítsa.“

Ez a mély erkölcsi tanulság az, melyet a magas látkörű szerző levezet az események előadásából, s szebben, igazabban nem lehetne ítéletet mondani egy oly kor felett, melynek lénye, ragyogása, bármily világraszóló volt is, azért mégis inkább egy rendkívüli egyéniséghez volt kötve, semmint a társadalmi erők szabad működéséhez, mely az emberi civilizációnak biztosabb alapja a legnagyobb geniusoknál és legdicsebb nemzeti hőskönnél.

n—r.

* * *

A magyar büntetőjog kézikönyve. Irta dr. *Fayer* László. két kötet. A Franklin-társulat kiadása. 1895—1896.

A magyar büntetőjogi irodalom figyelemreméltó művel gazdagodott, midőn *Fayer* elhatározta magát, hogy egyetemi előadásait rendszerbe foglalván, a szakköröknek és a jogtanuló ifjúságnak kezeibe egy oly munkát ad, mely úgy tudományos, mint tanulmányi szempontból teljes mértékben megfelel a legtúlzottabb követeléseknek is. E művet határozottan nyereségnek kell nyilvánítanunk a büntetőjogi szakirodalomra nézve, a melynek egyéb művelői is szintén csak elismeréssel adózhatnak a nagyszabású, hatalmas apparátussal megírt munka iránt.

Fayer klasszikus büntetőjogász; a Lombroso-iskola szélsőségeitől ép úgy megóvja magát, mint a régi iskola elfogultságaitól. Egész művén bizonyos mérséklés vonul végig, mely megóvja attól, hogy bármelyik irányban is túzásba essék. Tárgyát dogmatikailag adja elő; teszi ezt azért, mivel, mint előszavában kifejti, „nekünk nem szabad oly madártávlatból tekinteni a magyar büntetőtvénykönyvet, mint a hogy tekintették a német büntetőjogi írók, de különösen a történeti iskola hívei, a particularismus törvénykönyveit“.

Munkájának bevezető része a büntetőjog historicumával s a büntetőjogi elméletekkel foglalkozik. Oly rövid és mégis annyira megkapó vázlatát a magyar büntetőjog fejlődésének alig

olvastuk egyebütt, mint Fayer művében. A büntetőjogi codificatio vajadásait, melyek majdnem egész századunkban tartanak, Fayer, mondhatni, művészi kezekkel tárja eléink. S itt kell megemlékeznünk arról a tényről, mely Fayer munkájának egész sajátosságos színezetet ad: az 1843-iki büntetőjogi javaslat kellő méltatásáról az egész művön keresztül, mi büntető jogászaink historiai érzékét nem kis mértékben hivatva lesz fejleszteni. Oly országban, mint a miénk, melynek többször alkalma lett volna megelőzni a büntetőjogi téren az egész művelt Európát, ha a véletlen mindannyiszor közbe nem játszik, nem kis mértékben fontos az, ha kellő méltánylásban tudják az utódok részesíteni elődeik törekvéseit, főleg ha ezeknek jóval mögöttük állanak. Az 1843-iki törvényjavaslat idealis magaslaton áll, ha meggondoljuk, hogy a benne megnyilatkozott eszmék csak most kezdenek egyéb európai codexekben (így az 1880-iki hollandi s 1890-iki olasz codexben) tért hódítani; meg kell köszönnünk Fayernek azt, hogy jelenlegi büntető-codexünk egyes hibáival szemben az 1843-ik évi javaslatra utal.

Behatóan ismerteti Fayer a klasszikai büntetőjog hazájában, Franciaországban végbement fejlődést s a legutóbbi, 1892-iki savaslatot egész részletesen bemutatja. Az olasz büntető-codexet jem hagyja figyelmen kívül, valamint nem feledkezik meg a német büntetőjogi fejlődés ismertetéséről sem. Mittermaiernak annyira rokonszenves alakját előnyösen kiemeli, mit a nagy német tudós, kitől büntetőjogászaink annyit tanultak, kétségkívül megérdemel. A magyar büntetőjog történetét különben a tudós szerző három korszakra osztja: „Deák-, Pauler- és Csemegikorszakra“. Méltán nevezi Deáknak vagyis az 1843-iki javaslatnak korát a magyar büntetőjog fénykorának. Általában Fayer megadja Deáknak azt az elismerést, mely a nagy államférfiút, mint jeles büntetőjogászt megilleti, bár e tekintetben Deák érdemeit büntetőjogászaink csak ritkán hajlandók méltányolni.

Az a humanus büntetőjogi felfogás, mely végig húzódik Fayer egész művén, az a világos, laikusnak is könnyen érthető előadás, az anyagnak célszerű, egyszerre áttekinthető beosztása, mind hozzájárulnak ahhoz, hogy ez az új büntetőjogi kézikönyv rövid idő alatt kedvenczvévé legyen a joggal foglalkozó közönségnek.

A Pallas nagy lexiconának államtudományi cikkei.

A millenáris esztendő alkalmából létrejött irodalmi vállalatok közt, melyek a magyar szellem előhaladott voltáról tanúságot teendők valának, kétségtelenül egyikét az első helyeknek foglalja el a Pallas irodalmi társulat által megindított nagy lexicon, melynek egymást rohamosan követő köteteiből immár 11. darab díszeleg könyves polczunkon. Egyikét az első helyeknek foglalja el e mű a fentebb érintettek között, már csak azért is, mert nekünk, mint ez már nem egy oldalról hangsúlyoztatott, igazán szólva, valóban használható, a külföldi hasonló műveket mellőzhetővé tevő lexiconunk nem is volt mind ezideig. Így hát azzal, ha azt mondjuk, hogy ez a lexicon az összes eddigieket felülmulja tartalmi becesség tekintetében, tulajdonképen semmit se mondunk. De elmondhatjuk azt, hogy általában véve, azoknak a követelményeknek, melyek egy hasonló művel szemben támaszthatók, ez a lexicon eléggé megfelel. Még jobban megfelelne, ha nem lenne olyan kirívó az aránytalanság az egyes szakokhoz tartozó cikkek kidolgozásában. Sajnos, hogy az államtudományi cikkeket is — leszámítva a dicséretes kivételeket — azok közé kell sorolnunk, melyek nagy részét egész másként szerettük volna kidolgozva látni egy ilyen, nagy hangon korszakos alkotásnak híresztelt irodalmi munkálatban. Tény az, hogy ez a lexicon mindenesetre hosszú ideig lesz nálunk arra hivatva, hogy a nagy közönségnek útmutatóul szolgáljon az összes emberi ismeretek végtelen nagy tömegében, mert a mi irodalmi viszonyaink közt aligha fog akadni egyhamar kiadó, egy újabb hasonló vállalat megindítására. Már e hosszúnak ígérkező tanítói szerepénél fogva is nem hiábavaló tehát vele kissé komolyabban is foglalkozni, sine ira et studio, de természetesen nem hunyva szemet a kifogásolni valók előtt; eddigelé úgyis csak a feltétlen dicséret hangját hallottuk e művel szemben.

Felesleges hangsúlyoznunk, hogy egy e fajta általános lexicon nem a szakembernek való. Azt szakemberek csinálják, a dolog rendje szerint — a nagy közönségnek. Sok mindenféle tekintetnek meg kell felelni egy ilyen universális kézikönyv szerkesztésénél; ilyen követelmény az (és pedig egyike a legfontosabbaknak), hogy minden dolog jelentőségének megfelelő terjedelemben, részletességgel tárgyalassék, ámbátor nagyon sokat természetesen semmiről sem lehet mondani. Azt pedig, hogy a kidolgozás ki-

fogástalansága tekintetében minden egyes szak cikkei egymással összhangban álljanak. vajmi bajos elérni. Láttuk ezt ennél a mi lexiconunknál mindenesetre sokkal előbbálló külföldi nagy ismerettáraknál is. Hogy egyebet ne említsek, még a ma is sokak által oraculumként forgatott Larousse-szótár se tudott e követelménynek teljesen megfelelni. Pedig ott valóságos tanulmányok olvashatók, az egész irodalmi anyag tüzetes felsorolásával, némely dolgokról.

Ha már most egy ilyen fajta lexicon nem a szakembereknek, nem a nagy közönségnek, hanem az úgynevezett laikus publicumnak készül, főlöszleges indokolni, hogy mily álláspontot kell az egyes szakcikkek íróinak elfoglalni akkor, midőn nem a maguk szűkebb közönségének, hanem minden okulni vágyónak írnak. Itt az egyedül helyes álláspont csak az lehet: minden különvéleményt, külön iskolát mellözve számot adni a tudomány megállapodott, közelfogadásra talált tanairól. Valóban ferde dolog volna, a laikus olvasót megtölteni valami külön, sajátos elmélet tanításával, a nélkül, hogy bár halvány sejtelme lenne e tan előzményeiről, az általában közismertebb, elfogadottabb elméletről. Még visszásabb dolog, ha e fajta különvélemények úgy állíttatnak oda, mintha azok az illető szakbeli tudósok többségének elfogadott nézetét képviselnék. A nem szakember olvasónak nincs módjában a felől bizonytságot szerezni, hogy így áll-e a dolog, vagy sem; különben nem szorulna az általános lexiconra, hanem legrosszabb esetben is egy szaklexiconban keresne útmutatást. Midezekből kiviláglik, hogy általános lexiconba dolgozni a szakembernek aránylag nehezebb feladat, mint egy szaklexiconba megírni pár, tán különös előszeretettel kiválasztott cikket; mert itt több tere van esetleg eltérő álláspontok kifejtésére, míg amott csak a tudománynak valóban megállapodott, megülepedett tanai adandók elő nem szakközönségnek, érthető nyelven, mégis tudományos színben, ítélve egyben az újabb elméletek felett, hogy mit, mennyiben kell a nem szakember olvasónak is tudomásul venni azokból.

Fentebb említettük már, hogy az államtudományi cikkeket általában, leszámítva a kiveendőket, nem sorolhatjuk a lexicon sikerültebb cikkei közé. Aztán nagy az aránytalanság, az e szakba tartozó cikkek közt a kidolgozás kifogástalansága tekintetében. A széles tájékozottsággal, a szűkre szabott keretben is

azonnal kivehető nagy tudományos apparátussal készült czikkek mellett találunk bizony jócskán nem egy tekintetben kifogásolhatókat is. Nem akarunk személyeskedni; nem keressük, ki az államtudományi szakba tartozó czikkek szakszerkesztője. De akárki legyen is az, mindenesetre kissé nagyobb körültekintéssel kellett volna és kellene a jövőben eljárnia. Nem volna szabad megengednie azt, hogy erősen saját elméleti ízü czikkek mellett olyan szintelenül, mintegy nagyjából megírt dolgok forduljanak elő, mintha csak egy másodéves jogász pongyola feleleteit hallanók a censori kérdésekre.

Valóban semmi okunk se lenne ily megjegyzésekre, ha az államtudomány körébe eső tárgyak mind oly dicséretes kifogástalansággal adatnának elő, mint az *Alapjogok* (I. kötet 278—282. l.) *Alkotmány* (380—481. l.) vagy az *Államtanács* (408—410. l.) alatt elmondottak. Mert a mi itt, az összehasonlító alkotmánytan idevágó részének magas színvonalú áttekintésével, mondva van, azt haszonnal olvashatja nemcsak a laikus, de ismereteinek felrészítésére maga a szakember is. Nem szólhatunk azonban már ily feltétlen dicséréttel, bármily elismeréssel legyünk is egyébiránt írójának államtudományi érdemei iránt, az *Alaptörvények* című czikkről (289—291. l.). Hangsúlyoztuk már fentebb, hogy nagyon elhibázott dolognak tartjuk, ha akár a tudományos műszó-használatban, akár fogalommeghatározásokban vagy elméletekben többé-kevésbé különvéleményt képező álláspontok úgy állítatnak oda, mintha azok a tudomány közelfogadást nyert tanai volnának. Így vagyunk az alaptörvényekről szóló czikkkel is. Mert e szerint az alaptörvény „az államhatalom szervezetének és jogkörének vázlatos megformulázását és az állampolgárok politikai jogainak és kötelességeinek felsorolását foglalja magában, azokon a rendelkezéseken kívül, melyek az államterületre és — monarchikus államban — a trónöröklésre vonatkoznak“. Vagyis e szerint az alaptörvény nem egyéb, mint az írott alkotmánylevél, azaz okmány, mely az államélet összes főelveit rendszeres előadással magában foglalja; szemben az ilyennel bíró alkotmánynyal állanak a történeti fejlődésű alkotmányok, midőn ugyanis az államélet vezérlő elvei nincsenek egy olyan egyetlen okmányban összefoglalva, hanem az alapelvek a historiai fejlődés folyamán, időszakonként hozott törvényekben nyertek formát. De már most kérdés, helyes-e az „alaptörvény“ műszót

kizárólag a fent előadott értelemben lefoglalni. Ez semmiesetre se általános álláspont a tudományban. Hogy többet ne említsünk, Bluntschli se ily értelemben használja az alaptörvény kifejezést, mert szerinte is ugyan az alaptörvény az állam alapberendezéseit, és olykor az állampolgárok alapjogait szabályozza; a nélkül azonban, hogy mindezek egyetlen szerves törvényben foglaltatnának, a mi cikkírónál épen a kritérium.

Miután az *Állam*-ról (385 – 387. l.) több, kellőleg le nem vezetett meghatározást olvastunk, azt tudjuk meg, hogy „az államnak rendelkezésére álló anyagi és szellemi erők összessége vagyis a nemzetet képezi az államhatalmat“. No már meg kell vallanunk, ennél szerencsésebb meghatározását is olvastuk az államhatalomnak, hogy azt a nemzetet képezné. Az meg, hogy az államnak rendelkezésére álló anyagi és szellemi erők összessége az államhatalom, épen nem domborítja ki a fődolgot, hogy t. i. az állami souverain akarat a külvilágban mint ellenállást nem tűrő cselekvés jelentkezik, az egyetemes érdekeket legfőbb erejével megvalósítja. Az *Állambölcsész* (390. l.) cikkéknél ismét azt olvassuk, hogy publicista az, a ki kerkérdésekkel, journalista pedig az, a ki napi kérdésekkel foglalkozik. Eltekintve attól, hogy főleg napjainkban nem is válik olyan élesen szét e kétnemű működés, az „állambölcsész“ szó taglalásánál mindenesetre helyénvalóbb lett volna, kiemelni a különbséget az államtudós, állambölcsész és a publicista között. miután az előbbi a nemzeteken élő emberiség együttlétének és fejlődésének abstract törvényeivel foglalkozik, az utóbbi ellenben bizonyos viszonyokkal szemben túlnyomólag a kritikus szerepére vállalkozik. Terjedelmes, általában szép cikk az *Államformá*-ról szóló (392—394. l.), de miután tudós szerzője Aristoteles-t, Montesquieu-t és Bluntschli-t említette volna, jó részben a saját államformaelméletét tárja elének. Schwartz Gyula államtudományi nagy tehetsége előtt mindig kalapot kell emelnünk ugyan, de azt mégse helyeselhetjük, hogy saját, exclusiv államformaelméletét valami általánosan elfogadottként adja elő. Mert ez a cikk egészen az ő saját külön államformaéletének van szánva; ennek megfelelő már az államformákról adott meghatározása is, mely szerint „az államforma fogalma azonos ama különbözetek collectiv jelentőségével, melyeknél fogva az egyik állam a másiktól szervezetére és államhatalma tényezőinek jogkörére nézve különbözik“. Nem lehet feladatunk e

helyen ez elmélettel érdemlegesen foglalkozni, csak rámutatni kívántunk arra a már többször ismételt visszásságra, mely előáll abból, ha különvélemények a bármily tudományosan indokolt különvéleményt megilletőnél továbbmenő, azokat mintegy a tudomány megállapodott tanainak színvonalára emelni akaró elbánásban részesítettnek.

Aristoteles államformataná-ról (II. 107—109. l.) kimerítő, alapos tájékozódást nyerhetünk, a minthogy egyáltalán a Schvarcz Gyula tollából eredő cikkek magas tudományos színvonal dolgában kiváló helyet foglalnak el a lexicon összes, politikai trágýú cikkei között. Az *Aristokratia* (111—113. l.) alatt azt olvassuk, hogy ez, mint államforma oly köztársaságot jelent, a melyben nem az állampolgárok összessége, hanem csak ezen összességnek egy része, születési jog czímen gyakorolja az államhatalmat az egyéni értékre való minden tekintet nélkül; a szónak államtudományi értelmében azonban az aristokratia ma már nemcsak oly köztársaságot, de oly monarchiát is jelent, a melyben a nemesség döntő jogkört vagy legalább félre nem ismerhető politikai túlsúlyt gyakorol a fejedelmi tetőzet alatt az államtudományban. Meg kell vallanunk, hogy ez nem egészen kielégítő meghatározás, mert hiszen kiváló renddé, osztálylyá, mely az aristokráciában gyakorolja a souverain hatalmat, nem csupán a születés révén, de főleg még a vagyon révén lehet a társadalom bizonyos szerve csoportja. És ha szembeállítjuk a fentebbi meghatározással pl. a Roscher-ét (Politik 65. l.), a ki azt mondja, hogy aristokráciában a souverain hatalom az állampolgároknak egy bizonyos osztályát önjogán illeti meg és az ezen osztályba lépés a politikai érdemesültségen felül még más feltételektől függ; a minél fogva nem helyes szellemi aristokráciáról beszélni. mert ez minden jóra való monarchiában, vagy demokratiában helyet foglalhat — akkor el kell ismernünk az utóbbi meghatározásnak előbbrevalóságát; constatálva egyúttal, hogy a *Szellemi aristokráciák*-ról (114—115. l.) szóló elég terjedelmes fejtegetésekben sajnos nélkülözzük amaz eszmének csak legtávolabbról való érintését is, hogy ez egész kifejezés tulajdonképen erős ellentmondást rejt magában, lévén az ú. n. szellemi aristokratia, mint a személyes képesség elismerése, a legtisztább demokrácia.

Távol áll tőlünk általános encyclopaediákban valami nagyon részletes leírását követelni az egyes államok szervezetének. A

jellegetes vonásokra, habár röviden, mégis ki kellene terjesz-
kedni. Bizony a belga alkotmány, a királyi hatalomnak alkotmány-
törvényileg szorosan és szigorúan meghatározott tartalmával és
határaival, valamint a szavazati jognak az újjabbkori alkotmány-
történelemben egyik legérdekesebb megállapításával megérdemelte
volna, hogy (a III. kötet 34. lapján) e jellegzetességei tekinte-
tében felvilágosíttassék, annyival is inkább. mert a külső poli-
tikai történetnek e helyütt is bőséges tér szenteltetett. A szeren-
csétlen használatú *Birodalom* szóról azt tudjuk meg, hogy „az
elsőrendű államokat, melyek úgy területüknek terjedelménél, mint
hatalmi állásuknál fogva az államok közt kiváló helyet foglalnak
el, birodalomnak nevezik; így az ó-korban a római birodalom,
így korunkban *az osztrák-magyar* (?), a német birodalom“ és
hogy köztársaságokra a birodalom műszó nem alkalmazható. Kötve
hiszem, hogy ezeket akár a birodalom szóra egyáltalán, akár
különösen a német birodalommal egy kalap alá vont osztrák-
magyar birodalomra nézve akármelyik államtudósunk is aláírná!
Pedig éppen itt lett volna helyén ezt a homályos (már legalább
a köznyelvben homályos) fogalmat felvilágosítani. Kisebb botlá-
sok, hogy a fejedelem (VI. 774. l.) *államfő*, a monarchikus
állam feje; (*csakis azé*, mert államfő a köztársasági elnök is),
hogy királyság (X. 569. l.) a monarchikus *államalkat* (?), mely-
nek uralkodója király. A *kormányformát* pedig egyáltalán hiába
keressük a lexicon vezérszavai között!

Harmadfél sort kapunk a *Liberté — égalité — fraternité*-
ről (a XI. kötet 484. lapján). Egy kissé sovány szellemi táp-
lálék e nagy politikai ideák eredete felől. Kifogást kell tennünk
az életrajzok ellen is, mert sok, a politikai tudományban (főleg
a magyar politikai írók közt) számottevő egyén említetlen maradt.
Báró *Eötvös* politikai elmélete mindenesetre külön méltatandó
lett volna, (VI. 198. l.) és nemcsak a XIX. század uralkodó
eszméiről szóló művének tartalma nyolcz-tíz sorra összeszorítandó.
De mit szóljunk ahhoz, hogy *Locke* politikai elmélete (XI. 607. l.)
azzal merítették ki, hogy ő“, az államéletben is megelőzi Montes-
quieu-t és az alkotmányos királyságnak ő adja első elméletét“. Nem
hiszünk, hogy nem lett volna hely az ilyen főbenjáró dol-
gok lényegének mégis részletesebb megírására. Hiszen találunk
a lexiconban, persze jelenkori nagyságokról, olyan felesleges buz-
gósággal megírt biographiákat és méltánylásokat, melyek az ille-

tők közéleti jelentőségéhez képest harmadrésznyi terjedelemben teljesen elégségesek lettek volna!

Nem az üres leszólási kedv készítetett bennünket, ha a fentiekben gáncsoltuk a gáncsolni valókat. Nem is hoztunk fel minden kifogásolni valót. Csak egyszerűen constatálni kívántuk (s azt hiszszük, a fenti mutatóványokkal erről minden elfogulatlan szakértőt meg is győztünk), hogy a Pallas-lexicon államtudományi, jelesül politikai tárgyú cikkei, kevés kivétellel, nem állanak azon a tudományos színvonalon, melyen légy korszakosnak kürtölt irodalmi vállalatban állaniok kelleni; nem azon, mint pl. ugyanezen lexicon történelmi cikkei. gy sajnálattal kell látnunk, hogy azok se az egész műhöz való külső arányosság, se belső tartalom dolgában nem nagyon alkalmasak arra, hogy a magyar laikus közönségnek e részben kellő okulásra szolgáljanak.

Dr. B. A.

* * *

Philosophiai programértékezők.

A mult 1894—95-ik évi iskolai értesítőkbkben négy philosophiai tárgyú értekezést találunk, nem számítva természetesen a paedagogiai — részint elméleti, részint módszertani — fejtegetéseket. E kis szám nem lephet meg bennünket, hiszen az előző évek se igen hoztak többet, a mostani értesítőkből pedig a millennium, a tanintézetek történetének ez ünnepélyes alkalomra való összeállítása és közlése sok másféle értekezést kiszoríthatott. E négy értekezésből egy philosophia-történeti, egy propaedeutikai, egy pszichológiai, egy nyelvészeti.

A philosophia-történeti értekezés a *karczagi* ev. ref. gymnasium értesítőjében jelent meg „*Spinoza élete és Ethikája*“ címmel 5—35. lapon. Szerzője nincs megnevezve, de nem igen tévedünk, ha az intézet igazgatóját, *Faragó Jánost* tekintjük szerzőjének. Minden magasabb igény, nagyobb tudományos érdem nélkül való dolgozat az, mely se új adatok felbuvárlásával, új szempontok felállításával, se ismert adatok új csoportosításával, új megvilágításával nem akar föllépni, sőt még csak arra sem törekszik, — s ezt már kifogásul hozzuk fel — hogy Spinoza életére és műveire nézve a legújabb, kritikailag tisztázott eredményekkel álljon elő. Főforrása, Lewes-nek olykor tévedésektől

szintén nem ment philosophia-története mellett, a bevezetésben idézi ugyan Bolin W. helsingforsi tanárnak a Bettelheim-féle „Geisteshelden“ című vállalatban, 1894-ben megjelent Spinoza életrajzát, valamint a Ethika és a Theologia-politikai tractátus új, előszóval. életrajzzal ellátott német fordítását (J. Stern-től) is; — de csodálatos! daczára e művek forgatásának, művében mégis több elavult, helytelen s rég megczáfolt adatot találunk. Szerinte Spinoza a *Spanyolországból* származott zsidó családok egyikétől származott (6. 13. l.), holott S. nem spanyol, hanem *portugal* eredetű zsidó családból származott, a mint hogy az amsterdami zsidó gyarmat, Portugaliából kivándorlott zsidó családokból keletkezett. Elbeszéli Spinozának Van den Ende orvos leánya, a gyönyörű (a valóságban azonban nem annyira szép, mint kedves, szellemes), Claria Maria iránt táplált regényes szerelmét; de újabb adatok már rég megdőntötték az elbeszélés nagy részét. Ezek szerint Kerckring 1671. febr. 5-én vette el Van den Ende Claria Mariát, ki ekkor 27 éves, a kiátkozás idejében tehát 12 éves volt, a kiátkozás után pedig Van den Ende nem igen lehetett a Spinoza tanítója, s így egyszerűen lehetetlen, hogy leánya Spinozát taníthatta volna. Ép úgy kétségbe lehet azt is vonni, hogy a Spinozánál 12 évvel ifjabb Kerckring az ő iskolatársa lett volna Van den Endenél. Spinoza maga többször emlegette a leány iránt érzett vonzalmát, de ez csak a tájban, vagy azután foganhatott meg szívében, midőn Amsterdambot elhagyta, s oda vissza-visszatért, s ilyenkor régi mesterét is meglátogatta. Szerzőnk azt is mondja: „jön valaki, kit a szülők egy vagy más okból jobban szeretnek“; Colerus, ki e történetet elbeszéli, mit sem tud a szülői rábeszélésről, sőt azt mondja, hogy Dirck Kerckring egy gyöngy-nyakékkal nyerte meg Claria Maria szívét; de nem is kell valami nagy phantasia annak elgondolására, hogy Spinoza nem lehetett valami daliás, hódító alak. A Spinoza és a zsidó gyülekezet közti szakadás elbeszélésénél szerzőnk nem említi ennek első mozzanatát, két fiatal barátja által áruroló módon, a tudvány álarca alatt történt kikérdezését, s az erre következett zsinagógiai kihallgatást és tanuvalomásokat; erre következett aztán az évi 1000 frt felajánlása. A kiátkozás évszámát 1655-re teszi, holott az 1656. július 27-én ment végbe. Amsterdamból való kiűzése után Spinoza — úgy mond — előbb A. közelében, egyik barátjánál húzta meg magát,

majd Rijnsburgba ment s ott maradt néhány hónapig. Mi úgy tudjuk, hogy Amsterdamból való kiűzetése után a collegiantok községében töltött négy évet (1656—1660.). az Amsterdam és Ouwerkerk közti útmentén; innen valószínűleg 1660 végén vonult Rijnsburgba; innen 1663 áprilisában (tehát nem néhány hónapi, hanem két és fél évi tartózkodás után), költözött Voorburgba. Spinoza 1677. február 21-én halt meg, nem 22-én. A 16. lapon írja: „Halála után, halála évében, mint opus posthumum jelent meg főmunkája, az Ethika“; szerzőnk e mondásából azt lehetne következtetni, hogy az előző kikezdésekben megemlített munkák: Tractatus politikus, Tractatus de intellectus emendatione, a héber grammatika még Spinoza életében jelentek meg, pedig hát ezek is benne voltak „B. D. S. Opera posthuma“ közt, mely 5-ik résznek S. levelezéseit foglalta magába. Művei felsorolásánál kihagyja a „Tractatus de Deo et homine etc.“ című művet, a mely S. rendszerének s különösen Ethikájának első fogalmazását képezi.

A mi Spinoza rendszerének s közelebről Ethikájának ismeretetését illeti, ezzel meg lehetünk elégedve, itt eléggé hű képet nyújt S. alap gondolatairól, bár egyes részletekre még erősebb megvilágítás is ráfért volna, s bár előadása egy kissé aphoristikus színezetű. Végül a Lewes-Bánóczy fordítása után, mintegy hat lapon, mutatványokat közöl az Ethikából.

Incorrect kifejezésre csak kettőre bukkantunk. Descartes tanainak sarkpontját így idézi: „csak azt tartjuk igaznak, a mit tisztán és világosan látunk (8. l.)“; kár volt az utóbbi szót megrövidítenie, s a *be* igekötőt elhagynia, — így a tétel se nem hű (Descartes a *concevoir*, *percipio* igét használja), se nem igaz. A 29. lapon ezt írja: „a köztudatba (Spinozának) csak *kárhozatos* elvei mentek át“, — e kifejezés ellen a leghatározottabban tiltakozunk, s ha ez nem lapsus calami, úgy vagy roppant felekezeti elfogultság, vagy fogyatékos ítélőképesség eredménye.

Sajtóhiba több akad az értekezésben. Ide számíthatjuk, hogy S. első művének címében *demonstrata* áll *demonstratae*, a 24. lapon *inaequat*: *inadaequat* helyett. Az idegen eredetű szót változó orthographiával írja; előfordul: Spinozismus és egoismus, realistikus és egoistikus. Nem helyes Leibnitz e. h. Leibniz. A 6. lapon Baruch Spinozát, a 7-iken Morteria Saul Levit ír.

A második philosophiai tárgyú programmértekezés az *eperjesi* kir. kath. főgymnasium értesítőjében (1—17. lapon) jelent meg; czíme: „Szellemi tehetségeink és az agyvelő“. (Vázlat a biologia köréből); szerzője *Kőrösy György dr.* Az értekezés a középiskolai pszichologiai oktatáshoz akar biologiai alapot szolgáltatni, mivel ez pszichologiai tankönyveinkben hiányzik, ezek legtöbbszörre csak felületesen érintik az idegrendszert és agyvelőt, vagy meg sem emlékeznek róla, hanem egyenesen rátérnek a tanulóra érthetetlen és meddő metaphysikai deductiokra. E hiányon akar szerző, jegyzetei idevonatkozó részének e helyen való közlésével, segíteni. Főforrásai, mint értekezése végén közli, a következők: Huxley élettana, Topinard anthropológiája, Comte philosophiai művei s a Philosophiai Szemle idevágó értekezései. Mint e felsorolásból s fentebbi előszavából látszik, a philosophiát a Comte és a positivisták álláspontján ítéli meg; annak feladata szerinte a tapasztalat szolgáltatása igazságok rendszeresítése s mindenek felett azon elvek szolgáltatása, melyek határozott irányba terelik a különböző tudományok munkásait (17. l.). Csak azt nehéz ám megállapítani, hogy meddig terjed a tapasztalat? s aztán nem a „sokat markol, keveset szorít“ hibájába esünk-e nagyon könnyen, ha minden ismeretet a philosophia tárgyának tekintünk? s vajjon nem szabad-e a tapasztalat szolgáltatása igazságoknál egy lépéssel tovább mennünk, nem értelmünkben fekszik-e, hogy az ismert terekről feljebb és feljebb szálljunk s töredékes ismereteinket egy egész képpé, egységes és egyetemes világismertté foglaljuk össze!

De lássuk az értekezést. Bevezetőleg ismerteti a Bacon fellépésével, az inductio érvényreemelésével a tudományokban megindult nagy haladást; az inductio lassankint bejut a philosophiába is (Comte), s a gondolkodók a világ objectiv felfogása útján törekednek az ember mivoltának magyarázatára. E felfogás juttatta a philosophust a physiologiához, a physiologia tanulmánya vitte viszont elő a psychológiát. Ismerteti röviden Gall elméletét, kissé talán nagyobb fontosságot is tulajdonítva annak, mint megérdemli, s aztán áttér az idegrendszer ismertetésére. Ábrában is bemutatja a gerincagyvelőt, az agyvelő főbb alkotó részeit, s külön az agyvelő szürke állományát; ismerteti az egyes részek funkcióját, rendeltetését; beszél az agyvelő súlyának és felületének fontosságáról. Majd az egyes szellemi tehetségek székhelyét,

központját írja le az agyvelőben, így a beszéd, a látás és hallás, szaglás, tapintás, izommozgás központjait. Befejezésül beszél az érzeteknek az öntudatban való megrögzéséről s ezt a *hajlandósággal* magyarázza meg. „Az érzet az agyvelő sejtjeinek *állapota* lévén, ez állapot az illető sejtekben mint hajlandóság hasonló állapot előidézésére tartatik meg.

Azokkal, a mit szerzőnk felvett tárgyról elmond, általában egyetérthetünk, de kifogásolnunk kell, hogy kifejezéseiben *nem* mindenütt eléggé *szabatos*. Beszél az egyes szellemi tehetőségek szervéről, központjáról az agyvelőben, de azt nem mondja meg, hogy *ez a localisatio nem absolut*, nem először abban az értelemben, hogy minden csak, egy kissé complicált művelet is, számtalan központi elem közreműködéséből áll elő, pl. a látásnál a reczehártya képén kívül részt vesz a mozgási érzet, s idejárnak még a hypothetikus helyi jelek is; még kevésbbé lehet a beszédképesség szervéről vagy székhelyéről szó, mert e munkásság egy csomó, egyszerű lelki folyamat bonyolult összeműködéséből áll s csak az egyszerű folyamatok vannak egy bizonyos helyhez kötve (a beszéd képzésénél és felfogásánál szerepel hallási, látási képzet, a szók felfogása, kiejtési és írási izommozgás). Szerző ezt nem fejezi ki ily határozottan, pedig jó ezt a növendékek előtt tisztába hozni, mert majd azt képzelik, hogy az egyes leki functiók teljesen izolálvava vannak egymástól, egyetlen idegprocessus eredményei. S másodsor nem absolut a localisatio abban az értelemben, hogyha az egyes szerv középpontját valami erős sérülés éri, *helyettesítő agyfunctio* áll be, t. i. idővel az agy más részei veszik át s teljesítik azt a functiot. Erről egyenesen hallgat a szerző. Kísérletek és pathologiai esetek bizonyítják, hogy a lelki élet fenállására az agy egyetlen részlete se nélkülözhetetlen vagy pótolhatatlan.

De nem szabatos szerző a tekintetben sem, hogy a lelki élet tüneményeit úgy tünteti fel, mintha azok az agyfunctiók, a physiologiai processusok *eredményei* volnának. Egész tárgyalásának menete erre vall. „Az érzet az agyvelő sejtjeinek állapota (15. l.)⁴, „a beszéddé váló gondolat, mint inger, e központba jut (9. l.)⁴, — mondja a szerző. E kifejezéseket, bármily óvatosak is, *helyteleneknek* kell tartanunk; az érzet az agyvelő sejtjeinek se nem állapota, se nem eredménye, hanem érzet, — s viszont a gondolat sohase physikai ingerré nem válik, se semmi

központba nem jut. Ha oda jutna, s ha az érzet a sejtek állapota volna, akkor egy rendkívül finom görcsővel, vagy a Röntgen-sugarakkal nem fel lehetne-e fedezni a sejteken? ámde ezt képtelenség. mert ott bármi műszerrel mindig csak physiologiai processusokat találunk, s nyomát se a szellemi állapotnak, functionak, — úgy hogy a physiologus tulajdonképen azt se tudja, van-e szellemi élet vagy nincs, mert ő annak soha semmi nyomát, nem képes fölfedezni. Az agyvelő-sejtek munkásságát érzet kíséri, s viszont minden psychikai processussal *párhuzamosan* halad egy physikai processus, — de a kettő nem oka egymásnak. A hajlandóság (dispositio) physiologiai állapot: melynek lelkioldaról az emlékezet felel meg. de a kettő nem egy, mint a hogy a mozgás nem érzet.

Befejezésül azt kérjük a szerzőtől, vajjon teljesen és föltétlenül igaznak tartja-e Locke ama híres mondását, a melyet tanulmánya élére illesztett mottóul: *Nihil est in intellectu, quod non fuit antea in sensu?*

H—i.

* * *

Válasz dr. Serédi P. L. bírálatára.

Hét éve annak, hogy ismertető közleményeimmel a német tudós világot irodalmi viszonyaink, különösen a theologiai és philosophiai irodalom felől időnkint különböző organumokban tájékoztatom. Ez ismertetéseimet jó néven vette, szívesen közölte s regisztrálta a külföld és méltányolta, ha arról tudomást vett, nemzeti és tudományos szempontból egyértelműleg a hazai sajtó.

Ily elismeréssel fogadta azt a hosszabb közleményemet is, mely ez év elején a *Falckenberg*-féle „*Zeitschrift für Philosophie und Philos. Kritik*“ hasábjain megjelent, a melynek tárgyát a hazai bölcséleti irodalom történeti fejlődésének rövid rajza képezte, s a melyet ugyane folyóiratban rövid időn egy újabb ismertetés fog követni. Annak megírására az a szomorú tapasztalat készített, hogy a német külföldnek szakirodalma a mi philosophiai irodalmunk felől egészen tájékozatlan, arról eddigelé sehol egy szóval sem referált, s a philosophiai tan- és kézikönyvekben úgy bántak el azzal, mintha az egyáltalában nem is léteznék. Az egyetlen *Überweg*-féle nagyhírű három-kötetes „*Grundriss*“ tesz itt kivételt,

mely újabb kiadásaiban rólunk *egy sorban* szóról-szóra csak annyit tud elmondani: „*In Siebenbürgen hat Beneke's Psychologie und Pädagogik, in Ungarn der Hegelianismus Einfluss gewonnen*“. Örömmel sietek megjegyezni, hogy az újabb kort tárgyaló III-ik kötetnek sajtó alatt levő legújabb (8-ik) kiadásában annak ismert átdolgozója, *Heinze* lipcsei professor *három lapot* szentel a magyar philosophiának, s erre épen a Serédi által hallatlan módon megtámadott idézett közleményem adta meg az impulzust. Fáradásom tehát nem volt hiábavaló. Használtam vele hazai fejlődő philosophiai irodalmunknak ily előkelő német tankönyvből.

Dr. Serédit bánthatta az az egyhangú elismerés, a melyel idézett közleményemet a hazai sajtó 14 kritikája (mely kritikák az én tanulságomra írtak meg!) hibáim és hiányaim föltüntetése mellett is fogadta. Azért ront nekem az „*Athenaeum*“ legújabb számában s vádol azzal, hogy dolgozatom nem eredeti, s hogy azzal a német külföldnek „hamis“ képet nyujtok a mi hazai philosophiai irodalmunk lassú, de biztos fejlődéséről. Pedig mi sem állott tőlem távolabb. Hiszen a németeknek jóakaró tájékoztatása képezte s fogja képezni továbbra is az én feladatomat a külföldi sajtóban. S e tekintetben a jövőben sem fognak eltántorítani az ilyen animosus kritikák, a minő a Serédié, a melyből a legnyilvánvalóbban kéri *a személyes ellenségeskedés*. Ime a bizonyíték:

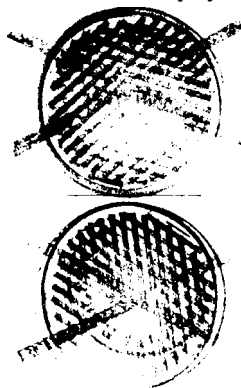
Doctori értekezésének előszavában rólam szóról-szóra ezeket írja: „Végre az egyes rendszereknél használtam a dr. Szláviki Mátyás theologiai és jogakadémiai tanár úrnak ez évben kiadott s a magyar sajtó részéről osztatlan elismerésben részesült Bölcsészettörténetében felsorolt s az ő birtokában levő nagyobb monographiákat s Erdmann egyetemi magyarázatai nyomán készített bő jegyzeteit. Kedves kötelességet vélek teljesíteni, midőn *jóakaró buzditása- és útbaigazításaiért ez úton is hálás köszönetet mondok*“.

Azonban alig került Pozsonyba, mintha kicserélték volna. Ő tudja, kinek unszolására, egyik ízetlenséget követte el ellenem a másik után. Abból az alkalomból, hogy a vallás- és közoktatásügyi minister úr e nyáron egyik kartársamat Pozsonyba, engemet pedig Szarvasra küldött ki kormányképviselőnek, a „*Nemzeti Iskola*“ június 6-iki számában „A kormány képviselői“ czím alatt közzétett támadásában kétségbevonta azt, hogy egy jogakadémiai vagy theologiai tanár hiányos qualificatiójánál fogva egy érettségi

vizsgának helyes megítélésére képes legyen. E támadásnak, mely tulajdonképen a ministerium általában követett eljárása ellen volt irányozva, érdemére reflectálni itt hely nem lehet, s csak az animosítás igazolására kívánom megjegyezni, hogy rólam többi között szóról-szóra azt írja: Most pedig az Alföld egyik nagy evang. középiskolájába olyan combinált jogi theol. tanár van utólag kiküldve, a ki a maga hivatalában lehet kiváló erő, de kinek magyar érettségi bizonyítványán túl egyetlen számbavehető képesítése az egyik külföldi egyetem, tudjuk, *hogyan osztogatott, itt-hon kegyelemből nostrificált doctori diplomája*“. Ezt mondja rólam, ki a hazai akadémiái studium elvégzése után három évet töltöttem egy előkelő németországi egyetemen, s kinek annyira hálálkodik az ő doctori értekezésében.

E támadásokból láthatja a t. olvasó, hogy itt egy *személyes ellenségemről van szó*, a kivel az irodalmi harcot föl nem vehetem. Ha e kritikát nem ő és más formában írta volna, szívesen adóztam volna az elismeréssel s jóakarólag fogadtam volna útbaigazításait; így azonban arra egy szóval sem reflectálhatok, mert ötet német nyelvű dolgozatom illetékes bírálójának nem tekintethetem.

Dr. Selávik Mátvás,
eperjesi főiskolai igazgató-tanár.

ATHENAEUM

PHILOSOPHIAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

✱

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. PAUER IMRE,

OSZTÁLYTITKÁR.

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ SZÁM.

F 1922/13-140.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1896.